

Aan het werk

**MAARTEN CAMPS, STIJN BAERT, GUIDO BAYENS,
MARLOES LAMMERS, JUSTUS VAN KESTEREN, LUCY KOK, TIM SCHWARTZ,
WILLEM HUIJNK, SANDER MUNS, JOKE JANSEN, RAUN VAN OOIJEN,
JAAP OUDE MULDER, SANDRA BROUWER, ANNEMARIE KÜNN-NELEN,
HENK-JAN DIRVEN EN SEBASTIAN ALEJANDRO PEREZ**

DAARNAAST BIJDRAGEN VAN
**THOMAS PEETERS, FRED POPE, PETER VAN BAALEN, HAN VAN DISSEL,
ANNEMARIE ZAND SCHOLTEN, WIMAR BOLHUIS, ROSELINDE KESSELS, GUIDO ERREYERS,
BARBARA BAARSMA, ELINE VAN DEN BROEK-ALTENBURG, GERARD VAN DEN BERG,
COEN TEULINGS, MAARTEN ALLERS EN TSJALLE VAN DER BURG**

NEW PAPER SESSIONS

Georganiseerd door de Universiteit Leiden
18 juni, 13-18 uur via Zoom of op de Campus Den Haag

Aanmelden om de New Paper Sessions bij te wonen
kan via www.esb.nu/nps

The Witteveen Lecture Erasmus University 11 June 10:15h

The Witteveen Lectures pay tribute to Johannes Witteveen, one of the great Dutch postwar macroeconomists, both in theory and in practice. Witteveen was a professor of Economics, Minister of Finance and Managing Director of the International Monetary Fund. This year we celebrate the centennial edition. Witteveen was born on 12 June 1921.

Keynote by Klaas Knot:
“The case for fiscal stabilization
in a low interest rate environment”

Jan Middendorp on Johannes Witteveen

Followed by Q&A with the attendees

REGISTRATION
ESB.NU/WITTEVEEN

Inhoud

Actueel	258
Uitgelicht	260

DIT IS HET TWEDE DEEL
VAN EEN TWEELUIK
OVER DE ARBEIDSMARKT

Aan het werk

Inleiding: Arbeidsmarkt kookt droog

JASPER LUKKEZEN

Column: Werkloosheid voorkomen is beter dan genezen

MAARTEN CAMPS

Ontmoediging van personen zonder baan lijkt mee te vallen in coronajaar 2020

STIJN BAERT

Pak versnippering aan voor een beter functionerende arbeidsmarkt

GUIDO BAYENS

262	Werknemers negatiever over efficiëntere private re-integratiedienstverlening	270
	MARLOES LAMMERS, JUSTUS VAN KESTEREN, LUCY KOK EN TIM SCHWARTZ	
263	Migratieachtergrond verkleint kans op baan vanuit bijstand	273
	WILLEM HUIJNK EN SANDER MUNS	
264	Vinden van passend werk bij een arbeidsbeperking is voor veel bedrijven lastig	276
	JOKE JANSEN, RAUN VAN OOIJEN, JAAP OUDE MULDER EN SANDRA BROUWER	
266	Werknemers met arbeidsbeperking raken baan vaker kwijt, ondanks scholing	279
	ANNEMARIE KÜNN-NELEN, HENK-JAN DIRVEN EN SEBASTIAN ALEJANDRO PEREZ	

De Super League toont dat betere regulering van het betaald voetbal nodig is

THOMAS PEETERS

282

Bindend studieadvies zorgt voor betere prestaties en minder studievertraging

FRED POPE, PETER VAN BAALEN, ANNEMARIE ZAND SCHOLTEN EN HAN VAN DISSEL

286

Krimp in tweede kwartaal 2020 groter in EU-landen met zwaardere lockdown

WIMAR BOLHUIS

288

Vaccinatiebereidheid stijgt met leeftijd én inkomen

ROSELINDE KESSELS EN GUIDO ERREYGERS

292

Langtermijnbelangen worden bij de aanpak van corona veronachtzaamd

BARBARA BAARMSMA, ELINE VAN DEN BROEK-ALTENBURG, GERARD VAN DEN BERG EN COEN TEULINGS

294

De gemeentefinanciën zijn onhoudbaar

MAARTEN ALLERS

298

Schaf het laag-hoog-pensioen af

TSJALLE VAN DER BURG

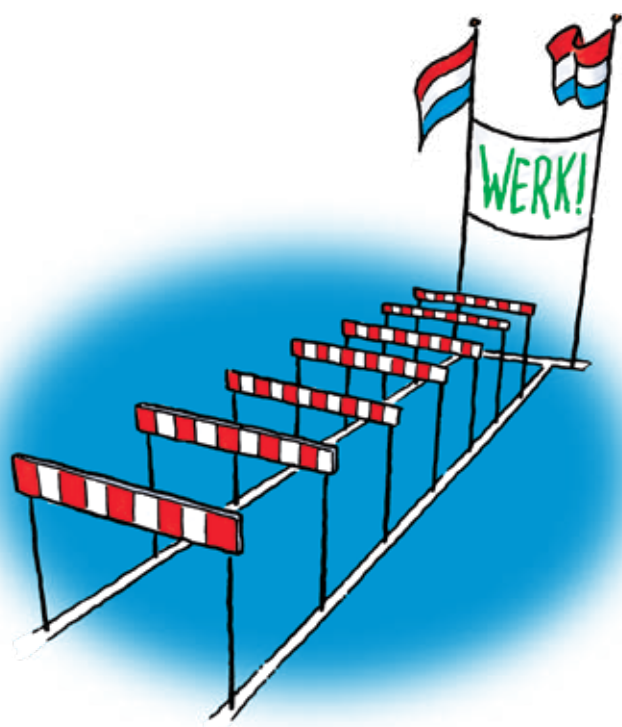
301

Statistiek

302

Ceteris paribus

304

Actueel

juni

- 10 ◆ **KVS Economencafé** – *Toeslagen: wat nu?* O.a. Miriam Gielen (Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid)
- 11 ◆ **Witteveenlezing** – *The case for fiscal stabilisation in a low interest rate environment.* Klaas Knot (DNB)
- 14 ◆ **Tinbergen workshop** – *Macro, family economics and gender.* Michèle Tertilt (Universität Mannheim)
- 15 ◆ **Tinbergen seminar** – *Paid parental leave and paternity acknowledgement.* O.a. Anna Raute (Queen Mary University, Londen)
- ◆ **Tinbergen workshop** – *Public debt: history, theory and policy.* Barry Eichengreen (University of California, Berkeley)
- 17 ◆ **Universiteit Utrecht workshop** – *Energy investments tangled in the EU Bermuda Triangle: the ETC at crossroads.* O.a. Nikolas Giannopoulos (UU)
- 18 ◆ **KVS** – *New paper sessions.*
- 24 ◆ **Erasmus seminar** – *The influential power of roles conforming an idea's social network on decision makers' evaluation.* Olga Gonzalez Salmeron (EUR)
- ◆ **Afscheidscollege** – *Van een leven lang leren naar een leven lang ontwikkelen: de veranderende betekenis van het post-initieel leren.* Andries de Grip (Universiteit Maastricht)
- 28 ◆ **Tinbergen lezing** – *Bridging research and policy for effective governance.* Andrés Velasco (London School of Economics)
- 29 ◆ **Universiteit Utrecht** – *Undergraduate research symposium.*
- 30 ◆ **Rijksacademie symposium** – *Betaalbaarheid van de zorg.* O.a. Patrick Jeurissen (RadboudUMC)

WITTEVEENLEZING

Klaas Knot, president van De Nederlandsche Bank, zal dit jaar de Witteveenlezing op de Erasmus Universiteit Rotterdam geven en zich richten op de samenwerking tussen begrotings- en budgettaire beleid in de nasleep van de coronacrisis. Welke implicatie heeft de huidige lage rente voor het begrotingsbeleid? Met deze lezing treedt Klaas Knot in de voetsporen van de econoom en liberale politicus Willem Witteveen, die steeds een praktische toepassing van het begrotingsbeleid centraal stelde. Na afloop is er ruimte voor discussie.

SCRIPTIESYMPIOSIUM

Het schrijven van een scriptie is voor veel bachelorstudenten het hoogtepunt van hun opleiding. Na een periode van blokken en af en toe ruzie met Stata-software zet menig student interessant werk neer. Helaas belanden veel bachelorscripties in de kast nadat ze enkel zijn gelezen door de begeleider en een geïnteresseerde ouder. De Universiteit Utrecht wil niet dat de scripties in de kast verdwijnen en organiseert een evenement waar studenten hun scriptie wel aan de wereld kunnen presenteren. Studenten van de faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie faculteit kunnen hun abstract opsturen, waarna geselecteerde studenten hun presentatie mogen opnemen. Tijdens het symposium worden de video's vertoond en is er ruimte voor discussie.

juli

- 1/2 ◆ **International Panel Data Conference.** O.a. Stéphane Bonhomme (University of Chicago)

Promotiebespreking: Minke Remmerswaal

Essays on financial
incentives in the Dutch
healthcare system
Tilburg University,
2 juli 2021

De zorguitgaven nemen een fors deel van de nationale begroting in beslag, en groeien nog elk jaar. Politici en beleidsmakers proberen daarom met slimme financiële prikkels de uitgavengroei te beteugelen, zonder de kwaliteit en toegankelijkheid van de zorg te verminderen. In de praktijk blijkt dit echter niet gemakkelijk te zijn.

In mijn proefschrift onderzoek ik hoe financiële prikkels in de Nederlandse gezondheidszorg het gedrag van zorgaanbieders en verzekerden kunnen beïnvloeden. Hiervoor kijk ik ten eerste naar de in 2008 ingevoerde betaalsystematiek voor aanbieders van geestelijke gezondheidszorg (ggz). In het nieuwe systeem wordt een ggz-aanbieder niet meer voor elke extra behandelminuut betaald, maar stijgt de vergoeding trasp-gewijs op vaste behandel-

duurgrenzen. Dit had ervoor moeten zorgen dat aanbieders efficiënter gingen werken, en ook niet enkel patiënten zouden kiezen die slechts een korte behandeling behoeft. In de praktijk bleken aanbieders echter hun patiënten precies zo te behandelen totdat ze een hogere tariefgrens hadden bereikt. Maar deze langere behandeling vertaalde zich voor de patiënten niet in betere gezondheidsuitkomsten. Want juist de aanbieders die niet op de financiële prikkels reageerden en hun patiënten korter behandelden, hadden betere gezondheidsresultaten dan aanbieders die sterk financieel gemotiveerd waren.

Ook kleine verschillen in de vormgeving van eigen betalingen in de Zorgverzekeringswet kunnen tot grote verschillen leiden. Dat blijkt uit een vergelijking van de twee vormen van eigen betalingen, de no-claimkorting en het verplicht eigen risico. Een euro eigen risico leidt tot een grotere rem op het zorggebruik dan een euro no-claimkorting. Mijn onderzoek laat daarnaast zien dat het vrijwillig eigen risico het zorggebruik nauwelijks afremt, wat betekent dat mensen zonder een vrijwillig eigen risico bijdragen aan de premiekorting voor verzekerden met een vrijwillig eigen risico.

Om te onderzoeken of het eigen risico efficiënter kan worden vormgegeven, heb ik een microsimulatiemodel ontwikkeld. Dit model kan de zorguitgaven voorspellen wat betreft de verschillende vormen van eigen betalingen. Zo blijkt een verschoven eigen risico – dat

niet direct ingaat, maar bijvoorbeeld begint bij 400 euro aan zorgkosten – effectiever te zijn. Ook een procentueel eigen risico, waarbij verzekerden een percentage van de zorgkosten uit eigen zak betalen, is efficiënter dan een standaard eigen risico. Beide leiden tot een daling van de zorguitgaven, terwijl verzekerden toch minder uit eigen zak hoeven te betalen.

Minke Remmerswaal is wetenschappelijk medewerker bij het Centraal Planbureau

Promoties

Rijksuniversiteit Groningen

Burkhard Wörtler – *Enhancing blended working arrangements and individual work performance.* 17 juni

Kathi Müller – *Time will tell: sluggish cognitive tempo, attention and timing functioning in adults.* 17 juni

Christina Jin – *Detecting mind-wandering with machine learning.* 18 juni

Siwar Aslih – *Changing the world together? Exploring motivations and barriers to social change efforts.* 24 juni

Marij Veldman – *Better together: social outcomes of cooperative learning in the first grades of primary education.* 1 juli

Tilburg University

Johan Bonekamp – *Studies on labour supply, spending and saving before and after retirement.* 23 juni

Concurrerende glasvezel

Glasvezel is bij consumenten erg gewild door de hoge bandbreedte die erover kan worden aangeboden. Glasvezel wordt dan ook op steeds meer plekken in Nederland aangeboden. Volgens het ACM is dit een goede ontwikkeling, omdat hiermee de concurrentie op de telecommarkt in Nederland ook op de lange termijn gewaarborgd kan blijven. Het is namelijk van belang dat consumenten op de lange termijn nog uit verschillende telecomproviders kunnen kiezen en dit wordt door glasvezel mogelijk gemaakt.

ACM (2021) *Update marktstudie uitrol van glasvezel in Nederland*. ACM Document, ACM/UIT/548130.

Variabele pensioenpremie

Een pensioenpremie die met de leeftijd toeneemt, verhoogt de welvaart met 2,8 procent ten opzichte van het huidige systeem. Tot deze conclusie komen Ter Rele et al. op basis van een wiskundig model gekalibreerd op Nederlandse data. In het huidige systeem betalen huishoudens steeds dezelfde pensioenpremie. Jonge huishoudens hebben echter hogere kosten dan oudere huishoudens, aangezien de kinderen vaak nog thuis wonen. Tegelijkertijd neemt het inkomen gemiddeld met de leeftijd toe. Hierdoor halen jonge huishoudens meer nut uit hun inkomen dan oudere huishoudens. Ook al zorgt een aanvankelijk lagere, maar in de loop der tijd stijgende pensioenpremie voor minder pensioenvermogen, het verhoogt de welvaart dus wel.

Rele, H. ter, C. de Kok, N. Ciurilă en P. Zwaneveld (2021) *Optimizing the life cycle path of pension premium payments and the pension ambition in the Netherlands*. CPB Discussion Paper 421.

Macro-economische rampen

Tijdens macro-economische rampen, zoals pandemieën en oorlogen, wordt er naar verhouding een kleiner deel van het inkomen geconsumeerd dan tijdens 'gewone' recessies. Pozzi en Sadaba analyseren historische data om te onderzoeken hoe dit mogelijk is. Het blijkt dat consumenten tijdens een macro-economische ramp meer rekening houden met hun verwachte toekomstige inkomsten, dan tijdens een standaardrecessie. Om later geld te kunnen overhouden, wordt er nu tijdens macro-economische rampen minder geconsumeerd.

Pozzi, L. en B. Sadaba (2021) *Macroeconomics disasters and forward-looking consumers: historical evidence and evidence from the Covid-19 pandemic*. Tinbergen Institute Discussion Paper, 2021-030/VI.

Terrorisme en politiek

De afgelopen tien jaar zijn er in Europa steeds meer partijen gekomen met een anti-immigrantenagenda. Dat lijkt een logisch gevolg van het hogere aantal terroristische aanslagen. Peri et al. laten, met behulp van Europese enquêtedata uit meer dan twintig landen, zien dat dit niet klopt. Nadat er een terroristische aanslag heeft plaatsgevonden, verandert de houding ten opzichte van immigranten niet. Ook neemt, na zo'n dramatische gebeurtenis, het vertrouwen in de overheid juist toe.

Peri, G., D.I. Rees en B. Smith (2021) *Terrorism and political attitudes: evidence from European social surveys*. NBER Working Paper, 28662.

Genderon

In Noord-Europa wordt 75 procent van het loonverschil tussen mannen en vrouwen verklaard door het krijgen van een kind. Vrouwen zorgen nog altijd vaker voor het kind, en verminderen op die manier hun studie- en werkuren. Hierdoor blijft hun inkomen achter bij dat van mannen. In Oost-Europa verklaart het krijgen van een kind veertig procent van het loonverschil; discriminatie van vrouwen is daar een belangrijkere factor in het loonverschil. Tot deze conclusie komen Ciminelli et al. op

Herinneren aan bankierseed

Bankiers die in een gesprek naar hun eed gevraagd wordt, geven daarna een ethischer advies. Deze conclusie trekken Weitzel en Kirchler uit een veldexperiment waarin acteurs advies vragen bij Nederlandse bankfilialen. Bijna vijftig procent van de bankiers raadt klanten een product aan dat ze niet nodig hebben, met het oog op het gewin voor de bank. Wanneer de klant, alvorens over het advies te begin-

gelijkheid

basis van enquêtedata. Noord-Europese landen moeten dus inzetten op flexibele werkmogelijkheden voor vrouwen en toegang tot kinderopvang. Oost-Europese landen moeten juist meer focussen op het tegengaan van stereotypering en op regelgeving voor gelijke lonen en transparantie.

Ciminelli, G., C. Schwellnus en B. Stadler (2021) *Sticky floors or glass ceilings? The role of human capital, working time flexibility and discrimination in the gender wage gap*. OECD Working Paper, 1668.

nen, aan de bankier vraagt wat de bankierseed eigenlijk inhoudt, dan daalt het aantal bankiers dat een nadelig advies geeft naar dertig procent. Maar de bankier aan het belang van de klant herinneren, zonder de eed te noemen, heeft minder effect.

Weitzel, U. en M. Kirchler (2021) *The banker's oath and financial advice*. Tinbergen Institute Discussion Paper, 2021-032/IV.

Corona raakt vrouwen

In de meeste recessies verliezen meer mannen dan vrouwen hun baan. Dit geldt niet voor de coronapandemie. Met behulp van data uit 28 landen laten Alon et al. zien dat tijdens de coronacrisis vooral sectoren worden geraakt waarin er veel vrouwen werken, zoals de horeca en het toerisme. Het aantal banen in die sectoren neemt af, en de schoolsluitingen resulteren daarnaast in een toename van de zorg die ouders aan hun kinderen moeten leveren. Hierbij speelt de moeder vaak een grotere rol dan de vader.

Alon, T., S. Coskun, M. Doepke et al. (2021) *From mancession to shecession: women's employment in regular and pandemic recessions*. NBER Working Paper, 28632.

Bail-out efficiënt

Het is efficiënt als de belastingbetaler, en niet de financiële sector zelf, betaalt voor het redden van probleembanken. Tot deze conclusie komen Katz en Van der Kwaak op basis van een wiskundig model. Wanneer de overheid garant staat, zijn banken minder kwetsbaar qua conjunctuur en bankrups. De nadelen van het extra risico dat banken zullen nemen in het model doordat ze minder kwetsbaar zijn, wegen niet op tegen de financiële stabiliteit die het overheidsvangnet biedt. Hierdoor zijn zowel de investeringen als de consumptie twintig procent hoger onder bail-outs dan bij bail-ins.

Katz, M. en C. van der Kwaak (2021) *To bail-in or to bailout: that's the (macro) question*. Rijksuniversiteit Groningen, SOM Onderzoeksrapport, 2021007-EEF.

Minimumjeugdloon

De verhoging van het minimumjeugdloon, in 2017 en 2019, heeft niet geleid tot minder banen of minder gewerkte uren. Tot deze conclusie komen Van Bezooijen et al. op basis van Nederlandse administratieve data. Het aantal geschrapte banen onder het nieuwe minimumjeugdloon wordt gecompenseerd door een toename in banen met het nieuwe minimumjeugdloon of hoger. 75 procent van deze toename is het resultaat van een *spillover effect* in de richting van jongeren die tot vier euro boven het minimumloon verdienen.

Bezooijen, E. van, W. van den Berge en A. Salomons (2021) *The young bunch: youth minimum wages and labor market outcomes*. CPB Discussion Paper 422.

Gelukkig door kleinkinderen

Gepensioneerden die wel de mogelijkheid, maar niet de plicht hebben om voor hun kleinkinderen te zorgen, zijn gelukkiger. Tot deze conclusie komen Salm et al. op basis van Europese enquêtedata. Wanneer vrouwen met pensioen gaan, gaat vaak hun mentale gezondheid achteruit. Dit effect wordt gecompenseerd als ze het geluk kunnen ervaren door voor hun kleinkinderen te zorgen. In landen met een ruime toegang tot kinderopvang is het positieve effect groter dan in landen met weinig toegang tot kinderopvang. Dit resultaat impliceert dat een teveel aan zorglast het geluk voor oma vermindert.

Salm, M., B.M. Siflinger en M. Xie (2021) *The effect of retirement on mental health: indirect treatment effects and causal mediation*. CentER Discussion Paper, 2021-012.

Arbeidsmarkt kookt droog

Het gaat hartstikke goed. Die conclusie trokken we in het ESB-themanummer van afgelopen september, over hoe 'het' nou gaat op de arbeidsmarkt. Nu, negen maanden later, staat die conclusie nog steeds.

Zo is van de diepe conjuncturele dip tijdens de coronacrisis nauwelijks iets te zien in de werkloosheidscijfers. Daarbij is ook het aantal inactieven in Nederland nauwelijks veranderd (de mensen die door de corona hun baan verloren, zijn dus weer aan de slag). In een internationale vergelijking in deze ESB noemt Stijn Baert de Nederlandse arbeidsmarkt, samen met de Belgische, de meest stabiele van Europa.

En dat het zo goed lijkt te gaan, is ook de insteek van dit ESB-themanummer. De hoofdvraag is niet hoe we voldoende banen krijgen, maar hoe je de mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt of met een arbeidsbeperking aan het werk krijgt. Arbeidsmarktcrisp zorgt er voor dat het niet alleen maatschappelijk wenselijk is om deze mensen aan het werk te krijgen, maar ook economisch zinvol.

Het is een pittige doelgroep. Willem Huijnk en Sander Muns rekenen voor dat mensen in de bijstand een jaarlijkse kans hebben van een procent of zeven à acht om daar uit te komen. De gemiddelde verblijfsduur is dan dertien jaar, en voor mensen met een migratieachtergrond is die nog wat langer.

De gepresenteerde oplossingen zijn des economisch: oplossen van fricties en investeren in menselijk kapitaal. Guido Bayens wijst, in een overzichtsstuk, op de nog steeds aanzien-

lijke fricties op de arbeidsmarkt, en de mogelijkheden die op te lossen. Het gaat daarbij om zoekfricties en beleidsfricties – in de huidige lappendeken hangt het soms maar net van de omstandigheden af wat iemand krijgt aangeboden.

Een goed voorbeeld van dat laatste zijn de regelingen rondom werkhervatting van gedeeltelijk arbeidsongeschikten, waarover dit themanummer twee bijdragen biedt. Voor veelal kleinere werkgevers en voor flexwerkers regelt UWV dit; en voor grotere doet de werkgever het zelf met daarbij stevige financiële prikkels. Marloes Lammers, Justus van Kesteren, Lucy Kok en Tim Schwartz laten op basis van een enquête zien dat de werkwijze van UWV prettig is voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten, maar wel wat minder effectief. Joke Jansen, Raun van Ooijen, Jaap Oude Mulders en Sandra Brouwer richten zich op flexwerkers en tonen aan dat de financiële prikkel om hen te reintegreren voor werkgevers ontbreekt.

Menselijk kapitaal gaat uiteraard over scholing. Annemarie Künn-Nelen, Henk-Jan Dirven en Sebastian Alejandro Perez laten zien dat de positieve effecten van scholing op het salaris en het type contract groter zijn dan de negatieve effecten van een arbeidsbeperking. De uitdaging blijkt om mensen met een arbeidsbelemmering te scholen.

Maar misschien belangrijker nog voor de opbouw van menselijk kapitaal dan scholing is zorgen dat mensen hun baan niet verliezen. Als dat gebeurt wordt de ontwikkeling van hun menselijk kapitaal namelijk onderbroken. Maarten Camps, de bestuursvoorzitter van UWV (dat zich vooral met begeleiden van werklozen bezighoudt), pleit in deze ESB daarom voor het begeleiden van mensen met een baan.

Van werk naar werk vanuit werk is niet alleen efficiënt, het is ook de enige manier om de arbeidsmarkt verder te verbeteren wanneer mensen eenmaal allemaal aan het werk zijn. Nu de coronacrisis langzaam voorbijgaat en de arbeidsmarkt nog krappert wordt, is dat noodzakelijk om te voorkomen dat de arbeidsmarkt droogkookt.

Literatuur

Lukkezen, J. (2020) Het gaat hartstikke goed op de arbeidsmarkt. ESB, 105(4789), 406.

JASPER LUKKEZEN

Hoofdredacteur
lukkezen@economie.nl

Werkloosheid voorkomen is beter dan genezen

MAARTEN CAMPS

263

Ontmoediging van personen zonder baan lijkt mee te vallen in coronajaar 2020

STIJN BAERT

264

Pak versnippering aan voor een beter functionerende arbeidsmarkt

GUIDO BAYENS

266

Werknemers negatiever over efficiëntere private re-integratiedienstverlening

MARLOES LAMMERS, JUSTUS VAN KESTEREN, LUCY KOK EN TIM SCHWARTZ

270

Migratieachtergrond verkleint kans op baan vanuit bijstand

WILLEM HUIJNK EN SANDER MUNS

273

Vinden van passend werk bij een arbeidsbeperking is voor veel bedrijven lastig

JOKE JANSEN, RAUN VAN OOIJEN, JAAP OUDE MULDERSEN SANDRA BROUWER

276

Werknemers met arbeidsbeperking raken baan vaker kwijt, ondanks scholing

ANNEMARIE KÜNN-NELEN, HENK-JAN DIRVEN

EN SEBASTIAN ALEJANDRO PEREZ

279

Werkloosheid voorkomen is beter dan genezen

“Arbeid bevrijdt ons van drie grote rampen: de verveling, de ondeugd en de armoede.” Door de eeuwen heen is het belang van werk vaak benadrukt, al kiezen we tegenwoordig graag een meer optimistische benadering dan deze van Voltaire (1759).

Meedoen in de samenleving is voor iedereen belangrijk, en werk speelt daarbij een cruciale rol. Niet alleen omdat het ons voorziet van een salaris, maar ook omdat het maakt dat we ons gewaardeerd voelen en gezonder blijven. Dat werkloosheid een tegenovergesteld effect heeft, is ook algemeen bekend. Werkloosheid heeft ingrijpende gevolgen voor mensen, met soms de symptomen van een rouwproces, en het leidt tot een beroep op de sociale voorzieningen.

Het is dan ook van maatschappelijk belang dat we werkloosheid proberen te voorkomen. Werknemers hebben hierbij, samen met hun werkgever, een eigen verantwoordelijkheid, door te werken aan hun vaardigheden (een Leven Lang Ontwikkelen), hun gezondheid en inzetbaarheid, en door open te staan voor een nieuwe baan als bij hun huidige werkgever de kansen kerven. Maar we kennen ook de ontwikkelparadox: zij die scholing het hardste nodig hebben, zoals flexkrachten en mensen met een arbeidsbeperking, hebben daartoe de minste mogelijkheden (WRR, 2020). Zo zijn werkgevers veel minder bereid om te investeren in de vaardigheden van tijdelijke medewerkers. De STAP-regeling (die volgend jaar van start gaat) doet daar wat aan, en zal meer werkenden en werkzoekenden toegang tot scholing verschaffen.

Toch kun je als voormalig werknemer pas echt bij de overheid terecht wanneer je zonder werk thuis zit, met veelal een uitkering. Dit is een gemiste kans, zeker als een tijdige – eerdere – ondersteuning doorslaggevend had kunnen zijn om werk te behouden of om naar ander werk over te stappen. Het ontstaan van een werkloosheidssituatie heeft namelijk op zich al een negatief effect op de kansen voor een nieuwe baan.

Daarbij is het goed om te bedenken dat volgens OESO-data de uitgaven aan uitkeringen in Nederland relatief hoog zijn, en de middelen voor actief arbeidsmarktbeleid juist laag, terwijl meer en tijdige ondersteuning zou kunnen leiden tot minder beroep op uitkeringen. Dat geldt te meer voor kwetsbare groepen, die veelal een intensiever traject nodig hebben om weer tot de arbeidsmarkt terug te kunnen keren. Bij deze groepen meer preventief te werk gaan, met een vraagbaak en

MAARTEN CAMPS

Voorzitter van de raad van bestuur van het UWV

begeleiding van werk naar werk, kan werkloosheid voorkomen. Doordat de werknemersvaardigheden op peil blijven, wordt de overgang naar een andere baan versoepeld.

Uit onderzoek van de Europese Commissie (EC, 2019) blijkt dat lidstaten die zich succesvol richten op het voorkomen van werkloosheid, in de fase vóór werkloosheid gebruikmaken van meerdere overheidsinterventies. Hierbij gaat het om loopbaanadvisering en scholing voor werknemers die worden bedreigd met werkloosheid, en voor het midden- en kleinbedrijf om ondersteuning bij de ontwikkeling van hun personeel.

Een meer actieve rol van de overheid is dan ook gewenst bij werkloosheidspreventie en de bevordering van mobiliteit. Door dienstverlening in te zetten bij een transitie van werk naar werk, kunnen we de werking van de arbeidsmarkt verbeteren en zo de instroom in een uitkering voorkomen. Succesvolle interventies uit het bestaande actieve arbeidsmarktbeleid kunnen daarbij worden benut, zoals persoonlijk contact en maatwerk – en ook een intensievere ondersteuning naar mate de afstand tot de arbeidsmarkt groter is. En mocht iemand alsnog een beroep doen op een uitkering, dan vertaalt de inspanning vooraf zich in een betere kans om sneller in een nieuwe baan aan de slag te gaan.

Natuurlijk zijn er (vaak grotere) werkgevers en private bemiddelaars die zich inspannen om dergelijke transitie mogelijk te maken, wat alleen maar valt toe te juichen en te stimuleren. Maar niet alle werknemers hebben toegang tot die ondersteuning. Daar ligt een publiek belang dat een publieke interventie rechtvaardigt.

Tijdige signalering van dreigende werkloosheid door een meldplicht, persoonlijke dienstverlening, en door het gericht inzetten, op maat, van ondersteuning zijn belangrijke ingrediënten bij zo'n publieke interventie. Dit voorkomt niet alleen *“de verveling, de ondeugd en de armoede”*, maar draagt bovendien bij aan het welzijn en de welvaart van mensen die hun baan dreigen te verliezen, en daarmee aan dat er meer mensen meedoen in onze samenleving.

Literatuur

EC (2019) *How do PES act to prevent unemployment in a changing world of work?* European Commission Analytical Paper, januari.

Voltaire (1759) *Candide, ou l'optimisme*. Parijs: Lambert.

WRR (2020) *Het betere werk: de nieuwe maatschappelijke opdracht*. WRR Rapport, 102.

Ontmoediging van personen zonder baan lijkt mee te vallen in coronajaar 2020

De economische schok in coronajaar 2020 was enorm. Maar vertaalde deze schok zich ook al in een oplopende werkloosheid en inactiviteit in Nederland, België en de rest van Europa?

IN HET KORT

- De arbeidsmarkten in Nederland en België waren tussen 2019 en 2020 de meest stabiele van Europa.
- Opvallend zijn de stijging van de werkloosheid in Zweden en de daling van het aantal werklozen en inactieven in Polen.

STIJN BAERT

Universitair hoofd-
docent aan de
Universiteit Gent

De vergelijking van de prestaties van arbeidsmarkten over de tijd en tussen landen gebeurt vaak op basis van werkloosheidsgraden. Zo ook werden de kortetermijneffecten van de coronacrisis tot nog toe vooral geduid via de ontwikkeling van deze indicator gedurende de maanden van 2020 en begin 2021 (OESO, 2020).

Werkloosheidsgraden kunnen evenwel leiden tot een vertekening van de vergelijking van de situatie voor en na de uitbraak van corona (Baert, 2021). De werkloosheidsgraad geeft immers per definitie aan welk percentage van de beroepsbevolking op een bepaald moment geen baan heeft. Met andere woorden: wie geen baan heeft en er ook geen zoekt (de 'inactieven') komt niet voor in de teller of de noemer van deze berekening. Zodoende kunnen twee landen dezelfde werkloosheidsgraad hebben, maar toch een veel lagere arbeidsdeelname (oftewel: het percentage werkenden in de totale bevolking van een bepaalde leeftijdsgroep).

De werkloosheid en de inactiviteit ontwikkelen zich tijdens een crisisperiode doorgaans volgens een andere dynamiek. Stijgende werkloosheid volgt meestal rechtstreeks uit een teruglopende vraag naar arbeid (ontslagen en minder vacatures). Stijgende inactiviteit in crisisperiodes heeft dan weer te maken met ontmoediging: burgers geven het op om een baan te zoeken aangezien ze de slagingskans (zeer) laag inschatten.

Als overheden zich blindstaren op de zichtbare arbeidsreserve aan werkzoekenden ('topje van de ijsberg'), missen ze de groep inactieven ('ijsmassa onder water'), terwijl het verleiden van deze inactieven richting de arbeidsmarkt de overheidsbegroting via meer belastinginkomsten en min-

der uitkeringen sterk zou kunnen verbeteren (Baert, 2021).

In dit artikel bekijken we daarom hoe EU-landen hun arbeidsmarkt in 2020 zagen ontwikkelen volgens de twee maten die in Baert (2021) onderbouwd worden: via het percentage werkzoekenden in de totale groep van 25- tot 64-jarigen ('werkloosheidspercentage'), en tevens via het overeenkomstige percentage inactieven ('inactiviteitspercentage').

Statistieken

Tabel 1 geeft deze statistieken weer voor de 27 EU-landen. Het gaat hier om eigen berekeningen op basis van de Eurostat-variabelen *lfsa_ergaed* en *lfsa_ipga*. De tabel geeft ook aan welke ranking de landen innemen wat betreft werkloosheid en inactiviteit. Landen staan hoog in de ranking als er weinig werklozen of inactieven zijn. Ten slotte wordt er een vergelijking gemaakt met 2019, zowel qua percentages (verschillen in procentpunten) als qua ranking (aantal plaatsen gestegen of gedaald). Figuur 1 toont voor de twaalf grootste landen naar aantal inwoners, waaronder Nederland en België, de cijfers voor 2019 en 2020.

Trend werkloosheid verschilt tussen landen

Het percentage werklozen onder de 25- tot 64-jarigen in de EU-27 is in het coronajaar 2020 gestegen van 4,8 procent tot 5,0 procent. Ter vergelijking: tussen 2009 en 2010, toen de arbeidsmarkt de financiële crisis van 2007–2008 te boven kwam, steeg de werkloosheidsgraad op het niveau van de EU-27 met 1,3 procentpunt.

Het gemiddeld gestegen werkloosheidscijfer verhult uiteraard de verschillen tussen EU-landen. Het meest opvallend is dat, in de drie Baltische staten, de stijging van het percentage werklozen meer dan 1,5 procentpunt bedraagt – en dus aanzienlijk is. Verder vertonen alleen Roemenië (1,0 procentpunt) en Zweden (1,2 procentpunt) een groei van hun werkloosheidspercentage die 1 procentpunt of meer is. Zweden, dat vaak wordt gezien als een 'modelland' in termen van sociaal-economisch beleid, zakt daardoor zelfs wat werkloosheid betreft naar de 23e plaats (van de 27 landen).

In Nederland en België steeg het percentage werklozen onder de 25- tot 64-jarigen met slechts 0,1 procentpunt. Daarmee klimt, in de ranking van de landen met de laagste werkloosheid, België op van plaats 14 naar plaats 10, en Nederland van plaats 4 naar plaats 3.

Stijging inactieven in meeste landen beperkt

Over het geheel genomen bleef ook de stijging van het percentage inactieven op EU-27-niveau vrij beperkt. In 2019 werd 20,0 procent van de bevolking in de EU-27 als inactief beschouwd, terwijl dat percentage in 2020 steeg tot 20,3 procent. In absoluut aantal burgers betekent dit een toename van ongeveer 720.000 personen.

Ook hier zien we belangrijke verschillen tussen de landen. De inactiviteit is sterker gestegen in Zuid-Europa: Spanje (1,1 procentpunt), Italië (1,5), Portugal (0,6) en Griekenland (1,0). In Bulgarije en Ierland nam het aantal inactieven toe met 0,8 procentpunt. In Frankrijk steeg het aantal inactieven met 0,4 procentpunt, terwijl het aantal werkzoekenden met dezelfde intensiteit afnam.

Nederland zag zowel het percentage inactieven zelf (0,3 procentpunt daling) als de ranking ervan verbeteren (van plek 8 naar 7). In België zat er in de inactiviteit geen beweging. Het percentage inactieven bleef op 22,8 procent, hetgeen in 2020 een ranking van 23 op de 27 landen opleverde. Daarmee daalt België één plaats.

Opvallend: in de Baltische Staten, waar de werkloosheid toenam, nam de inactiviteit af. Ook in Finland, Hongarije, Kroatië, Luxemburg, Malta, Polen, Roemenië, Slovenië en Zweden is er een (lichte) afname.

Discussie

De schade van de coronacrisis voor de Nederlandse en Belgische arbeidsmarkt was dus uiterst klein tot niet bestaand, zowel qua werkloosheid als qua inactiviteit. Beide landen behoren daarmee tot de meest stabiele van Europa. Het ligt hier voor de hand dat de automatische stabilisatoren van het Rijnlandse model – vooral de systemen van tijdelijke werkloosheid – hun werk deden. Ook in andere Europese landen, zoals Frankrijk, Kroatië, Polen, Slovenië en Tsjechië, was er geen schade of was deze uiterst beperkt.

Toch zijn de onheilspellende berichten over het effect van COVID-19 op de arbeidsmarkt niet noodzakelijkerwijs misvattingen. Ten eerste volgt de arbeidsmarkt de economische groei bijna altijd op enige afstand. Ook bij de kredietcrisis van 2008 bereikte, meer dan een jaar na het diepste dal van de crisis, in de reële economie de werkloosheid een piek. Als de terugloop in economische activiteit in de EU-27 blijft voortduren en de steunmaatregelen wegvallen, dan zullen niet alle bedrijven hun arbeidskrachten kunnen aanhouden. Veel hangt ook af van hoe de Europese landen omgaan met de opgebouwde schulden: door ingrijpende besparingen kan men immers op de arbeidsmarkt een extra klap verwachten, terwijl doordachte investeringen via hun multiplicator-effect juist voor stimulansen op de arbeidsmarkt zouden kunnen zorgen (Baert et al., 2020).

Literatuur

Baert, S. (2021) The iceberg decomposition: a parsimonious way to map the health of labour markets. *Economic Analysis and Policy*, 69, 35–365.

Baert, S., B. Cockx, F. Heylen en G. Peersman (2020) *Economisch beleid in tijden van corona: een kwestie van de juiste uitgaven te doen*. Gentse Economische Inzichten, 1. Te vinden op www.ugent.be.

OECD (2020) *OECD Employment Outlook 2020: worker security and the COVID-19 crisis*. Parijs: OECD Publishing.

Werkzoekenden en inactieven onder 25- tot 64-jarigen in 2020

TABEL 1

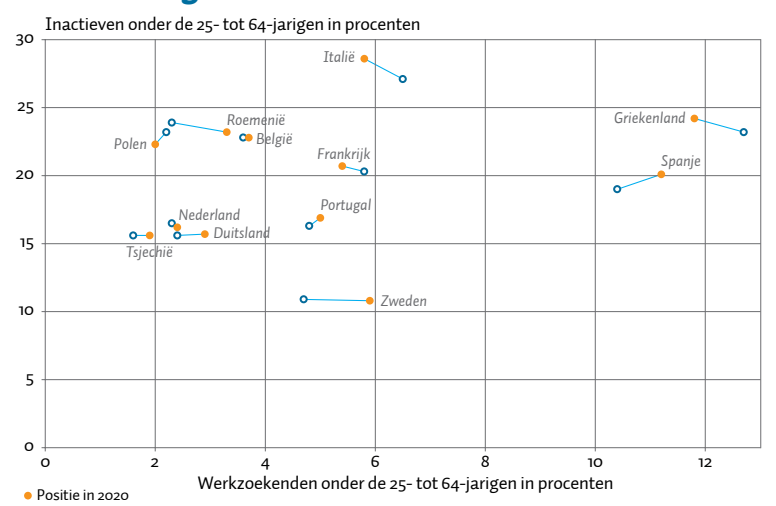
	Werkzoekenden onder 25- tot 64-jarigen				Inactieven onder 25- tot 64-jarigen			
	%	Ranking	Ontwikkeling t.o.v. 2019		%	Ranking	Ontwikkeling t.o.v. 2019	
			In pp ¹	In ranking			In pp ¹	In ranking
EU-27	5,0		+0,2		20,3		+0,3	
België	3,7	10	+0,1	↑ 4	22,8	23	+0,0	↓ 1
Bulgarije	3,8	12	+0,5	↓ 2	19,7	15	+0,8	↓ 2
Cyprus	5,7	21	+0,4	↑ 2	17,1	11	+0,4	-
Denemarken	4,0	13	+0,5	-	16,6	9	+0,0	↑ 1
Duitsland	2,9	5	+0,5	↑ 2	15,7	6	+0,1	↓ 1
Estland	5,1	18	+1,7	↓ 7	14,5	3	-0,7	-
Finland	5,2	19	+0,6	↓ 1	16,3	8	-0,2	↑ 1
Frankrijk	5,4	20	-0,4	↑ 4	20,7	20	+0,4	↓ 2
Griekenland	11,8	27	-0,9	-	24,2	25	+1,0	↓ 2
Hongarije	2,9	6	+0,6	↓ 1	19,4	14	-0,3	↑ 3
Ierland	3,6	9	+0,4	-	21,3	21	+0,8	↓ 1
Italië	5,8	22	-0,7	↑ 3	28,6	27	+1,5	-
Kroatië	4,7	15	+0,4	↑ 2	26,0	26	-0,7	-
Letland	6,9	25	+1,8	↓ 4	14,5	4	-1,4	↑ 2
Litouwen	6,8	24	+1,7	↓ 2	13,8	2	-0,5	-
Luxemburg	4,4	14	+0,7	↑ 1	20,1	19	-0,5	↑ 2
Malta	2,9	4	+0,6	↓ 1	18,7	13	-1,6	↑ 6
Nederland	2,4	3	+0,1	↑ 1	16,2	7	-0,3	↑ 1
Oostenrijk	3,8	11	+0,6	↓ 3	19,7	16	+0,6	↓ 1
Polen	2,0	2	-0,2	-	22,3	22	-0,9	↑ 2
Portugal	5,0	17	+0,2	↑ 3	16,9	10	+0,6	↓ 3
Roemenië	3,3	7	+1,0	↓ 1	23,2	24	-0,7	↑ 1
Slovenië	3,6	8	+0,2	↑ 4	18,1	12	-0,1	-
Slowakije	4,8	16	+0,6	-	19,7	17	+0,1	↓ 1
Spanje	11,2	26	+0,8	-	20,1	18	+1,1	↓ 4
Tsjechië	1,9	1	+0,3	-	15,6	5	+0,0	↓ 1
Zweden	5,9	23	+1,2	↓ 4	10,8	1	-0,1	-

¹ In procentpunten

Data: Eurostat | ESB

Ontwikkeling werkzoekenden en inactieven

FIGUUR 1

● Positie in 2020
● Positie in 2019

Data: Eurostat | ESB

Pak versnippering aan voor een beter functionerende arbeidsmarkt

De activiteiten van talloze dienstverleners op de arbeidsmarkt leiden tot een onoverzichtelijk doolhof. We hebben een nationaal plan nodig, op basis van een breed maatschappelijk draagvlak. Een voorstel daartoe.

IN HET KORT

- Met een basisregistratie voor vacatures en voor werkzoekenden kunnen vraag en aanbod efficiënter bij elkaar worden gebracht.
- Op toegankelijke arbeidsboulevards kunnen de werkzoekenden, werkgevers en dienstverleners elkaar ontmoeten.
- De overheid zal meer de regie moeten nemen, met een klein aantal regelingen en meer oog voor het algemeen belang.

GUIDO BAYENS

Zelfstandig consultant en associate partner van Royal HaskoningDHV en Adviesgroep Novius

De afgelopen tijd is de overheid flink op de vingers getikt als het gaat om haar rol als dienstverlener en uitvoerder van beleid, zoals in het snoeiharde rapport van de parlementaire ondervragingscommissie Kinderopvangtoeslag. Maar is de overheid eigenlijk nog wel in staat om adequaat te reageren op maatschappelijke vraagstukken?

Een van de maatschappelijk vraagstukken die aandacht behoeven is de veranderende arbeidsmarkt, versterkt door de coronacrisis. Sectoren als horeca, cultuur en detailhandel zijn door de coronamaatregelen in zwaar weer terechtgekomen, terwijl sectoren als de zorg, onderwijs, logistiek, installatiebedrijven en delen van de industrie juist extra mensen nodig hebben. Er komen nu veel werkzoekenden op de arbeidsmarkt en die raken verzeild in een doolhof van dienstverleners en regelingen. Om de arbeidsmarkt weer optimaal te laten functioneren, moet de manier waarop we deze markt hebben georganiseerd op de schop en zijn er nieuwe ideeën nodig.

Probleemanalyse

Wanneer we kijken naar parlementaire onderzoeken, door topambtenaren uitgevoerde analyses en het journalistieke graaf- en spitwerk kunnen we vier lessen trekken uit de wijze waarop de overheid tracht om maatschappelijke vraagstukken, zoals de arbeidsmarkt, aan te pakken:

Les 1: Versnippering helpt niet

De ijver om problemen aan te pakken, leidt vaak tot vele, parallelle initiatieven. Zo ook op de arbeidsmarkt. Werkzoekenden hebben te maken met UWV (Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen), dat 35 regiokantoren kent. Daarnaast neemt UWV deel aan 35 werkgeversservicepunten, en worden er dit jaar als extra coronamaatregel 35 Regionale Mobiliteitsteams opgericht. 350 gemeenten verlenen ook diensten op de arbeidsmarkt, soms samen met UWV in de vorm van een 'werkplein'.

Daarnaast telt Nederland zo'n 5.000 uitzendbureaus en private arbeidsbemiddelingsorganisaties met twee of meer werknemers (CBS, 2021). Er zijn tal van sectorale aanbieders van diensten, die vaak alleen binnen een bepaalde regio werkzaam zijn. Alles bij elkaar zijn er dus vele duizenden mensen bezig om werkzoekenden aan werk te helpen, en werkgevers aan geschikte werknemers.

Een groot deel van deze ongeveer 5.000 bedrijven, instellingen en vestigingen is druk in de weer met het verzamelen van gegevens over vacatures en werkzoekenden. Zo zijn er vele honderden databases ontstaan. Sommige hiervan zijn erg omvangrijk, omdat er sprake is van veel 'kopieerwerk' vanuit andere databases. Hierdoor komen vacatures vaak in meerdere systemen terecht. Werkgevers brengen bovendien vacatures onder bij diverse arbeidsbemiddelaars, waardoor er eveneens een en dezelfde vacature in verscheidene databases wordt opgenomen. Dat is niet altijd onmiddellijk herkenbaar, aangezien er onderling grote verschillen zijn in de wijze van vastleggen, want daarvoor is er geen algemeen geaccepteerde standaard.

Een vergelijkbare situatie zien we aan de werkzoekendekant. De 5.000 bedrijven en instellingen hebben ook allemaal zo hun eigen websites, voorlichting en loketten. Als werkzoekende is het moeilijk om door de bomen het bos nog te zien. Uit onderzoek weten we bijvoorbeeld dat slechts een gering deel van de Nederlandse werkgevers gebruikmaakt van de werkgeversdienstverlening die wordt aangeboden door gemeenten en UWV op de zogenaamde werkgeversservicepunten (Inspectie SZW, 2016). Waar moet je je zoektocht beginnen? Er is sprake van een uit de hand gelopen differentiatie. Een deel van de bemiddelaars is gericht op *alle* werkzoekenden en *alle* vacatures, andere richten zich op een regio, branche of doelgroep. Binnen de doelgroepen gaat de differentiatie nog weer verder: men

richt zich op alle werkzoekenden, uitkeringsgerechtigde werkzoekenden, op alleen arbeidsongeschikten of op mensen in de bijstand en zelfs op Aziatisch horecapersoneel.

De Nederlandse arbeidsmarkt is, voor zowel werkzoekenden als werkgevers, een inefficiënte doolhof. Alles bij elkaar is er een situatie ontstaan van zeer veel, elkaar onderling overlappende gegevensverzamelingen en een permanente stroom van gekopieerde gegevens. Een kostbare manier van doen in een markt die voortdurend sterk in beweging is.

Les 2: Een overdaad aan regelingen helpt niet

Er zijn tientallen, zo niet enkele honderden regelingen, die bedoeld zijn om fricties op de arbeidsmarkt te verminderen: subsidies voor moeilijk plaatsbare werkzoekenden, allerlei scholingspotjes, geld voor begeleiding, vervoersfaciliteiten, schuldsanering, aangepast meubilair en hulpmiddelen, enzovoort. Het geldt dat met al deze regelingen gemoeid is, moet niet onderschat worden. Een totaaloverzicht van de versnipperde regelingen ontbreekt, maar het gaat naar schatting om vele honderden miljoenen per jaar, opgebouwd uit talloze 'potjes'. Veel regelingen worden gefinancierd door het Ministerie van Sociale Zaken & Werkgelegenheid, maar ook gemeenten, provincies, samenwerkingsverbanden, sectorale organisaties en stichtingen laten zich niet onbetuigd bij het creëren van aanvullende regelingen. Elke regeling kent natuurlijk haar eigen specifieke voorwaarden waaraan men moet voldoen om ervoor in aanmerking te komen. De uitvoeringsorganisaties willen hierover de nodige zekerheid, dus er moeten veel gegevens worden aangeleverd om te worden gecontroleerd door de organisaties.

De hoeveelheid regelingen en voorwaarden is dermate omvangrijk dat zelfs professionele arbeidsbemiddelaars geen goed overzicht hebben van alle mogelijkheden, laat staan dat werkzoekenden en werkgevers er eenvoudig in slagen om hierin zelf hun weg te vinden.

Les 3: Niet alles kan in het Nederlands via internet

Uit onderzoek blijkt dat er 1,8 miljoen mensen tussen de 16 en 65 jaar on- of laaggeletterd zijn (Stichting Lezen en Schrijven, 2021). Tel daarbij op de honderdduizenden (potentiële) werkenden die uitstekend Engels, Pools, Hongaars of Arabisch kunnen lezen en spreken, maar de Nederlandse taal niet machtig zijn, en het zal duidelijk worden dat men via Nederlandstalige websites een groot deel van de werkzoekenden niet zal kunnen bereiken. Terwijl een aanzienlijk deel van deze groep juist een zwakkere positie heeft op de arbeidsmarkt en dus ondersteuning kan gebruiken. We spreken dan al gauw over twintig procent van de werkzoekenden die aldus onbereikbaar blijven.

Laaggeletterdheid valt ook vaak samen met beperkte digitale vaardigheden. Het daarnet gesignaleerde doolhof aan websites en de talloze regelingen – met bijbehorende uitleg, eventuele brieven en formulieren – dragen ook al niet bij aan het bereiken van deze groep.

Les 4: Bestuurlijke drukte en eigenbelang

Het doolhof met websites en regelingen duidt op een te laag verantwoordelijkheidsgevoel bij de bestuurders en managers van ministeries, gemeenten, arbeidsbemiddelingsbureaus, branche- en werkgeversorganisaties en vakbonden. Het is in feite een beeld van 'ieder voor zich', waarbij partijen handelen uit eigenbelang. Een voorbeeld daarvan is het onlangs genomen initiatief om ook 35 Regionale Mobiliteitsteams toe te voegen aan het rijke, reeds bestaande dienstverlenerspalet. De *Aanpak aanvullende crisisdienstverlening door regionale mobiliteitsteams* stelt: "Binnen het regionale mobiliteitsteam is elke partij herkenbaar en voert de activiteiten zelfstandig uit." (Tweede Kamer, 2020). Samenwerking is vereist, maar elke partij blijft wel zijn eigen ding doen. Het belang om als overheidsinstelling herkenbaar te blijven en ook het commerciële belang van de talloze arbeidsbemiddelaars lijkt hier voor-

rang te krijgen boven het verminderen van de bestuurlijke drukte op de arbeidsmarkt.

Oplossingen

Dat een goed functionerende arbeidsmarkt zeer belangrijk is voor onze economie ná corona en voor het welzijn en de inkomenssituatie van werkzoekenden, behoeft geen betoog. Hoe kunnen we de werking van de arbeidsmarkt optimaliseren? We kunnen de bovenstaande lessen gebruiken om tot een andere inrichting te komen van de arbeidsmarkt.

De Basisregistraties Vacatures en Werkzoekenden

Op een aantal maatschappelijke terreinen zijn er Nederlandse Basisregistraties tot stand gekomen. Dit betreft onder meer de registratie van personen, bedrijven, adressen, gebouwen, waarde van onroerende zaken, kadastrale objecten (zoals percelen), inkomens en voertuigen. Dit Stelsel van Basisregistraties speelt een belangrijke rol in het aanpakken van maatschappelijke vraagstukken (Digitale Overheid, 2021). Deze registraties zijn gecentraliseerd, want veel partijen maken er gebruik van.

Met een beetje goede wil van alle betrokkenen kunnen we de arbeidsmarkt optimaliseren

Ook op de arbeidsmarkt kan centralisatie van de gegevens van vacatures en werkzoekenden helpen. Het goede nieuws is dat er al een belangrijke aanzet is tot deze twee nieuwe basisregistraties. UWV beschikt immers over een centraal bestand met gegevens van actuele vacatures. Deze registratie omvat volgens ingewijden zo'n 85 tot 90 procent van de actuele vacatures in Nederland. Dit hoge percentage komt doordat werkgevers vacatures melden bij UWV, maar er ook afspraken zijn gemaakt met een aantal (grote) uitzendbureaus om de daar aangemelde vacatures door te geven aan UWV. Verder 'oogst' UWV vacatures die via openbare media worden aangeboden en slaat die op in het eigen bestand. Dit vacaturebestand is openbaar en dus beschikbaar voor alle partijen op de arbeidsmarkt. Deze vacatureregistratie zou snel deel kunnen gaan uitmaken van het Nederlandse stelsel van basisregistraties.

Voor gegevens van werkzoekenden is de situatie enigszins vergelijkbaar. Omdat veel werkzoekenden gedurende kortere of langere tijd een uitkering ontvangen, rust op hen de plicht om zich als werkzoekende bij UWV te registreren. Voor deze registratie geldt dan ook dat gegevens van naar schatting tachtig tot negentig procent van de uitkeringsgerechtigden zijn opgenomen in deze landelijke registratie. Daarnaast is het voor iedere werkzoekende mogelijk om zich via www.werk.nl in te schrijven als werkzoekende. Ook deze gegevens komen in de landelijke registratie, maar

die is vanwege de privacywetgeving niet zonder meer raadpleegbaar. Slechts onder bepaalde condities worden deze persoonsgegevens aan derden verstrekt, zoals dit ook het geval is bij de Basisregistratie Personen (BRP) en de Basisregistratie Inkomens (BRI). Ook hier geldt: de registratie van gegevens van werkzoekenden zou snel kunnen worden 'gepromoveerd' tot het twaalfde lid van het Stelsel van Basisregistraties.

Met deze twee nieuwe landelijke basisregistraties wordt een uiterst belangrijke voorziening gecreëerd om vraag en aanbod op de arbeidsmarkt efficiënt en effectief aan elkaar te kunnen koppelen. Een slim 'koppelmechanisme', mede gebaseerd op kunstmatige intelligentie, kan zorgen voor het bij elkaar brengen van vacatures en werkzoekenden.

Een nationaal arbeidsmarktplatform

Op bekende digitale platforms, zoals Google en Marktplaats, bieden talloze bedrijven hun producten en diensten aan. Dit is ook mogelijk op de arbeidsmarkt. Via een platform dat bijvoorbeeld 'arbeidsmarkt.nl' genoemd zou kunnen worden, kan een overkoepelende, centrale ingang gecreëerd worden voor werkgevers en werkzoekenden die elkaar nodig hebben. Ook het grote aantal dienstverleners, zoals UWV, gemeenten en uitzendbureaus, kunnen op dit platform hun krachten bundelen en een gezamenlijk 'gezicht' vormen naar werkgevers en werkzoekenden. Een dergelijk digitaal platform maakt niet alleen uitstekende selfservice mogelijk, maar is ook inzetbaar om snel bij de meest aangewezen dienstverlener terecht te komen voor een meer persoonlijke dienstverlening – via chat, e-mail, telefonie, videobellen of een bezoekje aan een locatie met medewerkers van vlees en bloed.

En ook hier kunnen we stellen dat er al een aanzet is voor een dergelijk platform: www.werk.nl wordt 'gedragen' door gemeenten en UWV. In samenwerking met de uitzendbranche, re-integratiebedrijven, opleidingsinstellingen, en werkgevers- en werknemersorganisaties zou een nieuw, nationaal digitaal platform voor de arbeidsmarkt kunnen ontstaan. Dit zal dan al snel de status krijgen van de website waar je je zoekactie op de arbeidsmarkt begint.

De arbeidsboulevard

We kennen meubelboulevards en autoboulevards. Waarom zouden we ook geen arbeidsboulevards ontwikkelen? Het fysieke verlengstuk van het zojuist beschreven digitale arbeidsmarktplatform, zodat we ook de mensen die minder goed overweg kunnen met internet bereiken. Slim gekozen locaties (goed per openbaar vervoer te bereiken, toegankelijk voor mindervaliden en visueel gehandicapten), waarin uiteenlopende dienstverleners werkgevers en werkzoekenden kunnen ontvangen. Op deze locaties kunnen de bestaande UWV-kantoren, werkpleinen, werkgeversservicepunten, gemeenten, re-integratiebedrijven, uitzendorganisaties en vooruitgeschoven posten van opleidingsinstellingen gezamenlijk hun cliënten, werkgevers en werkzoekenden ontvangen en van dienst zijn. In de loop van 2021 worden de Regionale Mobiliteitsteams opgezet. Deze teams kunnen de ontwikkeling van een landelijk dekend netwerk van arbeidsboulevards oppakken.

Loopbaanondersteuning

We moeten niet tevreden zijn met alleen het bij elkaar brengen van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. De gezamenlijke ambitie moet zijn om alle Nederlanders tussen 16 en 68 jaar te ondersteunen in hun jarenlange verblijf op de arbeidsmarkt. In haar rapport *In wat voor land willen wij werken* stelt de commissie-Borstlap voor om werkenden in staat te stellen zich te blijven ontwikkelen en te blijven leren (Commissie-Borstlap, 2020). Naast het verdwijnen van bepaalde soorten werk komen er ook nieuwe typen bij. Ideeën over loopbaanplanning, Leven Lang Leren en analyses van langetermijntrends op de arbeidsmarkt liggen aan de basis van een meer uitgebreid dienstverleningspakket.

Het adviseren van werkenden en werkzoekenden, het proactief inspelen op verdwijnend werk en kansen voor nieuw werk, het bevorderen van bedrijfsopleidingen (naast het regulier en particulier onderwijs) en het stimuleren van het volgen van opleidingen zijn voorbeelden hoe er voor een gezonde arbeidsmarkt gezorgd kan worden. Hierdoor kan ook op langere termijn voorzien worden in de veranderende behoefte van bedrijven en instellingen aan goed gekwalificeerde medewerkers, terwijl de inzetbaarheid van 16- tot 68-jarigen kan worden vergroot. Het matchen van vraag en aanbod zal meer succes opleveren als de beroepsbevolking als geheel voortdurend werkt aan het verhogen en verbreden van de kwalificatie.

De commissie-Borstlap stelt voor om hiervoor een nieuwe landelijke organisatie op te richten met regionale 'loopbaanwinkels' of 'werkhub's'. Deze zouden een plek kunnen krijgen op de arbeidsboulevards. Ook het digitale arbeidsmarktplatform kan een rol spelen in het adviseren over de loopbaan.

De kracht van een klein aantal regelingen

Eenvoud werkt. Een klein aantal regelingen maakt de dienstverlening transparant. Werkgevers en werkzoekenden kunnen eenvoudig hun weg vinden op de arbeidsmarkt en binnen de mogelijke vormen van ondersteuning, of het nu gaat om subsidies voor opleidingen, diagnoses, advisering of aangepaste voorzieningen. Transparantie en eenvoud maken selfservice via het hiervoor genoemde digitale arbeidsmarktplatform voor grote groepen mogelijk. En als het nodig is, word je op de arbeidsboulevard adequaat verder geholpen.

Transparantie in regelingen levert een *win-win* op: de burger en de werkgever blijven de regie houden; de aanbieders van diensten kunnen bezuinigen op de dienstverlening en zich concentreren op het persoonlijk ondersteunen van cliënten die echt hulp nodig hebben. Het dienstverleningsproces kan worden gestroomlijnd. Het maakt daardoor in eerste instantie niet uit waarom iemand een beroep doet op dienstverlening, want in de loop van het dienstverleningsproces wordt wel duidelijk hoe iemand het beste geholpen kan worden.

Besturen vanuit het algemeen belang

Veel van de voorgaande suggesties kunnen alleen gerealiseerd worden bij een governance die uitgaat van het algemeen belang van een gezond functionerende arbeidsmarkt. Hiermee is de ontwikkeling van de economie, en dus ook

het sociaal belang van de Nederlanders, gediend – met betere kansen voor werk en daarmee inkomen. Dit algemeen maatschappelijk belang dient prioriteit te hebben boven de profileringsbehoefte van afzonderlijke organisaties. Samenwerken dient te gebeuren op basis van een gemeenschappelijk plan voor de arbeidsmarkt, met gebruikmaking van sterktes van de dragende organisaties, zoals overheid, commerciële en niet-commerciële dienstverleners, onderwijs en bedrijfsleven. Zo'n plan kan het uitgangspunt vormen voor een snelle ontwikkeling van de twee nieuwe basisregistraties, het digitale arbeidsmarktplatform en de arbeidsboulevards, en voor de vereenvoudiging van regelingen en doorgeschoten diversiteit in dienstverlening.

Het initiatief 'Nederland werkt door!' is een van de vele samenwerkingsverbanden waarin organisaties als gemeenten, UWV, de brancheverenigingen van uitzendbureaus, vakbonden, werkgeversorganisaties en vaak ook de opleidingsgerichte koepelorganisaties samenwerken. Wellicht kan dit relatief jonge samenwerkingsverband een rol spelen bij het herinrichten van de governance, zodat ook deze eenvoudiger en transparanter wordt.

Hiernaast is de rol van de Rijksoverheid van extra grote betekenis. Recente ontwikkelingen (bijvoorbeeld met betrekking tot het klimaat en de volkshuisvesting) hebben geleid tot het inzicht dat 'de overheid' weer meer de regie moet pakken om maatschappelijke vraagstukken te lijf te gaan. Dit geldt ook voor het te verwachten kortetermijnprobleem op de arbeidsmarkt als gevolg van de coronacrisis, maar evenzeer voor de problemen die zich op langere termijn zullen aandienen – zoals de verschuivingen in de aard van de werkgelegenheid, de vergrijzende beroepsbevolking, de doorzettende globalisering en de economische (concurrentie)kracht van Nederland. Borstlap verwoordt dit als volgt: "Het kabinet komt de rol toe aan te sturen op een brede maatschappelijke alliantie om te gaan doen wat gedaan moet worden." (Commissie-Borstlap, 2020, p. 4). En zo is het.

Literatuur

CBS (2021) *StatLine, SBI-code 78: Uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling*. CBS StatLine, te vinden op opendata.cbs.nl.

Inspectie SZW (2016) *Werk aan de... uitvoering*. Programmarapportage Inspectie SZW. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Commissie-Borstlap (2020) *In wat voor land willen wij werken?* Eindrapport van de Commissie Regulering van Werk, 23 januari. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Digitale Overheid (2021) *Basisregistraties*. Overzicht te vinden op www.digitaleoverheid.nl.

Stichting Lezen en Schrijven (2021) *Laaggeletterdheid in Nederland*. Informatie te vinden op www.lezenenschrijven.nl.

Tweede Kamer (2020) *Aanpak aanvullende crisisdienstverlening door regionale mobiliteitsteams*. Kamerstuk 2020D49072, 30 november.

Werknemers negatiever over efficiëntere private re-integratiedienstverlening

Nederland kent een hybride stelsel voor de Ziektewet en Werkhervatting gedeeltelijk arbeidsongeschikten, waarbij werkgevers de keuze hebben om zich publiek te verzekeren via UWV of eigenrisicodragers te zijn. Hoe ervaren zieke en arbeidsongeschikte (ex-) werknemers de verschillen in re-integratiedienstverlening tussen UWV en private aanbieders?

IN HET KORT

- Zieke en deels arbeidsongeschikte uitkeringsgerechtigden oordelen positiever over de re-integratiedienstverlening van UWV
- ZW-gerechtigden die dienstverlening ontvangen van een private partij zijn vaker aan het werk.
- Er lijkt dus nog ruimte voor UWV en private partijen om van elkaar te leren.

MARLOES LAMMERS

Kennisadviseur bij UWV, eerder SEO Economisch Onderzoek

JUSTUS VAN KESTEREN

Onderzoeker bij SEO Economisch Onderzoek

LUCY KOK

Clusterhoofd bij SEO Economisch Onderzoek

TIM SCHWARTZ

Onderzoeker bij SEO Economisch Onderzoek

Dit artikel is gebaseerd op Lammers et al., 2020

De Ziektewet (ZW) en de Werkhervatting gedeeltelijk arbeidsongeschikten (WGA) zijn in Nederland vormgegeven via een hybride stelsel (kader 1). Dit betekent dat werkgevers voor betaling van de uitkeringslasten de keuze hebben om zich publiek te verzekeren bij UWV, of om eigenrisicodragers te zijn. Eigenrisicodragers hebben daarbij de mogelijkheid om zich bij een private verzekeraar te verzekeren. De partij die het financiële risico draagt, zorgt doorgaans ook voor de re-integratiedienstverlening aan de uitkeringsgerechtigden.

Het doel van het hybride stelsel is dat UWV, de private verzekeraars, en de werkgevers zonder private verzekering elkaar scherp houden – en op die manier bijdragen aan een zo effectief mogelijke re-integratie en activering (Tweede Kamer, 2018). De werkgever zal immers willen kiezen voor de partij die een zo efficiënt mogelijke dienstverlening levert.

Uitkeringsgerechtigden ervaren de re-integratiedienstverlening van UWV wellicht anders dan de re-integratiedienstverlening van eigenrisicodragers (verzekeraars, private arbodiensten, en/of de eigen werkgever). UWV heeft immers geen directe financiële prikkel om de uitstroom uit de uitkering te bevorderen. Eigenrisicodragers hebben die directe financiële prikkel wel, omdat ze zelf de uitkeringslasten betalen. Door deze prikkel zal de eigenrisicodragers naar verwachting vaker en sneller contact zoeken met de uitkeringsgerechtigden, met als doel om de uitstroom uit

de uitkering te vergroten. Daarbij zijn de uitstroomkansen van WGA'ers lager dan die van ZW'ers, omdat zij al langer in een uitkering zitten.

In theorie kan het financiële belang van eigenrisicodragers zowel positieve als negatieve gevolgen hebben voor werknemers. Enerzijds kan het beperken van de schadelast op gespannen voet staan met het belang van de werknemer om zijn of haar inkomen te beschermen (Aarts et al., 2018), waardoor de negatieve ervaringen zullen overheersen. Anderzijds kan het financiële belang van re-integratie zorgen voor meer en extra activerend contact, wat mogelijk juist op prijs wordt gesteld door werknemers.

Dit artikel onderzoekt de mogelijke verschillen in effectiviteit en beoordeling van re-integratiedienstverlening van zowel UWV als private partijen middels een enquête onder ZW'ers en WGA'ers

Methodie

Er zijn twee grootschalige enquêtes uitgezet in juli/augustus 2020 om de verschillen in ervaringen van uitkeringsgerechtigden in kaart te brengen. Eén enquête onder 8.705 ZW-gerechtigden die minimaal een jaar ziek zijn, of ziek zijn geweest (met een respons van 2.273, oftewel 26 procent). En één enquête onder 14.882 WGA-gerechtigden die twee tot vier jaar een WGA-uitkering ontvangen (met een respons van 4.898, oftewel 33 procent). Beide enquêtes bevragen de uitkeringsgerechtigden over hun ervaringen met re-integratiedienstverlening tijdens hun uitkering.

Om een representatieve en eerlijke vergelijking tussen uitkeringsgerechtigden van de publiek verzekerde werkgevers en de eigenrisicodragers mogelijk te maken, is het van belang om rekening te houden met de samenstelling van beide groepen. Zo verschillen de kenmerken van werknemers van eigenrisicodragers met die van werknemers die een publiek verzekerde werkgever hebben. In de resultaten is er gecorrigeerd voor dit verschil in achtergrondkenmerken van uitkeringsgerechtigden. Daarnaast wijken de kenmerken van respondenten af van de kenmerken van de totale populatie. De respondenten zijn bijvoorbeeld in beide enquêtes gemiddeld ouder dan in de totale populatie. Door de antwoorden van respondenten te wegen met zogenaamde enquêtengewichten, krijgen de antwoorden van ouderen daarom een kleiner gewicht en de antwoorden van jongeren een groter gewicht. Na weging zijn de resultaten representatief voor de totale populatie.

Resultaten ZW-uitkeringsgerechtigden

De enquête laat zien dat eigenrisicodragers sterker inzetten op re-integratie dan UWV. Zo krijgen (ex-)werknemers van eigenrisicodragers meer re-integratiebegeleiding dan ZW'ers die onder de verantwoordelijkheid van UWV vallen (figuur 1a). Zij geven veel vaker aan dat met hen voortgangsgesprekken gevoerd zijn over hun re-integratie. Ook krijgen zij vaker hulp bij het solliciteren, en doen zij vaker een test om hun kwaliteiten, interesses of motivatie te meten. Daarnaast vinden (ex-)werknemers van eigenrisicodragers vaker een plek om werkervaring op te doen, zoals bijvoorbeeld een stage.

ZW'ers die onder een eigenrisicodrager vallen, vinden sneller werk dan ZW'ers die publiek verzekerd zijn via UWV (figuur 1b). Het verschil in baankans tussen privaat en publiek gefinancierde dienstverlening is vooral groot voor uitzendkrachten: privaat verzekerde uitzendkrachten werken twaalf procentpunt vaker dan publiek verzekerde uitzendkrachten. Dit komt vermoedelijk omdat voor uitzendbureaus het plaatsen van werkenden hun corebusiness is.

Privaat verzekerde werknemers ervaren de dienstverlening wel als minder prettig. Ze vinden minder vaak dat er voldoende rekening wordt gehouden met de persoonlijke situatie (figuur 2a). Bovendien vinden ze vaker dat ze te veel worden gecontroleerd of de re-integratie-inspanningen wel voldoende zijn (figuur 2b). De intensieve begeleiding met de nadruk op re-integratie-inspanningen die eigenrisicodragers bieden, wordt blijkbaar door ZW'ers (gemiddeld) als wat minder positief ervaren dan de begeleiding van UWV.

Resultaten WGA-uitkeringsgerechtigden

In tegenstelling tot ZW'ers krijgen WGA'ers die onder eigenrisicodragers vallen juist minder re-integratiebegeleiding dan publiek verzekerden (figuur 1a). Publiek verzekerde WGA'ers geven bijvoorbeeld vaker aan dat ze een of meer gesprekken hebben gehad over kansen op werk, en geven daarnaast vaker aan dat met hen een werkplan of re-integratieplan is opgesteld. Ook krijgen zij van UWV

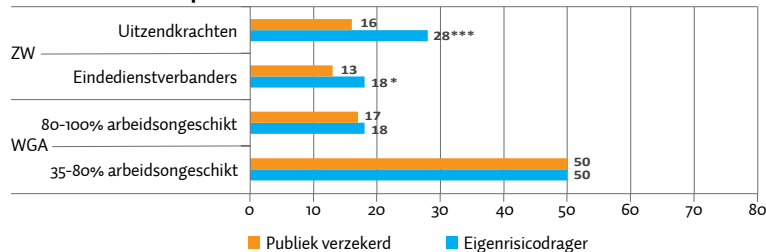
Werkstatus

FIGUUR 1

1a. Met re-integratiedienst-verlening in procenten

1b. Met betaald werk in procenten

Noot: Resultaten gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, woonsituatie, aard ziekte, zelf gerapporteerde gezondheid, dagloon en grootteklasse bedrijf.

*/**/*** Significant verschillend van UWV op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

Bron: Lammers et al. 2020 | ESB

Ziektewet (ZW) en wet Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsongeschikten (WGA)

KADER 1

Voor zieke werknemers met een vast dienstverband geldt dat werkgevers in de eerste twee jaren van hun ziekte verantwoordelijk zijn voor doorbetaling van het loon. De werknemers voor wie een werkgever geen loon meer hoeft door te betalen, krijgen een Ziektewetuitkering (ZW). Deze werknemers worden ook wel 'vangnetters' genoemd. De volgende groepen die onder de Ziektewet vallen zijn onderzocht:

1. Einddienstverbanders: werknemers met een tijdelijk of vast contract die ziek uit dienst zijn gegaan;
2. Uitzendkrachten met uitzendbeding.

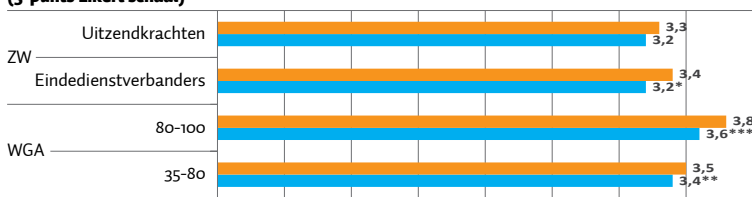
Indien een werknemer na twee jaar ziekte

nog altijd arbeidsongeschikt is, kan hij in aanmerking komen voor een uitkering op grond van de wet Werk en inkomen naar arbeidsvermogen (WIA). De WIA bestaat uit de regeling Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsongeschikten (WGA) en uit de regeling Inkomensvoorziening Volledig Arbeidsongeschikten (IVA). De WGA is bedoeld voor werknemers die 35 tot 100 procent arbeidsongeschikt zijn, maar die niet duurzaam arbeidsongeschikt zijn, en kent een hybride stelsel. De IVA is bedoeld voor werknemers die volledig én duurzaam arbeidsongeschikt zijn, en wordt alleen uitgevoerd door UWV.

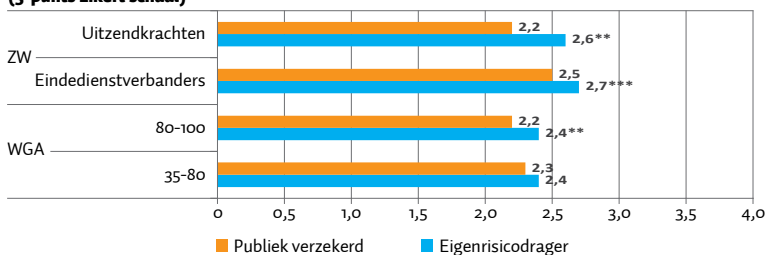
Ervaringen

FIGUUR 2

2a. Er is voldoende aandacht voor mijn persoonlijke situatie in de begeleiding (5-punts Likert schaal)

2b. Er wordt te veel gecontroleerd of ik mij wel voldoende inspan voor re-integratie (5-punts Likert schaal)

Noot: Resultaten weergegeven op een 5-punts Likert schaal en gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, woonsituatie, aard ziekte, zelf gerapporteerde gezondheid, dagloon en grootteklasse bedrijf.
 */**/** Significat verschillend van UWV op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

Bron: Lammers et al. 2020 | ESB

iets vaker hulp bij het starten van een eigen bedrijf, in vergelijking met werknemers van eigenrisicodragers. UWV blijkt echter meer mensen te begeleiden, ook als zij niet direct bemiddelbaar zijn. Mogelijk maken eigenrisicodragers meer de afweging tussen de kosten en baten van re-integratieactiviteiten.

Het extra re-integratieaanbod aan uitkeringsgerechtigden van UWV leidt dan ook niet tot extra (uitstroom naar) werk; (ex-)werknemers van eigenrisicodragers hebben even vaak werk als publiek verzekerden op het moment dat ze de enquête invullen (figuur 1b).

De werknemers van eigenrisicodragers zijn gemiddeld iets minder positief over de ontvangen begeleiding. Zij geven vaker aan dat zij meer en snellere begeleiding willen krijgen. Ook vinden zij vaker dat ze teveel gecontroleerd worden, en minder vaak dat er voldoende rekening wordt gehouden met de persoonlijke situatie (figuur 2). Er is geen verschil in de mate waarin zij vinden dat de re-integratie de kans op werk heeft vergroot.

Conclusie en discussie

De re-integratiedienstverlening van private partijen zorgt bij zieke uitkeringsgerechtigden (ZW'ers) voor een snellere en effectievere re-integratie. Deze conclusie spoort met eerder onderzoek van Van der Burg en Molenaar-Cox (2014). ZW'ers ervaren de dienstverlening van private partijen wel als minder prettig dan de re-integratiedienstverlening van UWV. Dit komt mogelijk omdat private partijen minder rekening houden met de persoonlijke situatie, en meer druk uitoefenen op uitkeringsgerechtigden om te re-integreren.

WGA'ers krijgen meer re-integratiebegeleiding van UWV dan van eigenrisicodragers. Dit lijkt echter niet te leiden tot extra werk. Dat komt mogelijk omdat UWV vaker re-integratiedienstverlening inzet om sociale participatie te vergroten, ook wanneer terugkeer naar werk (nog) niet mogelijk is. Eerder onderzoek liet zien dat juist

de re-integratiedienstverlening van private partijen voor WGA'ers tot snellere uitstroom uit de WGA-uitkering leidt (Lammers et al., 2018). Of zij ook sneller uitstromen naar werk is niet bekend. Arbeidsongeschikte uitkeringsgerechtigden ervaren de dienstverlening van private partijen wel als minder positief dan de re-integratiedienstverlening van UWV (Lammers et al., 2020).

Per saldo lijkt er momenteel een afruil te zijn tussen effectieve re-integratie en positieve ervaringen van uitkeringsgerechtigden. Door de financiële prikkel die private partijen hebben om werknemers snel te re-integreren, zijn ze efficiënter. Private partijen hebben vaker intensief contact met klanten, wat een positief effect heeft op de kans op werk (Van den Berg et al., 2014; Heyma en Van der Werff, 2014; Pedersen et al., 2012). UWV kan op dit punt van de private partijen leren. Tegelijkertijd heeft UWV een breder belang dan alleen snelle re-integratie – zo zet het zich namelijk ook in voor preventie en sociale integratie. De keerzijde van de efficiënte re-integratieaanpak van private partijen is dat het intensieve contact door werknemers als onaangenaam wordt ervaren, vanwege de focus op monitoring.

Deze resultaten wijzen in de richting van eerder onderzoek, waaruit blijkt dat een deel van de werklozen re-integratietrajecten onaantrekkelijk vindt – en daardoor, soms alleen al door de dreiging met een verplicht re-integratietraject, eerder een baan vinden (Filges en Hansen, 2017; Graversen en Van Ours, 2011). Voor zowel private uitvoerders als UWV is het daarom de uitdaging om een evenwicht te zoeken tussen het – onaangename – monitoringaspect van de gesprekken en de klantgerichte ondersteuning van uitkeringsgerechtigden.

Literatuur

- Aarts, L., P. De Jong, D. Van Kleef en S. Kluit (2018). *De rol van private verzekeraars in het hybride stelsel*. Den Haag: APE.
- Berg, G.J. van den, L. Kjærsgaard en M. Rosholm (2014) *To meet or not to meet, that is the question: short-run effects of high-frequency meetings with case workers*. IFAU Working Paper, 2014-6.
- Burg, C. van den en P. Molenaar-Cox (2014) *Nadere vergelijking van de ziekteverzuimduur van uitzendkrachten*. Rapport AStri Beleidsonderzoek en -advies, P13.627. Te vinden op www.uwv.nl.
- Filges, T. en A.T. Hansen (2017) *The threat effect of active labor market programs: a systematic review*. *Journal of Economic Surveys*, 31(1), 58–78.
- Graversen, B.K. en J.C. van Ours (2011) *An activation program as a stick to job finding*. *Labour*, 25(2), 167–181.
- Heyma, A. en S. van der Werff (2014) *Een goed gesprek werkt: (kosten)effectiviteit van re-integratiedienstverlening UWV voor de WW-instroompopulatie 2008–2010*. SEO-rapport, 2013-72.
- Lammers, M., R. Scholte en C. Tempelman (2018) *Effectiviteit WGA-verzekering bij Achmea*. SEO-rapport, 2018-41.
- Lammers, M., L. Kok, J. van Kesteren en T. Schwartz (2020) *Ervaringen werknemers met de ZW en de WGA in de hybride markt*. SEO-rapport, 2020-102.
- Pedersen, J.M., M. Rosholm en M. Svarer (2012) *Experimental evidence on the effects of early meetings and activation*. IZA Discussion Paper, 6970.
- Tweede Kamer (2018) *Hybride markt ziekte en arbeidsongeschiktheid*. Kamerbrief, 2019-0000075099. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Migratieachtergrond verkleint kans op baan vanuit bijstand

Personen met een migratieachtergrond zijn oververtegenwoordigd in de bijstand. In hoeverre verschilt de kans om vanuit de bijstand een baan te vinden, gezien iemands herkomst. En welke factoren spelen hierbij een rol?

IN HET KORT

- De baanvindkans van de tweede generatie is groter dan die van bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond.
- De baanvindkans zou op basis van waargenomen factoren echter nog hoger moeten zijn, wat kan wijzen op discriminatie.
- Sinds de Participatiewet is er enige verbetering in de baanvindkans van vooral de niet-westerse eerste generatie.

WILLEM HUIJNK

Onderzoeker bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP)

SANDER MUNS

Onderzoeker aan Tilburg University en bij het SCP

Hoewel de arbeidsmarktpositie van personen met een migratieachtergrond de afgelopen twintig jaar is verbeterd op een aantal terreinen, zijn er tegelijkertijd nog steeds grote verschillen met personen zonder migratieachtergrond (CBS, 2020; CPB/SCP, 2020; Huijnk, 2020). Zowel de netto-arbeidsparticipatie als het deel dat werkt op een hoog beroepsniveau is bijvoorbeeld gestegen, maar dat laat onverlet dat dit deel aanzienlijk kleiner is dan bij personen zonder migratieachtergrond. De bijstandsafhankelijkheid is ook relatief groot onder personen met een migratieachtergrond – en is in 2020 bij hen relatief sterk toegenomen (Burema et al., 2020; CBS, 2021). Uit eerder onderzoek bleek dat niet alleen de instroomkans in de bijstand groter is voor personen met een migratieachtergrond, maar dat tevens de uitstroomkans beperkter is (Ponds et al., 2018).

Het is van belang om grip te krijgen op waar de verschillen in baanvindkans naar herkomst van bijstandsgerechtigden vandaan komen, omdat de individuele en maatschappelijke consequenties van een langdurige uitkeringssituatie groot zijn. Als een groep in een langdurige uitkeringssituatie terecht komt, gaat dit gepaard met een toenemende afstand tot de arbeidsmarkt en met dus nog lagere baankansen. Het niet (kunnen) deelnemen aan het arbeidsproces heeft nadelige gevolgen voor het inkomen, en laat voor de Nederlandse economie ook arbeidspotentieel onbenut. Daarbij brengt het ook nadelen mee voor de

gezondheid, voor het deelnemen aan het sociale leven en voor het gevoel erbij te mogen horen (CPB/SCP, 2020).

Tal van onderzoeken proberen die verschillen in de arbeidsmarktpositie te verklaren. Ze wijzen bijvoorbeeld op verschillen in opleiding, beheersing van de Nederlandse taal, sociale netwerken, gezondheid en arbeidsmarktdiscriminatie (CPB/SCP, 2020). Er zijn echter ook grote verschillen tussen de baanvindkans van specifieke groepen bijstandsgerechtigden met een migratieachtergrond, en we weten niet hoe deze verschillen verklaard kunnen worden. In dit artikel onderzoeken we in hoeverre we deze uiteenlopende baanvindkans kunnen verklaren aan de hand van diverse beschikbare meetbare kenmerken.

Methode

Eerst stellen we de verschillen tussen herkomstgroepen vast wat betreft de kans dat een bijstandsgerechtigde zonder baan één jaar later wel een baan heeft in de jaren 2009–2019 aan de hand van data van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Daarna kijken we aan de hand van een lineair kansmodel naar de rol van verschillende achtergrondkenmerken, waaronder opleidingsniveau, leeftijd en de regionale conjunctuur. Een aanvullende decompositieanalyse laat vervolgens zien welk deel van het verschil in baanvindkans is toe te schrijven aan de afzonderlijke, hier bestudeerde achtergrondkenmerken. Deze zijn gebaseerd op de kenmerken die gebruikt worden om jaarlijks het landelijke bijstandsbudget over de gemeenten te verdelen (Lammers et al., 2020), en eerder gebruikt in Van Echtelt et al. (2019).

De baanvindkans is niet hetzelfde als uitstroom uit de bijstand. Er zijn verschillende redenen waarom mensen uit de bijstand stromen (ongeveer de helft stroomt uit via een baan). Een belangrijk argument om naar baanvindkans te kijken en bijvoorbeeld niet naar bijstandsduur, is dat uitstroom en herinstroom kort daarna terug de bijstand in de bijstandsduur verkort, terwijl dit geen effect heeft op de baanvindkans. Daardoor komt beleid dat bijstandsgerechtigden aan alleen een korte klus helpt er zeer succesvol uit in termen van bijstandsduur, terwijl dit niet de duurzame banen zijn die het beleid beoogt.

We kijken naar de verschillen tussen enerzijds personen met een niet-westerse of westerse migratieachtergrond, en anderzijds personen zonder migratieachtergrond. Hierbij maken we ook onderscheid tussen een eerste en tweede generatie migratieachtergrond. We richten ons specifiek op

Dit artikel is een verdieping van CPB/SCP (2020)

Baanvindkans van bijstandsgerechtigden binnen een jaar

TABEL 1

	Alleen herkomst		Herkomst en achtergrondkenmerken ¹	
	Participatiewet			
	Voor ²	Na ³	Voor ²	Na ³
Zonder migratieachtergrond (ref.)	7,4	8,7	7,7	9,2
Verschillen t.o.v. zonder migratieachtergrond (ref.) in procentpunten				
Westers – totaal	-0,7***	-0,8***	-0,5***	-0,4***
Eerste generatie	-1,4***	-1,6***	-0,7***	-0,6***
Tweede generatie	0,2*	0,4***	-0,2**	-0,1
Niet-westers – totaal	-0,9***	-0,3***	-1,7***	-1,1***
Eerste generatie	-1,7***	-1,1***	-1,7***	-1,1***
Tweede generatie	5,6***	5,9***	-1,4***	-1,5***

¹ In deze analyses is rekening gehouden met geslacht, leeftijd, huishoudsamenstelling, opleidingsniveau, medicijngebruik, of men al dan niet verdachte is geweest van misdrijf, en met arbeidsmarktregio en regionale conjunctuur

² 2009 – 2014

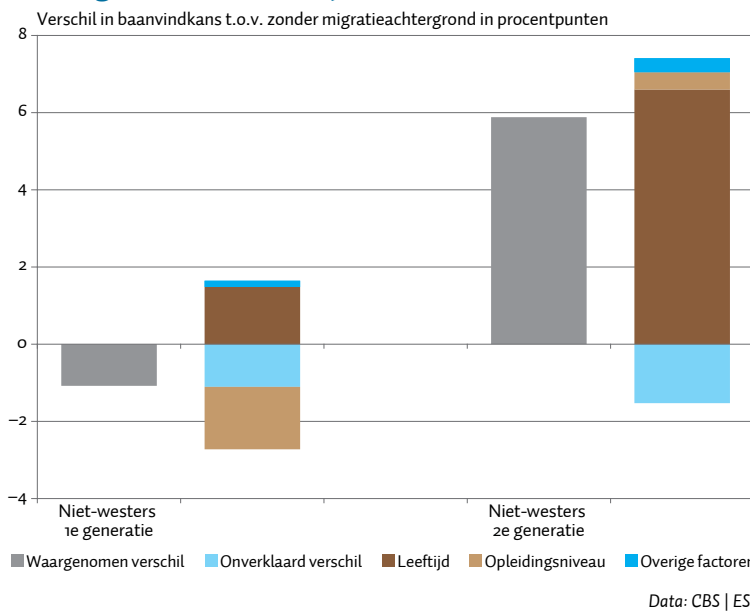
³ 2015 – 2019

*/**/** Significat op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

Bron: Huijnk en Muns (2020) | ESB

Baanvindkans van bijstandsgerechtigden naar achtergrondkenmerken, 2015–2019

FIGUUR 1

de bijstandsgerechtigden zonder baan, en laten personen die voorheen onder de Wsw (Wet sociale werkvoorziening) of Wajong vielen (of zouden vallen) buiten beschouwing.

Resultaten

In de periode 2015–2019 had bijna de helft (49 procent) van de bijstandsgerechtigden een niet-westerse herkomst, 41 procent had geen migratieachtergrond en 10 procent had een westerse herkomst (CPB/SCP, 2020). De eerste generatie met een migratieachtergrond is aanzienlijk sterker vertegenwoordigd in de bijstandspopulatie (49 procent) dan de tweede generatie (10 procent).

Van de bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond en zonder baan had 8,7 procent een jaar later, tussen 2015 en 2019, wel een baan (tabel 1). Bijstandsgerechtigden met een westerse (–0,8 procent) of niet-westerse (–0,3 procent) migratieachtergrond vinden iets minder vaak een betaalde baan. Het deel dat een jaar later een betaalde baan heeft, is dus onder alle herkomstgroepen klein. Opvallend is dat de tweede generatie een hogere baanvindkans heeft dan bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond. Dit kan komen doordat zij relatief gunstige kenmerken hebben voor de arbeidsmarkt.

Bijstandsgerechtigden met een niet-westerse achtergrond wijken op een aantal punten af. Hun opleidingsniveau is lager, en ze zijn vijf jaar jonger dan bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond. De tweede generatie is gemiddeld hoger opgeleid, en uiteraard jonger dan de eerste generatie. Bijstandsgerechtigden met een westerse migratieachtergrond hebben in mindere mate een lager opleidingsniveau, en zijn even oud als bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond.

Bij bijstandsgerechtigden met een westerse migratieachtergrond verklaren de achtergrondkenmerken de helft van het verschil in de baanvindkans. Wanneer we controleren voor verschillen in achtergrondkenmerken resteert er namelijk een onverklaard verschil van 0,4 procentpunt. Bij personen met een niet-westerse migratieachtergrond is het beeld anders. Het verschil in baanvindkans bij de niet-westerse groep wordt juist groter wanneer we rekening houden met achtergrondkenmerken, van 0,3 naar 1,1 procentpunt. Dat is opvallend. Het betekent dat bijstandsgerechtigden met een niet-westerse migratieachtergrond een slechtere arbeidsmarktpositie hebben, terwijl ze juist relatief gunstigere meetbare kenmerken hebben voor de arbeidsmarkt.

Voorgaande speelt vooral bij de tweede generatie. De baanvindkans van bijstandsgerechtigden van de tweede generatie met een niet-westerse achtergrond is aanzienlijk groter (5,9 procentpunt) dan die van bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond. Echter, het verschil in baanvindkans van 5,9 procentpunt is nog altijd 1,5 procentpunt lager dan we zouden verwachten op basis van de hier meegenomen achtergrondkenmerken. Bij de tweede generatie met een niet-westerse afkomst spelen er dus – naast de waargenomen achtergrondkenmerken – ook andere, niet-geobserveerde factoren een rol die de baanvindkans van deze groep verlagen.

Figuur 1 deelt de geconstateerde verschillen op in de verklarende effecten van de achtergrondkenmerken. Bij de niet-westerse eerste generatie heeft hun iets jongere leeftijd (ten opzichte van de bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond) een positief effect op de baanvindkans, maar werkt het lagere opleidingsniveau in tegengestelde richting. Voor deze groep is het onverklaarde verschil daarom per saldo gelijk aan het waargenomen verschil van 1,1 procentpunt (tabel 1 en figuur 1). Bij de tweede generatie heeft zowel hun jongere leeftijd als hogere opleidingsniveau een groot positief effect op de baanvindkans, en is het onverklaarde verschil negatief (1,5 procentpunt).

Een onverklaard en significant verschil, van 1,1 à 1,5 procentpunt oogt groot ten opzichte van een jaarlijkse baanvindkans van circa 9 procentpunt, maar absoluut

gezien is het verschil niet zo groot. Deze verschillen zijn bijvoorbeeld beduidend kleiner dan enkele effecten van re-integratie-instrumenten (De Hek en De Koning, 2020; Kroon et al., 2019). De effecten in die studies betreffen echter effecten voor instromers in de bijstand, dus zonder de bijstandsgerechtigden met een grotere afstand tot de arbeidsmarkt, en zijn dus waarschijnlijk lager als ook de langdurig bijstandsgerechtigden waren meegenomen.

Effect Participatiewet

Sinds begin deze eeuw is het arbeidsmarktbeleid voor migranten steeds generieker geworden en minder specifiek gericht op bepaalde migrantengroepen. Sinds 2015 vormt de Participatiewet het landelijke wettelijke kader voor bijstandsgerechtigden. De Participatiewet heeft als hoofddoel om mensen duurzaam naar werk te leiden. Heeft deze stelselwijziging gevolgen gehad voor de baanvindkansen van bijstandsgerechtigden met en zonder migratieachtergrond?

Wij vinden dat voor alle drie de herkomstgroepen de baanvindkansen zijn toegenomen na de invoering van de Participatiewet (en onder gunstigere conjuncturele omstandigheden), hoewel ze laag blijven (tabel 1). Dit geldt ook na correctie voor achtergrondkenmerken. De baanvindkans van niet-westerse bijstandsgerechtigden is verbeterd ten opzichte van die van bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond. Dit geldt zowel voor het waargenomen verschil in baanvindkans (van $-0,9$ naar $-0,3$ procentpunt, tabel 1), als voor het onverklaarde verschil (van $-1,7$ naar $-1,1$ procentpunt). Deze verbetering is toe te schrijven aan de eerste generatie. Voor de niet-westerse tweede generatie zijn de verschillen vrijwel gelijk gebleven. Niet alle groepen hebben dus evenveel geprofiteerd van de wijzigingen. Hoewel het beleid generiek is ingevoerd, kan dit komen door veranderingen met betrekking tot verantwoordelijkheden van de gemeenten, de handhaving op de tegenprestatie, de invoering van de Wet taaleis Participatiewet (per 2016), en de herijking van het sociaal beleid bij veel gemeenten.

In hoeverre de veranderingen in baanvindkansen daadwerkelijk te maken hebben met de stelselwijziging is niet met zekerheid te zeggen (zie Huijnk en Muns (2020) voor een uitgebreidere bespreking). Het is bijvoorbeeld moeilijk om nauwkeurig te corrigeren voor gebeurtenissen die vrijwel samenvielen met de stelselwijziging, zoals de sterk aantrekkende conjunctuur, de grotere toestroom van met name Syrische vluchtelingen, en de invoering van de Wet taaleis. Een andere mogelijkheid is dat discriminatie naar migratieachtergrond in mindere mate aanwezig was dan voorheen, bijvoorbeeld omdat de verbeterde conjunctuur daartoe minder ruimte gaf (Panteia, 2019).

Conclusies

Bijstandsgerechtigden met een migratieachtergrond hebben een lagere baankans dan op basis van waargenomen kenmerken verwacht mag worden. Eerder onderzoek geeft diverse verklaringen voor de onverklaarde verschillen qua herkomst, zoals beheersing van de Nederlandse taal, verschillen in arbeidsoriëntatie, de beperkte waarde van buitenlandse diploma's en werkervaring, gezondheid, sociale netwerken, sollicitatievaardigheden, soft skills en discriminatie (CPB/SCP, 2020). Deze verklaringen kunnen moei-

lijk vergeleken worden, aangezien die aspecten zelden allemaal goed gemeten kunnen worden en het effect van de factoren verschilt naar herkomstgroep.

Vergeleken met de eerste generatie zullen kenmerken zoals de beheersing van de Nederlandse taal, de lagere waardering van buitenlandse diploma's en de werkervaring bij de tweede generatie minder afwijken dan van degenen zonder migratieachtergrond, en dus minder bijdragen aan de onderlinge verschillen.

Het grotere onverklaarde verschil bij de tweede generatie is dus een sterke aanwijzing voor discriminatie. Immers, zij komen qua niet bestudeerde kenmerken meer overeen met degenen zonder migratieachtergrond (Andriessen et al., 2012).

Een andere reden voor de onverklaarde verschillen zou kunnen zijn dat het huidige beleid voor bijstandsgerechtigden nadelig uitpakt voor sommige groepen. Ons onderzoek suggereert specifiek voor de eerste generatie niet-westerse bijstandsgerechtigden (waaronder statushouders) dat hun baanvindkans juist is verbeterd sinds de invoering van de Participatiewet, terwijl de baanvindkans van de tweede generatie gelijk is gebleven (ten opzichte van bijstandsgerechtigden zonder migratieachtergrond). We zijn niettemin terughoudend met het leggen van een causaal verband. Hoe dan ook slaagt beleid er nog niet in om de kanson-gelijkheid – tussen bijstandsgerechtigden zonder en met een niet-westerse achtergrond – te doen verdwijnen.

Literatuur

- Andriessen, I., E. Nievers en J. Dagevos (red.) (2012) *Op achterstand: discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt*. SCP-publicatie 2012-28. Te vinden op www.archiefweb.eu.
- Bakker, L., M. Blom, S. Bunt et al. (2019) *Taal als middel of als doel? Evaluatie van de Taaleis in de Participatiewet*. Significant Public, 12 juli. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Burema, F., M. Middeldorp en S. Muilwijk-Vriend (2020) *De coronacrisis en de arbeidsmarktpositie van mensen met een migratieachtergrond*. Atlas voor gemeenten, oktober. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- CBS (2020) *Jaarrapport integratie 2020*. CBS Rapport, november.
- CBS (2021) *Ruim 3 procent meer bijstandsontvangers in 2020*. CBS Bericht, 1 maart.
- CPB/SCP (2020) *Kansrijk integratiebeleid op de arbeidsmarkt*. CPB/SCP, oktober.
- Echtelt, P. van, K. Sadiraj, S. Hoff et al. (2019) *Eindevaluatie van de Participatiewet*. SCP Publicatie, 2019-17.
- Hek, P. de, en J. de Koning (2020) *Invloed van migratieachtergrond bijstandsgerechtigden op netto-effectiviteit van WerkLoont*. SEOR BV, januari.
- Huijnk, W. (2020) *Werk in ontwikkeling? Veranderingen sinds begin deze eeuw in de arbeidsmarktpositie van personen met een niet-westerse migratieachtergrond*. SCP Rapport, december.
- Huijnk, W. en S. Muns (2020) *Casestudie: Participatiewet*. In: *Kansrijk integratiebeleid op de arbeidsmarkt*. CPB/SCP, oktober, p. 170–182.
- Kroon, L., M. Lammers en W. Luiten (2019) *Langetermijneffecten re-integratie: verschillen naar migratieachtergrond*. SEO-rapport, 2019-93.
- Lammers, M., L. Kroon, T. Schwartz et al. (2020) *Vaststellen van de bijstandsbudgetten 2021: herschatting en verdeling van de budgetten*. SEO-rapport, 2020-70.
- Panteia (2019) *Herhaling virtuele praktijktests arbeidsmarktdiscriminatie*. Panteia Eindrapportage, juni. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Ponds, R., M. Middeldorp, C. Tempelman en S. Vriend (2018) *Kansen bekeken*. Atlas voor gemeenten, september. Te vinden op www.seo.nl.

Vinden van passend werk bij een arbeidsbeperking is voor veel bedrijven lastig

Werkgevers hebben een actieve rol bij de re-integratie en het bevorderen van arbeidsparticipatie van werknemers met een arbeidsbeperking. Niet elke werkgever slaagt echter hierin. Met welke werkgeverskenmerken hangt het creëren van mogelijkheden voor passend werk samen?

IN HET KORT

- Werkgevers zien minder mogelijkheden om functies passend te maken voor lageropgeleiden dan voor hogeropgeleiden.
- De mogelijkheden zijn vooral beperkt in de private sector, bij kleinere organisaties en organisaties met veel flexwerkers.
- Financiële prikkels kunnen organisaties ertoe aanzetten om werknemers actiever te re-integreren.

JOKE JANSEN

Promovendus bij het Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG) en aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG)

RAUN VAN OOIJEN

Universitair docent bij het UMCG en aan de RUG

JAAP OUDE MULDER

Postdoc onderzoeker bij NIDI-KNAW en aan de RUG

SANDRA BROUWER

Hoogleraar bij het UMCG en aan de RUG

Werkgevers hebben een actieve rol bij de re-integratie en het bevorderen van de arbeidsparticipatie van werknemers met een gedeeltelijke of tijdelijke arbeidsbeperking. Dit is vooral het gevolg van de invoering van de Wet verbetering poortwachter in 2002 en de Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen (WIA) in 2006 (Koning, 2019).

Werkgevers worden door middel van financiële prikkels aangemoedigd zich in te spannen om deze werknemers met een arbeidsbeperking aan het werk te houden, hetzij binnen de eigen organisatie, hetzij bij een andere werkgever (Koning et al., 2015). Toch slagen niet alle werkgevers hierin. De arbeidsparticipatie van mensen in de WGA (Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsgeschikten) blijft met zo'n 47 procent aan de lage kant (UWV, 2020).

Er zijn grote verschillen tussen werkgevers als het gaat om de kans op werkbehoud die een werknemer met een arbeidsbeperking heeft: deze kans is na de WIA-beoordeling bijvoorbeeld groter in de publieke sector dan in de private sector – en grotere organisaties presteren vaak beter dan kleinere (Van Ooijen et al., 2021).

In dit artikel onderzoeken we in hoeverre verschillende typen werkgevers mogelijkheden zien voor passend werk. Met deze informatie kunnen beleidsmakers de werkgevers nog gericht stimuleren en ondersteunen bij het realiseren van passend werk.

Methode

De dataverzameling heeft plaatsgevonden als onderdeel van een grootschalig vragenlijstonderzoek 'Langer doorwerken in een flexibele arbeidsmarkt' onder werkgevers in de periode juli t/m november 2019. In totaal namen er 791 organisaties uit een steekproef van 5.000 organisaties (met ten minste tien werknemers) deel aan het onderzoek. De respons van zestien procent valt binnen de normale bandbreedte voor dergelijk grootschalig werkgeversonderzoek (Baruch en Holtom, 2009). Er waren geen grote verschillen in respons tussen de organisaties wat betreft sector en aantal werknemers. Door het toepassen van een wegingsfactor is er gecorrigeerd voor de stratificatie van de steekproef naar sector en organisatiegrootte.

Voor de analyse hebben we werkgevers geselecteerd die aangaven dat zij binnen hun organisatie met enige regelmaat werknemers in dienst hebben met een gedeeltelijke of tijdelijke arbeidsongeschiktheid (46 procent van de respondenten). Verder hebben we ons gericht op werkgevers die in de vragenlijst invulden of ze wel of niet eigenrisicodragers zijn, dat wil zeggen dat deze organisaties zelf verantwoordelijk zijn voor het betalen van de WGA-uitkering en de kosten van re-integratie. Tot slot hebben we observaties met ontbrekende waarden verwijderd. Er bleven hierdoor 289 werkgevers over voor de analyse.

We hebben de werkgevers drie vragen gesteld omtrent de mogelijkheden en belemmeringen om het werk passend te maken voor werknemers met een arbeidsbeperking, waarbij er steeds vier antwoordmogelijkheden waren.

Met behulp van een meervoudige regressieanalyse hebben we vervolgens het verband geanalyseerd tussen de mogelijkheden en belemmeringen voor passend werk en de verschillende werkgeverskenmerken (zie tabel 1 voor alle werkgeverskenmerken). Hierbij hebben we per onderwerp de relevante vragen gecombineerd tot één afhankelijke variabele, door het berekenen van een gestandaardiseerde somscore: we nemen bijvoorbeeld hogeropgeleiden met fysieke en die met psychische problemen samen.

Resultaten

De figuren 1, 2 en 3 geven de beschrijvende statistieken weer.

Meer mogelijkheden voor hogeropgeleiden

Werkgevers geven aan dat ze voor hogeropgeleiden meer mogelijkheden zien om functies passend te maken dan

voor lageropgeleiden – zo'n 53 procent van de organisaties heeft in redelijke of aanzienlijke mate mogelijkheden voor hogeropgeleiden met fysieke aandoeningen (figuur 1). Voor hogeropgeleiden met psychische aandoeningen is het aandeel met 41 procent lager. Voor lageropgeleiden (met zowel fysieke als psychische aandoeningen) heeft minder dan een derde (27 à 29 procent) van de organisaties mogelijkheden voor passend werk. Een op de drie organisaties heeft zelfs helemaal geen mogelijkheden voor lageropgeleiden met psychische aandoeningen, dit in vergelijking met een op de vijf organisaties voor hogeropgeleiden.

Type werk is vaak een belemmering

Vooral het type werk is een belemmering om mensen met een arbeidsbeperking in dienst te houden, terwijl de kosten van ondersteuning, inspanning of productiviteitsverlies minder als belemmerend worden gezien (figuur 2). Zo'n 39 procent van de werkgevers geeft aan dat het type werk in hoge mate een belemmering vormt, terwijl voor zo'n 22 procent van de organisaties een extra te leveren inspanning of een productiviteitsverlies een belemmering vormt.

Passend werk binnen de eigen functie is vaak moeilijk

Het zoeken naar een andere functie binnen de eigen organisatie is de meestvoorkomende maatregel: 43 procent van de werkgevers treft deze maatregel in hoge mate. Ook het zoeken van een externe functie of het aanbieden van trainingen of ondersteuning gebeurt bij verreweg de meeste organisaties in redelijke tot hoge mate. Het passend maken van de functie vindt het minst regelmatig plaats (figuur 3). Dit versterkt het beeld dat het, in geval van gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid, moeilijk is om passend werk te vinden binnen de eigen functie. Zo'n vijftien procent van de organisaties geeft aan niet of nauwelijks actie te ondernemen (niet in de figuur opgenomen).

Type organisatie maakt uit

Tabel 2 geeft meer inzicht in de werkgeverskenmerken die samenhangen met de mogelijkheden om werk passend te maken, op basis van de regressieanalyse.

Voor lageropgeleiden met een arbeidsbeperking is het type organisatie meer van belang wat betreft de mogelijkheid tot passend werk, dan voor hogeropgeleiden (tabel 2, kolom 1 en 2). Voor lageropgeleiden zijn er meer mogelijkheden tot passend werk in de publieke sector, in organisaties met een hoger percentage lager opgeleid personeel, in organisaties met weinig flexwerkers, en in grotere organisaties.

Als we onderscheid maken tussen werknemers met fysieke en die met psychische problemen dan blijken grotere organisaties meer mogelijkheden te bieden voor lager- en hogeropgeleiden met psychische problemen dan kleinere organisaties; maar bij fysieke problemen maakt de organisatiegrootte niet uit (in de tabel niet afzonderlijk vermeld).

Als we kijken naar kosten van ondersteuning, inspanning of productiviteitsverlies, dan zien we dat werkgevers in de publieke sector de kosten minder als een belemmering beschouwen (tabel 2, kolom 3). Daarnaast zien organisaties met minder financiële prikkels om werknemers te re-integreren (niet-eigenrisicodragers en organisaties met meer flexwerkers) de kosten van re-integratie vaker als een belem-

Beschrijvende statistieken van de werkgeverskenmerken

TABEL 1

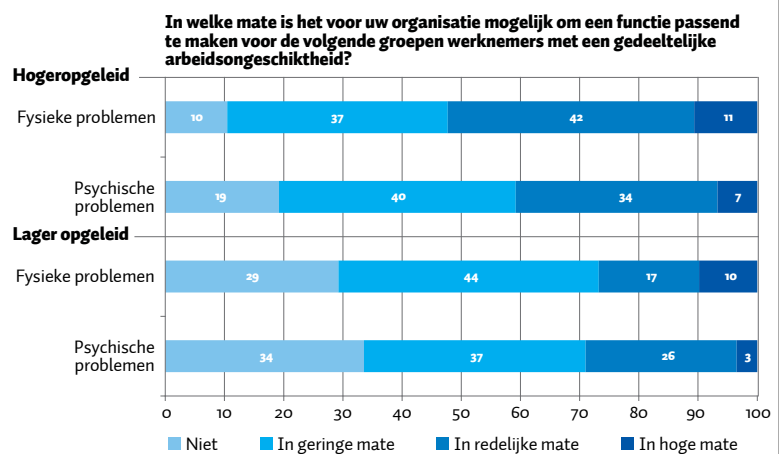
	Gemiddelde	Standaarddeviatie
Organisatiekenmerken		
Publieke sector	0,44	0,50
Medewerkers > 250	0,60	0,49
Eigenrisicodrager	0,69	0,47
Personeelssamenstelling		
% hogeropgeleid	38,2	26,9
% flexibel contract	17,4	14,6
% deeltijd	43,4	29,4
% leidinggevende functie	9,5	6,9
% vrouw	43,1	27,8
% ouder dan 50 jaar	39,6	15,0
Menselijk kapitaal (1-4) ¹	2,5	0,62
Sociaal kapitaal (1-4) ¹	2,3	0,70

¹ De variabelen menselijk en sociaal kapitaal zijn gebaseerd op vier vragen met telkens vier antwoordcategorieën volgens de definities van Subramaniam en Youndt (2005). Menselijk kapitaal meet competenties, kennis, sociale en persoonlijke vaardigheden van het personeel. Sociaal kapitaal meet de mate van samenwerken, sociale relaties en netwerken.

ESB

Opleidingsniveau

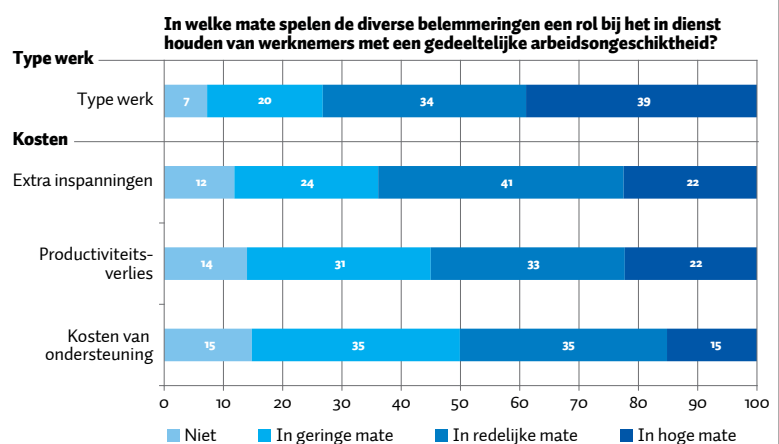
FIGUUR 1

ESB

Type werk en kosten

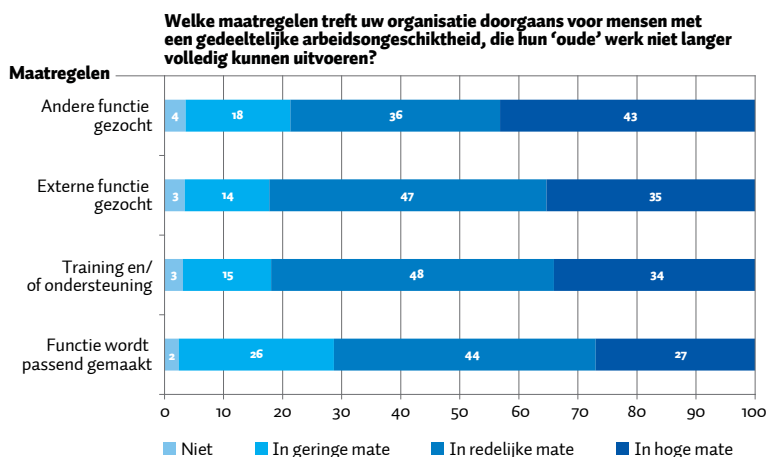
FIGUUR 2

ESB

Maatregelen werkgevers

FIGUUR 3

ESB

Samenhang werkgeverskenmerken met mogelijkheden, belemmeringen en maatregelen

TABEL 2

	Mogelijkheden passend werk		Belemmeringen		Maatregelen
	Lageropgeleid (1)	Hogeropgeleid (2)	Kosten (3)	Type werk (4)	(5)
Publieke sector	0,38**	0,10	-0,33*	-0,07	0,38**
Medewerkers > 250	0,27**	0,40***	-0,17	-0,08	0,24**
Eigenrisicodragers	-0,19	-0,03	-0,25**	0,01	0,23*
% hogeropgeleid ¹	-0,78***	-0,06	-0,07	-0,12	-0,17
% flexibel contract ¹	-1,16***	-0,60	0,99**	0,21	-1,07***
Menselijk kapitaal	0,05	0,09	0,10	0,04	0,00
Sociaal kapitaal	0,09	-0,13	-0,11	-0,08	0,23***
Constante	0,37	0,14	0,11	-0,10	-0,67*
R ²	0,12	0,07	0,09	0,02	0,16

*/**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

Noot: In de analyses is er gecorrigeerd voor % vrouw, % ouder dan 50, % leidinggevend, % deeltijd

¹ Voor de leesbaarheid zijn de coëfficiënten behorende bij % hogeropgeleid en % flexibel contract vermenigvuldigd met 100

ESB

mering. Beperkte mogelijkheden tot werkaanpassing vanwege het type werk zijn voor alle organisaties een even grote belemmering om werknemers met een gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid in dienst te houden (tabel 2, kolom 4).

Ten aanzien van het treffen van maatregelen blijkt dat werkgevers in de publieke sector, bij grote organisaties en eigenrisicodragers een groter palet aan maatregelen treffen om mensen met een arbeidsbeperking aan het werk te houden (tabel 2, kolom 5).

In organisaties met meer flexwerkers worden er minder maatregelen getroffen. Daarnaast is het sociale kapitaal van een organisatie van belang bij het nemen van maatregelen; samenwerken en netwerken kunnen dus een positieve invloed hebben op het nemen van maatregelen.

Discussie en beleidsimplicaties

Het blijkt voor werkgevers vaak lastig om passend werk te vinden voor mensen met een arbeidsbeperking vanwege

het type werk binnen hun organisatie. Dit geldt vooral voor lageropgeleiden die minder goed inzetbaar zijn in verschillende functies. Vooral in kleinere organisaties, organisaties in de private sector, organisaties met weinig functies voor lageropgeleiden, en organisaties met veel flexwerkers is het vinden van passend werk lastig voor lageropgeleide werknemers met een arbeidsbeperking. Dit laat zien dat werkbehoud voor mensen met een arbeidsbeperking niet enkel aan de bereidwilligheid ligt van werkgevers, maar dat bepaalde organisaties minder mogelijkheden hebben voor nieuwe of aangepaste functies (Dumhs en Van Deursen, 2017).

Daarnaast blijkt dat als werkgevers financieel minder verantwoordelijk zijn voor gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid van hun werknemers (bij organisaties met veel flexwerkers en niet-eigenrisicodragers), zij minder bereid zijn om te investeren in re-integratie vanwege de kosten. Dit is opvallend aangezien een flexwerker met een arbeidsbeperking, sinds de modernisering van de Ziektewet in 2013, recht heeft op hulp bij re-integratie voor de duur van het contract. Een verklaring voor onze bevinding zou kunnen zijn dat organisaties met veel flexwerkers in dienst mogelijk meer gefocust zijn op de personele kosten die ze moeten maken in het geval van arbeidsongeschiktheid (Murre en Jansen, 2019). Dit roept de vraag op of, ondanks de modernisering van de Ziektewet in 2013, de financiële prikkels om werknemers te reintegreren in voldoende mate geregeld zijn voor flexwerkers.

Met deze informatie kunnen beleidsmakers gericht werkgevers stimuleren en ondersteunen om meer te investeren in het vinden van passend werk voor arbeidsbeperkte werknemers. Beleidsmakers kunnen organisaties met weinig mogelijkheden voor passend werk stimuleren om vroegtijdig op zoek te gaan naar andere geschikte functies binnen en buiten de organisatie. De resultaten laten zien dat financiële prikkels om werknemers te reintegreren daarbij kunnen helpen. Daarnaast kunnen beleidsmakers organisaties ondersteunen bij het aangaan van samenwerkingsverbanden: kleine en grote werkgevers kunnen aan elkaar gekoppeld worden om zo de mogelijkheden voor passend werk te vergroten. Ook het inzetten op vroegtijdige omscholing kan het vinden van passend werk bevorderen, en daarmee voorkomen dat zieke werknemers met functionele mogelijkheden onnodig lang thuiszitten en een steeds grotere afstand krijgen tot werk.

Literatuur

Baruch, Y. en B.C. Holtom (2009) Survey response rate levels and trends in organizational research. *Human Relations*, 61(8), 1139–1160.

Dumhs, L. en C. van Deursen (2017) Re-integratie publiek en privaat verzerden. *Sociaal Bestek*, 79(3), 48–49.

Koning, P. (2019) Verleden, heden en toekomst van de arbeidsongeschiktheid. *ESB*, 104(4772), 151–153.

Koning, P., J.-M. van Sonsbeek en S. Zwijsen (2015) De prikkelbaarheid van gedeeltelijk arbeidsongeschikten. *ESB*, 100(4706S), 26–31.

Murre, J. en J. Jansen (2019) Flexkracht blijft vaker niet-duurzaam arbeidsongeschikt dan vaste werknemer. *ESB*, 104(4772), 155–157.

Ooijen, R. van, P. Koning, C. Boot en S. Brouwer (2021) The contribution of employer characteristics to continued employment of employees with residual work capacity: evidence from register data in the Netherlands. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*. Te verschijnen.

Subramaniam, M. en M.A. Youndt (2005) The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities. *The Academy of Management Journal*, 48(3), 450–463.

UWV (2020) *UWV Monitor Arbeidsparticipatie 2019*. UWV, februari.

Werknemers met arbeidsbelemmering raken baan vaker kwijt, ondanks scholing

Werknemers met een arbeidsbelemmering hebben een grotere kans op baanverlies dan werknemers zonder arbeidsbelemmering. Ook hebben zij gemiddeld genomen een lager salaris en minder vaak een vaste aanstelling. Kan een opleiding of cursus voor het werk helpen de relatief slechtere loopbaanperspectieven van arbeidsbelemmerden te verbeteren?

IN HET KORT

- Werknemers met een arbeidsbelemmering hebben een lagere scholingsdeelname dan gemiddeld.
- Scholing vergroot de kans op een hoger salaris en een vaste aanstelling voor deze groep.
- Scholing lijkt echter niet te kunnen voorkomen dat zij vaker hun baan kwijtraken.

ANNEMARIE KÜNN-NELEN

Onderzoeker bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt

HENK-JAN DIRVEN

Onderzoeker bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)

SEBASTIAN ALEJANDRO PEREZ

Onderzoeker bij het CBS

De Rijksoverheid (2021) stelt dat het belangrijk is dat mensen doorgaan met zich te ontwikkelen om zo goed inzetbaar te blijven op de arbeidsmarkt. Ook de OESO (2019) geeft aan dat technologische ontwikkelingen, de flexibilisering van de arbeidsmarkt en het langer moeten blijven werken door de demografische ontwikkelingen, de noodzaak vergroten tot een leven lang ontwikkelen.

In 2019 werd bijna twintig procent van alle werknemers naar eigen zeggen bij de uitvoering van hun werk belemmerd door een langdurige aandoening, ziekte of handicap (Hooftman et al., 2019). In de meeste gevallen (zes-tien procent) ging het om een lichte belemmering, maar bijna vier procent van alle werknemers gaf aan sterk belemmerd te zijn.

Eerder onderzoek heeft laten zien dat mensen met een arbeidsbelemmering gemiddeld genomen een slechtere arbeidsmarktpositie hebben in termen van kans op werk (Schuring et al., 2007) en beloning (Kruse et al., 2018). Bovendien nemen ze minder deel aan cursussen en trainingen (Poullissen et al., 2017).

In een recente studie heeft UWV (2020) in kaart gebracht hoe mensen met een arbeidsbeperking (WGA of Wajong) geholpen zijn door een scholing om hun kansen voor een terugkeer naar werk te vergroten. Het is echter onbekend of dit ook geldt voor werknemers met een

arbeidsbelemmering. Dit artikel kijkt daarom naar de loopbaanuitkomsten van werknemers met een arbeidsbelemmering, en de rol die scholing daarbij speelt. We richten ons op de kans op behoud van werk, beloning en het type arbeidscontract. Kan het volgen van een opleiding of cursus voor het werk de positie van werknemers met een arbeidsbelemmering verbeteren?

Data en methodiek

Voor de beantwoording van deze vraag maken we gebruik van de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (NEA) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en TNO, aangevuld met registerdata over de arbeidsloopbaan uit het Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden, en van de Enquête Beroepsbevolking van het CBS.

Op basis van de NEA wordt er eerst in kaart gebracht in hoeverre werknemers met een arbeidsbelemmering deelnemen aan een opleiding of cursus voor het werk. Met behulp van registergegevens over deze werknemers gaan we vervolgens na in hoeverre de loopbaanuitkomsten van werknemers met een arbeidsbelemmering zes jaar later verschillen van die van werknemers zonder belemmering.

Om te kunnen zien of scholing positief bijdraagt aan deze arbeidsmarktkuitkomsten schatten we een *instrumental variable*-analyse. Hiertoe maken we gebruik van de gemiddelde cursusdeelname in 2011 naar geslacht, leeftijd en bedrijfstak uit de Enquête Beroepsbevolking.

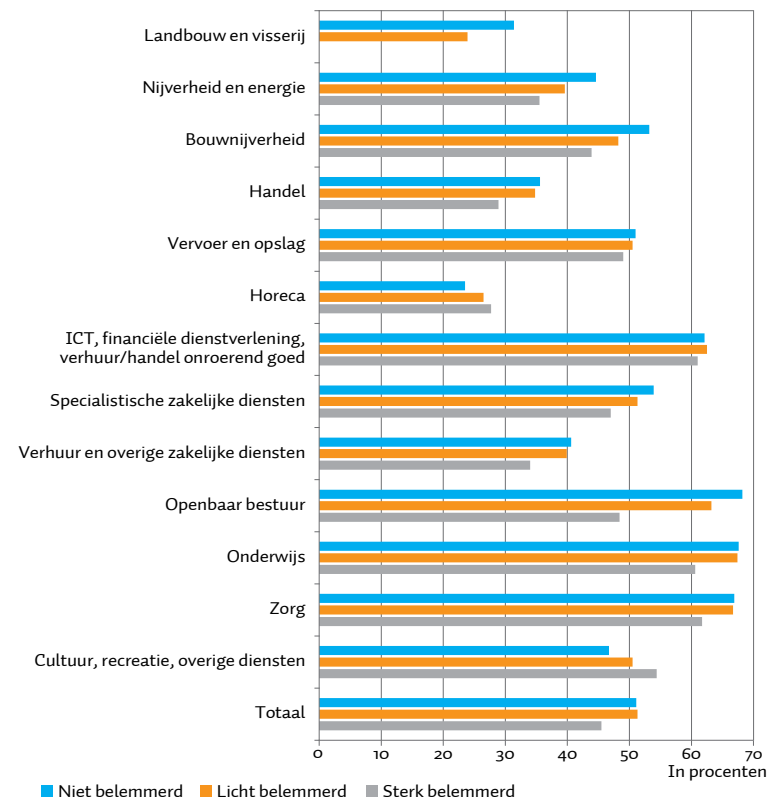
Cursusdeelname

In de NEA is werknemers (van 15 tot 75 jaar) gevraagd of zij in de afgelopen twee jaar een opleiding of cursus voor hun werk hadden gevolgd. Daarbij geldt er geen beperking voor wat betreft de duur van de opleiding of cursus: het kan dus gaan om een eendaagse training, maar ook om een meerjarige opleiding. Over alle bedrijfstakken heen werd er geconstateerd dat gemiddeld, in 2017 en 2019, net iets meer dan de helft van alle werknemers in de afgelopen twee jaar zo'n opleiding of cursus had gevolgd (figuur 1).

Er blijkt geen verschil in opleidings- en cursusdeelname te zijn tussen werknemers zonder belemmering en werknemers met een lichte arbeidsbelemmering (51 procent), maar sterk belemmerde werknemers hebben een lagere deelname (46 procent). Als er rekening wordt gehouden met leeftijd en onderwijsniveau, dan blijkt het verschil tussen werknemers met een sterke belemmering vergeleken met andere werknemers iets geringer te zijn, maar nog

Cursusdeelname in de afgelopen twee jaar van werknemers van 15 tot 75 jaar per bedrijfstak

FIGUUR 1

Noot: er is geen data beschikbaar voor sterk belemmerden in de bedrijfstak landbouw en visserij.

Data: NEA 2017/2019 (CBS/TNO) | ESB

steeds wel significant. De lichte afname komt doordat sterk belemmerde werknemers gemiddeld ouder en lager opgeleid zijn, en omdat ouderen en laagopgeleiden minder vaak opleidingen en cursussen voor het werk volgen.

Loopbaanuitkomsten

Van de werknemers met een arbeidsbelemmering in 2011 bleek in 2017 een significant kleiner deel gewerkt te hebben dan van de werknemers zonder belemmering (tabel 1). Werknemers met een lichte belemmering werkten in 2017 drie tot vier procent minder vaak. Voor werknemers met een sterke belemmering geldt dat zij zeventien procent minder vaak werkzaam waren. Deze verschillen naar de mate waarin men een arbeidsbelemmering heeft, zijn aanzienlijk groter dan de verschillen wat betreft onderwijsniveau en geslacht.

Arbeidsbelemmerden blijken niet alleen minder vaak zes jaar later nog aan het werk te zijn, ook de kwaliteit van de baan is significant lager in termen van salaris en het soort arbeidsovereenkomst. Wederom blijkt er een groot verschil te zijn tussen werknemers met een lichte en met een sterke belemmering. Werknemers met een lichte arbeidsbelemmering hebben gemiddeld ongeveer een vier procent lager uurloon dan werknemers zonder belemmering, terwijl het uurloon van werknemers met een sterke belemmering acht procent lager is. Hoewel licht belemmerde werknemers, gegeven hun contractvorm in 2011, niet minder vaak een vast contract hebben, geldt dat werknemers met een sterke arbeidsbelemmering acht procent minder vaak een vast contract hebben dan mensen zonder een arbeidsbelemmering. Dit verschil is groter dan het verschil in het hebben van een vaste aanstelling bij mensen met een hoog versus mensen een laag onderwijsniveau.

Regressieresultaten: Effect op loopbaanuitkomsten

TABEL 1

	Werkzaam in minstens één maand in 2017	Bruto-uurloon december 2017 (log)	Vast contract december 2017
Mate van arbeidsbelemmering, 2011 (ref = geen)			
Licht belemmerd	-0,035***	-0,036***	-0,005
Sterk belemmerd	-0,173***	-0,082***	-0,075***
Scholingsdeelname, 2011¹			
Onderwijsniveau in 2011 (ref = laag)	-0,050	0,320***	0,182**
Middelbaar	0,032**	0,060***	0,016
Hoog	0,023	0,221***	0,016
Leeftijd			
Leeftijd	0,059***	-0,023***	0,019***
Leeftijd kwadraat	-0,001***	0,000***	-0,000***
Vrouw			
Vrouw	-0,018**	-0,078***	0,014
Vast contract, 2011			
Vast contract, 2011	0,021***	-0,004	0,180***
Bruto-uurloon januari, 2011 (log)			
Bruto-uurloon januari, 2011 (log)	0,023	0,461***	0,049***
Constante	-0,038	1,986***	-0,837***
Aantal observaties	20.868	17.168	17.191
R-kwadraat	0,215	0,480	0,111

¹ Scholingsdeelname in 2011 is geïnstrumenteerd door de gemiddelde deelname (in de afgelopen vier weken) van werknemers in dezelfde bedrijfstak, met hetzelfde geslacht en in dezelfde leeftijdsgroep. De relatief hoge F-statistieken in de first stage van de instrumentale variable analysis (46 voor de analyses van de kans op werk, en 37 voor de analyses van de beloning en het type contract) duiden erop dat het een sterk instrument betreft.

Data: NEA 2011 (CBS/TNO), SSB (CBS) | ESB

De compenserende rol van scholing

In tabel 1 is ook de scholingsdeelname in 2011 meegenomen. Omdat het volgen van scholing in 2011 naar verwachting *endogeen is* – mensen die denken nog een aantal jaar werkzaam te blijven, zullen eerder geneigd zijn aan scholing te doen dan zij die verwachten snel te stoppen met werken (Montizaan et al., 2010) –, is deze scholingsvariabele geïnstrumenteerd door de gemiddelde cursusdeelname van werknemers in dezelfde bedrijfstak, met hetzelfde geslacht en in dezelfde leeftijdsgroep. De aanname bij de *instrumental variable*-analyses is dat scholingsdeelname van mensen met een arbeidsbelemmering ook gestimuleerd wordt door de gemiddelde scholingsdeelname in de bedrijfstak. Dit is aannemelijk omdat de ranking van bedrijfstakken naar scholingsdeelname vrijwel identiek is voor mensen met en zonder een arbeidsbelemmering.

Scholingsdeelname blijkt niet significant gerelateerd aan de kans op werk in 2017. De bevindingen wat betreft de beloning van de baan en het type arbeidscontract zijn echter gunstiger. Het volgen van een opleiding of cursus blijkt positief uit te werken op het salaris en op de kans van een vast contract in 2017.

Additionele analyses (hier niet getoond) laten zien dat er geen significante interactie-effecten zijn tussen de mate van arbeidsbelemmering en scholingsdeelname. Dit betekent dat ook bij mensen met een arbeidsbelemmering een

opleiding of cursus positief uitwerkt op hun salaris en de kans op een vast contract op de middellange termijn.

De positieve rol die scholing speelt bij het salaris en het type contract blijkt vele malen groter te zijn dan de negatieve rol van een arbeidsbelemmering. Deze resultaten wijzen erop dat scholingsdeelname de negatieve relatie tussen een arbeidsbelemmering enerzijds, en anderzijds salaris en een vast contract teniet kan doen.

Conclusie en discussie

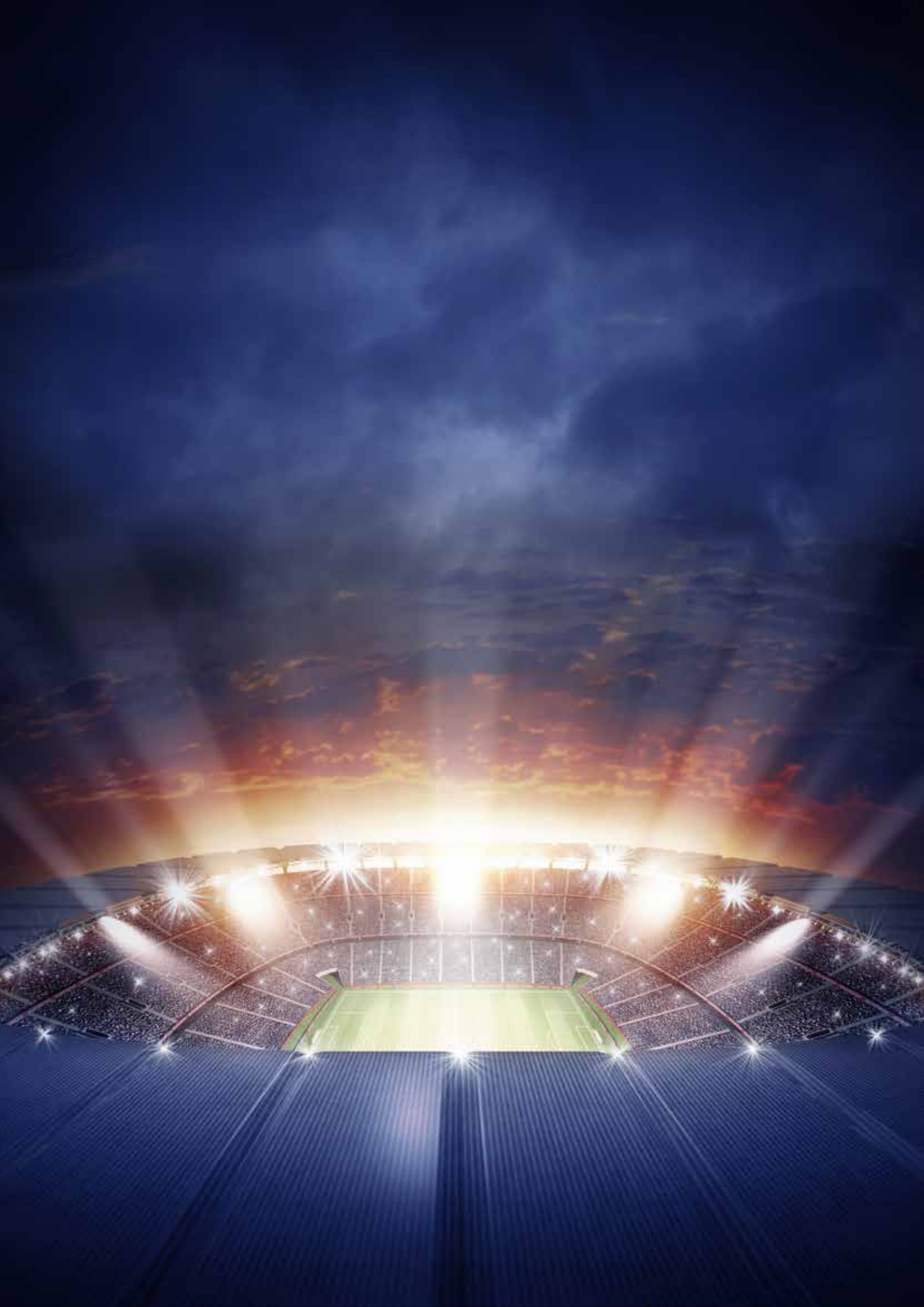
Werknemers met een arbeidsbelemmering nemen minder deel aan opleidingen en cursussen voor het werk, en hebben ook slechtere loopbaanperspectieven dan werknemers zonder arbeidsbelemmering. Hoe zwaarder de belemmering, hoe groter het verschil is. Dit is in overeenstemming met eerder onderzoek.

Scholingsdeelname kan compenseren voor de negatieve relatie tussen een arbeidsbelemmering en het salaris en het flexibele karakter van de baan. Een dergelijke compenserende rol heeft scholing niet wat betreft de kleinere kans die mensen met een arbeidsbelemmering hebben om zes jaar later nog werkzaam te zijn.

Deze resultaten kunnen relevant zijn voor beleid. Er is veel aandacht voor het achterblijven en het stimuleren van een Leven Lang Ontwikkelen voor specifieke groepen werknemers, al worden mensen met een arbeidsbelemmering niet altijd expliciet genoemd (Fialho et al., 2019; Rijksoverheid, 2021). Hoewel ons onderzoek laat zien dat scholing op de middellange termijn niet gepaard gaat met baanbehoud, tonen de bevindingen uit ons onderzoek aan dat scholingsdeelname de negatieve gevolgen van een arbeidsbelemmering voor het loon en het type arbeidscontract teniet kan doen. Dit suggereert dat sommige arbeidsmarktuitkomsten van arbeidsbelemmerden te verbeteren zouden zijn door het stimuleren van scholingsdeelname, bijvoorbeeld door het uitbreiden van de Leven Lang Ontwikkelen-initiatieven voor deze groep.

Literatuur

- Fialho, P., G. Quintini en M. Vandeweyer (2019) *Returns to different forms of job related training: factoring in informal learning*. OECD Social, Employment and Migration Working Paper, 231.
- Hoofman, W.E., G.M.J. Mars, J.C.M. Knops et al. (2019) *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2019: methodologie en globale resultaten, 15e editie*. TNO/CBS-rapport. Te vinden op www.monitorarbeid.tno.nl.
- Hoon, M. de, A. Künn-Nelen, H.-J. Dirven en H. Lautenbach (2015) *Arbeidsgehandicapten in crisistijd*. ESB, 100(4704), 106–109.
- Kruse, D., L. Schur, S. Rogers en M. Ameri (2018) *Why do workers with disabilities earn less? Occupational job requirements and disability discrimination*. *British Journal of Industrial Relations*, 56(4), 798–834.
- Montizaan, R., F. Cörvers en A. de Grip (2010) *The effects of pension rights and retirement age on training participation: evidence from a natural experiment*. *Labour Economics*, 17(1), 240–247.
- OESO (2019) *OECD Employment Outlook 2019: the future of work*. Parijs: OECD Publishing.
- Poullissen, D., L. Fernandez Beiro, A. Künn-Nelen en J. Michiels (2017) *Arbeidsgehandicapten zijn relatief vaak onderbenut*. ESB, 102(4749), 208–211.
- Rijksoverheid (2021) *Leven Lang Ontwikkelen*. Informatie te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- Schuring, M., L. Burdorf, A. Kunst en J. Mackenbach (2007) *The effects of ill health on entering and maintaining paid employment: evidence in European countries*. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 61(7), 597–604.
- UWV (2020) *Scholing van UWV-klienten met een arbeidsbeperking: welke scholing krijgen klienten en hoe doen ze het daarna op de arbeidsmarkt?* UWV Rapport.

De Super League toont dat betere regulering van het betaald voetbal nodig is

Een select groepje steenrijke voetbalclubs legde plannen op tafel voor een 'Super League', een gesloten competitie naar Amerikaans model. Waar komen deze plannen vandaan, en dienen ze wel de belangen van de voetbalconsument?

IN HET KORT

- De inkomensongelijkheid tussen clubs en de rol van UEFA als organisator en regulator zijn problematisch in het voetbalbestel.
- Een *Super League* naar Amerikaans model is commercieel interessant, maar geen garantie voor een hoger consumentensurplus.
- Met actiever toezicht op de concurrentiewetgeving kan de Europese Commissie een *Super League* verbodig maken.

THOMAS PEETERS

Universitair hoofd-
docent aan de
Erasmus Universiteit
Rotterdam

Op zondagavond 18 april lieten twaalf Europese topclubs een bom ontploffen onder de economische structuur van het Europees betaald voetbal. De twaalf clubs – zes Engelse, drie Spaanse en drie Italiaanse – lanceerden een eigen internationale competitie, los van UEFA, de organisator van de huidige Champions League. Bovendien garandeerden de twaalf rebellen zichzelf een permanent recht op deelname aan hun format.

Geen lastige kwalificaties meer, geen dalers en stijgers. Voetbalfans, politici en beleidsvoerders van andere clubs rolden in verontwaardiging over elkaar heen. Zelfs Boris Johnson, weliswaar conservatief en geen voetbalfan, stond klaar om de rechten van aandeelhouders in voetbalclubs drastisch te beperken (Walker en Elgot, 2021).

Al snel werd duidelijk dat de topclubs hun hand overspeeld hadden. Onder druk van de eigen fans en spelers trokken Chelsea en Manchester City zich nog binnen 48 uur terug uit het initiatief. De meeste andere clubs volgden snel.

Toch zijn met het afserven van het plan de problemen in het huidige voetbalbestel, die *Super League*-achtige initiatieven in de hand werken, nog niet opgelost. Een echte oplossing, zo betoog ik in dit artikel, vereist ingrijpen door de Europese concurrentiewaakhond.

De Super League

Het idee achter de *Super League* is zeker niet nieuw. Ruim twintig jaar geleden al bekeken Hoehn et al. (1999) de com-

merciële logica van een competitie tussen de Europese topclubs naar Amerikaans model. Zij beargumenteren dat een dergelijke competitie commercieel interessanter is, omdat deze een globaal publiek aanspreekt. Doordat de clubs sportief en financieel meer aan elkaar gewaagd zijn, neemt bovendien het percentage spannende wedstrijden toe.

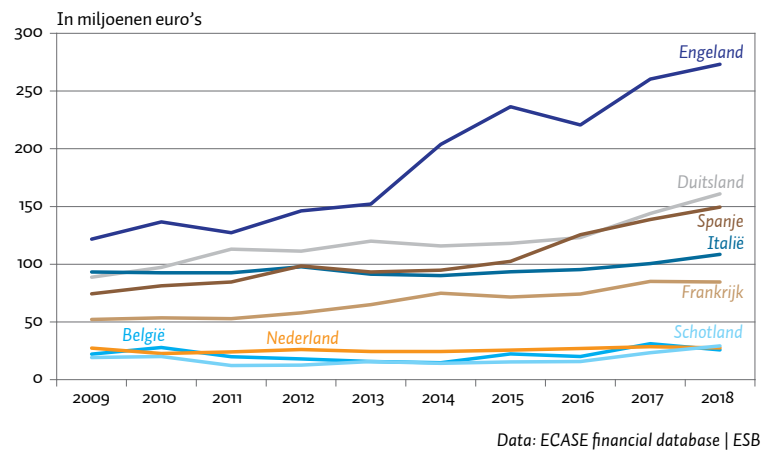
Ook het invoeren van nieuwe regulering zou de *Super League* spannender en aantrekkelijker maken. Denk aan een salarisplafond voor spelers en verregaande inkomenshervreiding tussen de deelnemende clubs. Vandaag zien de topclubs dergelijke regulering niet zitten, omdat ze daarmee hun voortbestaan in de hoogste afdeling riskeren – en te groot risico. Om dat risico weg te nemen zou de competitie dan ook 'gesloten' zijn met vaste deelnemers die zeker zijn van hun plek, zonder stijgers en dalers.

In het plan van 18 april zou de *Super League* bestaan uit vijftien vaste clubs, waaraan er via kwalificaties vijf worden toegevoegd. Iedereen voelt echter aan dat het niet de bedoeling is om het daarbij te laten. Als de competitie eenmaal gelanceerd is, kan deze zich uitbreiden. Ook daar hebben de Amerikanen al een model voor bedacht. Bij de *Major League Soccer* kunnen investeerders clubs oprichten in nieuwe steden op voorwaarde dat de investeerders een *expansion fee* van 200 miljoen dollar ophoesten. Zo kunnen op termijn alle interessante markten worden aangeboord. Waarom geen club in Moskou, Istanbul, Warschau, of – wie weet – Amsterdam? Bovendien biedt dit systeem meteen een mooie *return* voor de initiële investeerders.

Dat de *Super League*-clubs er zelf op vooruit zouden gaan, lijkt wel vrij duidelijk. Maar hoe zit dat met de consument? Die verliest dan de illusie dat zijn favoriete clubje ooit het machtige Barcelona zou kunnen verslaan in de finale van de Europese beker. Vooral stadionbezoekers koesteren deze illusie. Zij gingen na het voorstel voor de *Super League* massaal de straat op, en gaven het initiatief zo de doodsteek. Daarmee maakten ze in één klap duidelijk dat supporters niet als 'ordinaire' entertainment-consumenten behandeld wensen te worden.

Van de andere kant zorgt de *Super League* voor minder eenzijdige wedstrijden, waarin Barcelona de verdedigende muur van Ferencváros probeert af te breken. Dit komt vooral de tv-kijkers ten goede, die meer belang hechten aan de absolute kwaliteit van het vertoonde spel, maar zich niet aan straatprotesten wagen (Szymanski, 2003; Peeters, 2012).

Gemiddelde clubinkomsten in de hoogste divisie zonder transferactiviteiten FIGUUR 1

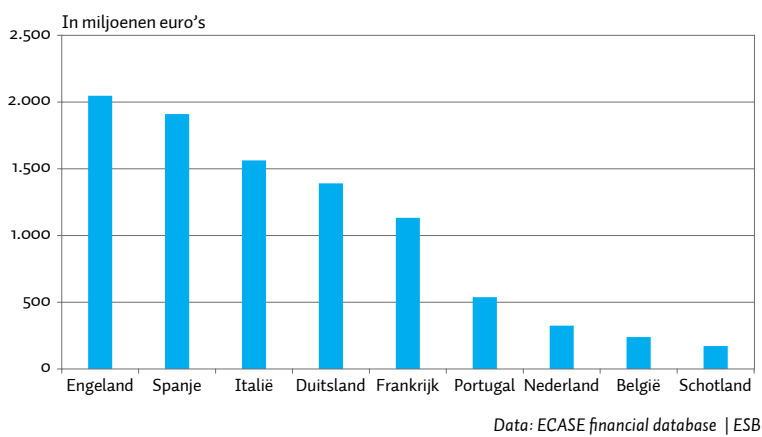

Inkomstenbronnen voor Europese voetbalclubs per nationale competitie TABEL 1

Competitie	Inkomsten In miljarden euro	Tv-rechten	Aandeel in procenten				Overig
			Stadion	Commercieel	UEFA	Overig	
Engeland	5,44	53	13	26	7	1	
Duitsland	3,16	34	16	38	7	5	
Spanje	3,15	42	18	27	8	5	
Italië	2,31	47	12	25	11	6	
Frankrijk	1,69	37	16	24	11	13	
Nederland	0,50	15	29	41	8	8	
België	0,39	19	22	27	8	24	

Bron: UEFA (2019) | ESB

Totale inkomsten uit Champions League en Europa League 2009–2018 FIGUUR 2

De Super League houdt verder ook de mogelijkheid in tot uitbreiding. Als die er effectief komt, zouden de topclubs op termijn beter verdeeld kunnen raken over de Europese 'grootsteden', en zouden meer Europeanen toegang krijgen tot écht topvoetbal. Die toegang komt echter wel tegen een superhoge prijs. De clubs zien zich immers verzekerd van een globaal monopolie in de markt voor televisierechten, en grotere lokale monopolies voor stadionbezoek. Zowel stadionbezoekers als tv-kijkers mogen hun beurs alvast trekken.

Nationale markt, internationale concurrentie

De aantrekkingskracht van de Super League is een rechtstreeks gevolg van twee weeffouten in de huidige organisatie van het Europese voetbal. Het eerste probleem is dat clubs concurreren op Europees niveau, maar hun inkomsten grotendeels genereren in nationale markten.

Over de laatste tien jaar zijn de inkomensverschillen tussen grote en kleine landen enorm toegenomen, zie figuur 1, omdat de inkomsten uit tv-rechten sterk samenhangen met de grootte van de nationale mediemarkt. Door deze ontwikkeling zijn traditionele topclubs uit kleinere landen – zoals Ajax, Benfica en Anderlecht – financieel hopeloos achteropgeraakt (tabel 1). Niemand was dan ook verbaasd dat er geen uitnodiging voor de Super League op de mat viel in Amsterdam of Brussel.

Deze scheefrekkings op basis van de nationale mediemarkt is een probleem voor het voetbal als geheel, want er blijft veel geld op tafel liggen. Zo staan er negen Engelse clubs in de lijst van de twintig meestverdienende clubs (UEFA, 2019), terwijl zij een thuismarkt van maar 53 miljoen potentiële fans bedienen. Tegelijkertijd is er geen enkele topclub in Oost-Europa, Scandinavië of op de Balkan, zodat ruim 150 miljoen Europeanen niet 'bediend' worden. Dit is duidelijk geen optimale verdeling in termen van sociale welvaart of inkomstenmaximalisatie.

Tot voor kort lagen de Europese topclubs niet echt wakker van de scheve verdeling tussen landen, aangezien de grote landen min of meer gelijke tred hielden. Het recente succes van de internationale verkoop van televisierechten voor de Premier League gooit echter roet in het eten. Nu bedreigen de Engelse middenmoters immers ook de topclubs in Spanje en Italië. Die laten dat uiteraard niet zomaar gebeuren, en het is dan ook niet toevallig dat ze de initiatiefnemers zijn van de Super League.

De dubbele rol van UEFA

Het tweede probleem is dat de UEFA een dubbele rol vervult in het Europese betaald voetbal. UEFA is in de eerste plaats de vereniging van Europese voetbalfederaties. In die rol behartigt ze de belangen van het voetbal in Europa, en reguleert ze de 'industrie'. Veruit het bekendste regulerende initiatief van UEFA is de beruchte *Financial Fair Play*, waarmee het de financiële moeilijkheden van voetbalclubs wilde verhelpen (Peeters et al., 2014). De Europese Unie erkent expliciet het belang van sportfederaties als regulators binnen het 'Europese model' van sport. De Commissie heeft de UEFA ook al meermaals erkend en gesteund bij haar functie als regulator (Europese Commissie, 2007).

Naast haar regulerende rol is de UEFA ook de monopolist-organisator van internationale voetbalcompetities in Europa, en dat zowel voor clubs (bijvoorbeeld de Champions en Europa League) als voor landen (bijvoorbeeld het Europees Kampioenschap). Door het commerciële succes van deze competities is de UEFA een grote en financieel succesvolle organisatie geworden. Om dat ook in de toekomst te blijven, is de deelname van de Europese topclubs aan de UEFA-competities een absolute noodzaak.

En dat is waar de schoen wringt. De UEFA kan de topclubs juridisch niet dwingen tot deelname aan de Champions League. De clubs zijn eigenaar van de rechten op

hun eigen wedstrijden, zowel voor stadionbezoek als voor de televisie. Als zij liever zelf iets organiseren, dan dat ze hun rechten af staan in het kader van een deelname aan de Champions League, kan de UEFA hun geen halt toeroepen. Het dreigement om clubs of spelers uit te sluiten van hun nationale elftal of competitie, zou vermoedelijk in de rechtbank sneuvelen. Het gedrag van de UEFA is dat van een monopolist die verwante organisaties inzet om de eigen dominante positie te beschermen.

Omdat de UEFA de topclubs meer nodig heeft dan andersom ontstaat er een onderhandelingsdynamiek waarin de grote clubs dreigen op te stappen, tenzij de UEFA haar regulering en competitieformat aan hun wensen aanpast (Peeters, 2012).

Dat is dan ook wat er gebeurt. Zo is de *break-even rule* in Financial Fair Play niet te vergelijken met een 'Amerikaans' salarisplafond. De Amerikaanse regel beperkt alle clubs tot eenzelfde plafond, en limiteert dus de sportieve successen van de grote clubs. De UEFA-regel beperkt het loon dat een club mag betalen tot niet meer dan zijn eigen inkomsten. Handig voor topclubs die veel inkomsten genereren, lastig voor de kleintjes die tegen die topclubs moeten opboksen (Peeters en Szymanski, 2014).

Een ander voorbeeld zijn de televisiegelden van de Champions en Europa League. Er mogen immers niet alleen meer clubs uit de grote landen deelnemen aan deze competities, de UEFA garandeert deze clubs ook een (veel) grotere uitbetaling. Zoals figuur 2 laat zien, herverdeelt dit systeem het geld richting de grote competities: de UEFA dus als 'omgekeerde' Robin Hood.

Strenger toezicht door de Europese Commissie

De Super League heeft een enorme bereidheid gecreëerd om 'iets' te doen aan de regulering van het betaald voetbal. De meeste plannen die daarvoor circuleren, zoals het schrijven van een 'European Sports Act', zijn op korte termijn echter niet realiseerbaar. Bovendien dreigt het vergeefse moeite te zijn als ze de hierboven beschreven weeffouten niet aanpakken.

De meest logische optie is daarom het inschakelen van de Europese concurrentiewaakhond. Voetbalcompetities komen immers regelmatig in aanraking met concurrentiebeleid, omdat ze allerlei regels invoeren die in andere sectoren ongetwijfeld tot een concurrentievervalsing zouden leiden. Zo monopoliseren clubs hun tv-rechten om achteraf de inkomsten naar eigen inzicht te herverdelen, spreken ze onderling af hoeveel aan voetbal gerelateerde kosten ze mogen maken (Financial Fair Play), en beperken ze de mobiliteit van hun werknemers via onderlinge overeenkomsten (het transfersysteem). De Europese Commissie laat deze uitzonderingen toe, vanuit de gedachte dat ze nodig zijn om de onderlinge solidariteit tussen voetbalclubs te bevorderen (EC, 2007). In de praktijk geven de UEFA en de nationale competities aan deze regels echter een invulling die vooral de commerciële belangen van de topclubs dient. Uit onderzoek blijkt dan ook dat ze de sportieve spanning niet, of slechts zeer beperkt, bevorderen (Peeters, 2011; Peeters et al., 2014; Hoey et al., 2021).

De Europese Commissie zou daarom in de toekomst veel strenger moeten toezien op de regulering die de UEFA

en de nationale bonden in hun competities implementeren. Het overlaten van deze reguleringstaak aan de monopolist-organisator is sowieso een slecht idee, maar in dit geval staat de gekozen regulator ook nog eens machteloos tegenover de grootste spelers in de sector, waardoor de facto deze grootste spelers zichzelf reguleren.

De Commissie zou een gedetailleerd kader moeten uittekenen waarbinnen sportregulering compatibel is met Europees concurrentiebeleid. Zo wordt de Commissie de onafhankelijke regulator die de voetbalindustrie ontbeert.

Meer concurrentie, niet minder

Wat voetbal nodig heeft, is meer concurrentie, niet minder. Daarom moet de Commissie twee elementen centraal zetten in haar beleid. Ten eerste kan regulering alleen door de beugel als duidelijk is hoe deze de belangen van de kleinere clubs bevordert. Dit zal de aandrang om te reguleren bij de UEFA en de nationale bonden sterk doen afnemen, maar beter dat dan regels die de positie van de grote clubs enkel versterken.

Ten tweede moet de Commissie zich inzetten om kunstmatige monopolies en toetredingsdrempels weg te werken. Zo zou, zonder de monopoliewinsten uit de verkoop van tv-rechten, het financiële voordeel van de topclubs een stuk kleiner zijn. Ook de afscherming van de Champions League-groepsfase via vaste plaatsing helpt de topclubs aan een stabiele stroom extra inkomsten, waar de kleine clubs alleen maar van kunnen dromen. En het transfersysteem moet op de schop. Het transfersysteem zorgt er voor dat een investeerder die een club sportief wil opbouwen grofweg een miljard euro moet reserveren voor transferuitgaven. Die gelden komen terecht bij de topclubs; zij hebben momenteel het meeste talent onder contract. Daardoor functioneren transferuitgaven feitelijk als entreegeld om tot het selecte gezelschap van Europese topclubs toe te treden.

Bij een Super League betalen de consumenten en spelers via regulering het gelag. Als de marktmacht van topclubs verkleind wordt, profiteren consumenten en spelers juist.

Literatuur

- EC (2007) *Witboek sport*. Europese Commissie Witboek, COM(2007) 391 definitief. Te vinden op eur-lex.europa.eu.
- Hoehn, T., S. Szymanski, C. Matutes en P. Seabright (1999) The Americanization of European Football. *Economic Policy*, 14(28), 203–240.
- Hoey, S., T. Peeters en F. Principe (2021) The transfer system in European football: a pro-competitive no-poaching agreement? *International Journal of Industrial Organization*, 75, 102695.
- Peeters, T. (2011) Broadcast rights and competitive balance in European soccer. *International Journal of Sport Finance*, 6(1), 23–39.
- Peeters, T. (2012) Media revenue sharing as a coordination device in sports leagues. *International Journal of Industrial Organization*, 30(2), 153–163.
- Peeters, T., S. Szymanski, C. Fumagalli en C. Thomas (2014) Financial fair play in European football. *Economic Policy*, 29(78), 343–390.
- Szymanski, S. (2003) The economic design of a sporting contest. *Journal of Economic Literature*, 41(4), 1137–1187.
- UEFA (2019) *The European club footballing landscape*. UEFA Rapport. Te vinden op www.uefa.com.
- Walker, P. en J. Elgot (2021) European Super League amounts to a 'cartel', says Boris Johnson. *The Guardian*, 20 april.

Bindend studieadvies zorgt voor betere prestaties en minder studievertraging

Afgelopen jaar ontstond discussie over het bindend studieadvies (BSA). Vanwege de coronapandemie is besloten om het BSA voorlopig op te schorten. Dat schiep de condities voor een natuurlijk experiment. De resultaten zijn niet mis te verstaan.

IN HET KORT

- Studenten met een negatief BSA halen aanzienlijk lagere cijfers voor tweedejaarsvakken;
- De afschaffing van het BSA leidt bovendien tot een hoger risico op studievertraging door stapeling van niet-gehaalde vakken.

FRED POPE

Informatie-analist aan de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de Universiteit van Amsterdam (UvA)

PETER

VAN BAALEN

Onderwijsdirecteur College van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de UvA

ANNEMARIE

ZAND SCHOLTEN

Onderzoeker aan het Centre for Educational Innovation (UvA)

HAN

VAN DISSEL

Decaan van de Faculteit Economie en Bedrijfskunde (UvA)

Eind oktober werd in de Tweede Kamer met krappe meerderheid een motie van Lisa Westerveld (GroenLinks) aangenomen om het bindend studieadvies (BSA) af te schaffen en te vervangen door een systeem van advisering. De Nederlandse universiteiten, verenigd in de VSNU, zijn tegen afschaffing van het BSA, en wijzen erop dat sinds de invoering ervan de studie-uitval sterk is verminderd en dat studenten minder studievertraging oplopen (Kummeling en Mudde, 2020; zie ook www.vsnunl.nl). Niet alleen halen studenten bij een strenger bindend studieadvies hun eerste jaar sneller, ze zijn ook meer gemotiveerd, delen hun tijd beter in en krijgen hogere cijfers (Kickert, 2020). Bij de komende formatie zal dus het BSA ongetwijfeld weer op tafel komen.

In de discussie rondom het BSA biedt de coronacrisis een unieke kans om de beweringen van beide kanten te toetsen. De uitbraak van de coronapandemie dreigde afgelopen jaar de studievoortgang van veel studenten te belemmeren. De minister van Onderwijs besloot daarom een aantal maatregelen te nemen, waaronder de tijdelijke opschorting van het BSA voor het studiejaar 2019/2020. Hierdoor werden de condities gecreëerd voor een natuurlijk experiment.

Door de opschorting konden zowel studenten met een positief BSA als studenten met een negatief BSA hun studie vervolgen. Voor de Faculteit Economie en Bedrijfskunde van de UvA kregen 1.161 eerstejaars bachelorstudenten van vijf studies een (niet langer) bindend studieadvies. Van hen besloten in het studiejaar 2020/2021 1.063 studenten

door te studeren, wat een uitval betekent van 8,4 procent. In de normale situatie met BSA ligt deze uitval rond de 30 procent.

Om zicht te krijgen op het effect van het BSA hebben we de gemiddelde eindcijfers voor de vakken in het eerste semester van 2020/2021 vergeleken van studenten met een positief en een negatief BSA, voor alle vijf opleidingen van genoemde faculteit (figuur 1). Het criterium voor een positief BSA is, met inachtneming van het feit dat normaliter de examencommissie studenten dispensatie verleent als ze slechts zes punten te weinig hebben, 42 studiepunten.

Een tweede vraag die onderzocht kon worden is wat het effect zou zijn van een verruiming van het BSA, in plaats van volledige afschaffing. Nu de coronapandemie voortduurt, heeft de VSNU voorgesteld om het BSA voor het huidige studiejaar te verlagen met tien à vijftien procent. Voor de Faculteit Economie en Bedrijfskunde betekent dit een verlaging van 42 naar 36 punten. Onderzocht is wat het effect zou zijn geweest als vorig jaar de norm naar dit niveau zou zijn verlaagd door een aparte groep te creëren van 157 studenten die in het vorige studiejaar tussen de 36 en 42 studiepunten behaalden.

Resultaten

Het gemiddelde cijfer voor de groep met een negatief studieadvies, voor alle vijf opleidingen, was 3,92, en significant ($t(665,3) = -19,52, p < 0,001$, met ongelijke varianties). Dit cijfer is opvallend lager dan dat van de groep met een positief studieadvies (6,48). Daarnaast is er een significante correlatie van 0,55 tussen de behaalde studiepunten in het studiejaar 2019/2020, en de studiepunten behaald gedurende het eerste semester van studiejaar 2020/2021. Studenten die meer studiepunten haalden in het vorige studiejaar, behalen ook meer punten in dit studiejaar.

Wanneer we kijken naar de verlaging van het BSA met 6 punten, dan blijkt dat de groep studenten met 36 tot 42 punten een gemiddeld cijfer haalde van 4,95 (standaardafwijking = 1,58). Hiermee scoort deze groep aanzienlijk beter dan de groep met minder dan 36 studiepunten (gemiddelde cijfer 3,29, standaardafwijking 2,49), maar nog altijd significant slechter dan de groep met een positief studieadvies (gemiddelde cijfer 6,48, standaardafwijking 1,62; $t(242,7) = -10,82, p < 0,001$, met ongelijke varianties). Het grote verschil met de groep die minder dan 36

studiepunten heeft, is dat de groep met 36–42 punten wel aanzienlijk betere resultaten behaalt voor de eerstejaarsvakken die ze voor de tweede keer volgden, terwijl de resultaten voor de tweedejaarsvakken – op een paar uitzonderingen na – gemiddeld genomen ook onvoldoende zijn.

Conclusie en discussie

Uit deze resultaten kunnen een aantal conclusies getrokken worden. Het verschil in cijfers tussen studenten met een positief en een negatief BSA suggereert dat studenten met een negatief BSA vaak minder gemotiveerd zijn, minder hard studeren, daardoor lagere cijfers halen, en soms beter af zijn met een andere studiekeuze.

Studenten die eenmaal achterlopen, hebben moeite om die achterstand in te halen. Maar wanneer er slechts een beperkt aantal eerstejaarsstudiepunten ontbreken, blijken ze vrij gericht te studeren om die vakken alsnog te halen.

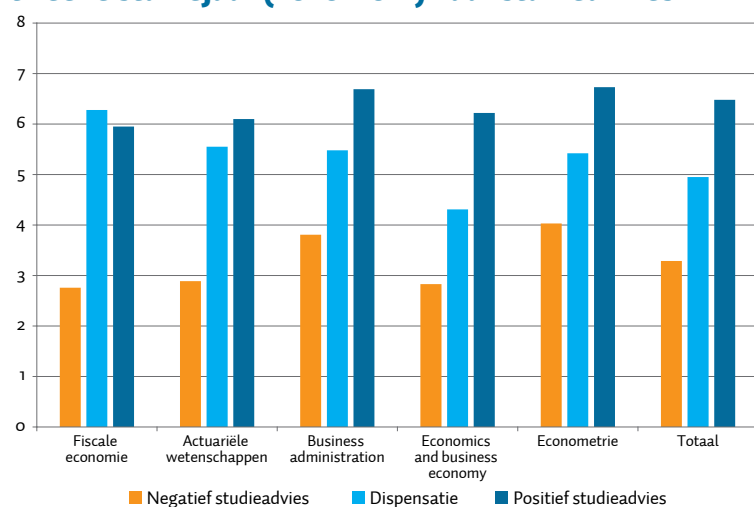
Wanneer ze echter een groter aantal studiepunten misgelopen zijn, lijken ze de focus te verliezen en gaan ze ‘zwerfen’ door het studieprogramma. Terwijl ze de eerstejaarsvakken nog moeten halen, laten ze zich verleiden om ook tweedejaarsvakken te volgen. Hierdoor worden er te veel vakken op elkaar gestapeld, zodat de kans op studieovertraging verder wordt vergroot.

De beperkte opzet van dit onderzoek en de exceptionele omstandigheden ervan manen tot voorzichtigheid bij het trekken van conclusies. Niettemin ondersteunen de resultaten de stellingname van de VSNU, en bevestigen ze dat het vervangen van het BSA door een meer vrijblijvend studieadvies een negatief effect zal hebben op de studievoortgang van studenten. Ook al halen studenten een groot aantal studiepunten niet, ze blijven doorstuderen met nauwelijks betere resultaten.

Om tijdens de coronapandemie de druk bij eerstejaars studenten weg te nemen, lijkt het verlagen van het BSA met tien à vijftien procent een verstandige maatregel, maar dit zal waarschijnlijk wel tot studieovertragingen leiden. De recente beslissing van de minister van Onderwijs

Gemiddelde cijfers in eerste semester van tweede studiejaar (2020/2021) naar studieadvies

FIGUUR 1

| ESB

om het collegegeld voor het volgende studiejaar te halveren (OCW, 2021), betekent de facto een compensatie van een half studiejaar voor de studenten die tijdens de pandemie begonnen met studeren. Door de normen te handhaven en deze studenten meer tijd te geven om aan de eisen van de eerstejaarsvakken te voldoen, kan men voorkomen dat studieovertraging op studieovertraging wordt gestapeld.

Literatuur

- Kickert, R. (2020) *Raising the bar: higher education students' sensitivity to the assessment policy*. Proefschrift, Erasmus Universiteit. Te vinden op repub.eur.nl.
- Kummeling, H., en Mudde, R. (2020) *Afschaffen bindend studieadvies is een verlies*. Te vinden op www.trouw.nl, 16-12-2020.
- OCW (2021) *Spoedwet OCW COVID-19 2021 met betrekking tot het hoger onderwijs*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, kamerbrief 358368. Te vinden op www.tweedekamer.nl.

Krimp in tweede kwartaal 2020 groter in EU-landen met zwaardere lockdown

Door de coronacrisis daalde het bruto binnenlands product van de Europese Unie in het tweede kwartaal van 2020 met een ongekende 11,4 procent. Er waren echter grote verschillen tussen landen. Hoe zijn deze verschillen te verklaren?

IN HET KORT

- In het eerste kwartaal ging de verspreiding van het virus samen met een grotere krimp; in het tweede kwartaal niet meer.
- Een strengere lockdown en een nationale cultuur van onzekerheidsvermijding gaan samen met een groter bbp-verlies.
- De beperkte Nederlandse krimp lijkt meer het gevolg van nationale kenmerken dan van de ‘intelligentie’ van de lockdown.

WIMAR BOLHUIS

Universitair docent
aan de Universiteit
Leiden

In het tweede kwartaal van 2020, kwamen de gevolgen van de onverwachte en onzekere coronaschok hard aan bij de economische activiteit in alle EU-lidstaten. Uiteindelijk resulteerde dit in een ongekende gemiddelde bbp-krimp van 11,4 procent, ten opzichte van de voorgaande drie maanden. Dit was de grootste daling ooit door Eurostat geregistreerd sinds de eerste metingen in 1995.

Tegelijkertijd waren tussen de 27 lidstaten de onderliggende verschillen groot. Dit is te zien in figuur 1. Zo kromp Spanje met maar liefst 17,9 procent en Ierland met ‘maar’ 3,2 procent, terwijl Nederland met een krimp van 8,5 procent op de negende plaats stond.

Wat verklaart deze verschillen tussen de EU-landen? In dit artikel zal ik de rol van verschillende factoren verkennen aan de hand van een aantal simpele regressiemodellen.

Data en methode

Deze analyse voer ik uit op basis van een samengestelde dataset met statistieken van Eurostat, Our World in Data, de Oxford Policy Tracker, de Wereldbank, ITU-D en het Management Platform van Hofstede. Voor 25 van de 27 EU-landen zijn alle statistieken beschikbaar, met uitzondering van Slowakije (geen bbp-kwartaalcijfer) en Malta (geen corona-cijfers).

De bbp-groei in het tweede ten opzichte van het eerste kwartaal is de afhankelijke variabele. De relaties tussen de onafhankelijke variabelen en deze economische ontwikkeling worden eerst gezamenlijk geanalyseerd via meervoudi-

ge regressies, en daarna individueel bekeken. Middels OLS-regressies en scatterplots ontstaat er een eerste beeld van de invloed van de verschillende factoren op de bbp-groei.

De analyse betreft nadrukkelijk een verkenning. Om *overfitting* van het beperkte aantal datapunten te voorkomen, worden er steeds maximaal drie onafhankelijke variabelen in de meervoudige regressie opgenomen. Ook bestaat er endogeniteit tussen de variabelen, zoals bijvoorbeeld tussen het aantal dagelijkse nieuwe virusinfecties en de zwaarte van de lockdown, tussen de lockdown en het aandeel van de consumptie van huishoudens in de economie, en tussen de nationale cultuur van onzekerheidsvermijding en de vastgestelde lockdown. Hierom is terughoudendheid noodzakelijk bij het trekken van conclusies over de precieze causale relaties.

Basismodel

Tabel 1 geeft de uitkomsten van de OLS-regressies. Het basismodel bestaat uit twee corona-specifieke variabelen: het gemiddelde aantal dagelijkse nieuwe COVID-19-infecties in het tweede kwartaal, en de gemiddelde zwaarte van de lockdown. Zij verklaren samen grofweg 25 procent van de variatie in bbp-groei tussen de EU-lidstaten in deze drie maanden.

COVID-19-prevalentie

Vooraf leek het aannemelijk dat, als gevolg van gedrags-effecten uit angst voor het virus, de economische activiteit harder zou dalen in EU-landen waar het virus meer aanwezig was – een effect dat binnen landen op regionaal niveau meermaals is geconstateerd (Farboodi et al., 2020; Goolsbee en Syverson, 2021; Gupta et al., 2020; König en Winkler, 2020; Neuteboom et al., 2020).

Opvallend is echter dat ik geen significant effect vind voor het landelijk gemiddelde aantal dagelijkse nieuwe COVID-19-infecties per miljoen inwoners (data: Our World in Data), zie figuur 2. Een beperkte databetrouwbaarheid van het aantal dagelijkse nieuwe infecties door de afhankelijkheid van de testcapaciteit in laboratoria, correctieadministratie en snelle rapportage, kan een verklaring zijn.

Voor de zekerheid zijn daarom met meerdere maatstaven voor de virusverspreiding robuustheidschecks uitgevoerd, namelijk met het cumulatieve aantal geteste besmette inwoners, het nieuwe geregistreerde dagelijkse aantal corona-sterfgevallen, en het geregistreerde cumulatieve

In de bijlage bij de online versie van dit artikel vindt u nog meer beschrijvende figuren

aantal corona-sterfgevallen – allemaal per miljoen inwoners (data: Our World in Data). En met de gerapporteerde oversterftcijfers van Eurostat voor zowel het gehele kwartaal als alleen de startmaand april. Maar ook deze maatstaven tonen geen direct negatief verband.

Een robuustheidscheck aan de hand van het aantal ziekenhuisopnames, IC-opnames en de ziekenhuisbezetting zou ook nuttig zijn, maar is helaas niet mogelijk vanwege de beperkte data hierover bij het Europees Centrum voor Ziektepreventie en -bestrijding in de eerste twee kwartalen, wat betreft alle lidstaten.

In het eerste kwartaal vind ik wel een duidelijke relatie tussen de virusverspreiding en de bbp-ontwikkeling (figuur 2), ook voor de verschillende andere maatstaven voor de virusverspreiding. Uit aanvullende analyses blijkt geen directe relatie tussen de COVID-19-cijfers in het eerste kwartaal en de bbp-ontwikkeling in het tweede kwartaal; een vertragingseffect verklaart het wegvallen van de relatie in het tweede kwartaal dus niet.

Een mogelijke verklaring voor het verschil in effect van de virusprevalentie tussen het eerste en tweede kwartaal is dat in het eerste kwartaal niet alle landen gelijk werden getroffen door het virus. Terwijl in Italië en Spanje het aantal besmettingen, de ziekenhuisopnames en de sterfte al opliepen, vierde Nederland nog vrolijk carnaval. Toen het tweede kwartaal begon, waren alle EU-landen in lockdown en waren burgers in alle landen zich bewust van de noodzaak van voorzichtig gedrag – waardoor het effect van de virusprevalentie in het tweede kwartaal mogelijk had kunnen verdwijnen. Ook kunnen regeringsleiders via publieke optredens en beleid een invloed hebben gehad op de ontwikkelde virusangst en gedragsreacties van de bevolking in het tweede kwartaal, waardoor de exacte virusprevalentie minder zou uitmaken.

Deze bevindingen suggereren dat de aanname dat de COVID-19-verspreiding zich ook na 1 april 2020 nog een-op-een vertaalde in meer angst voor het virus, en in een verminderde economische activiteit van consumenten en producten, weinig steun vindt in deze data.

Strengheid lockdown

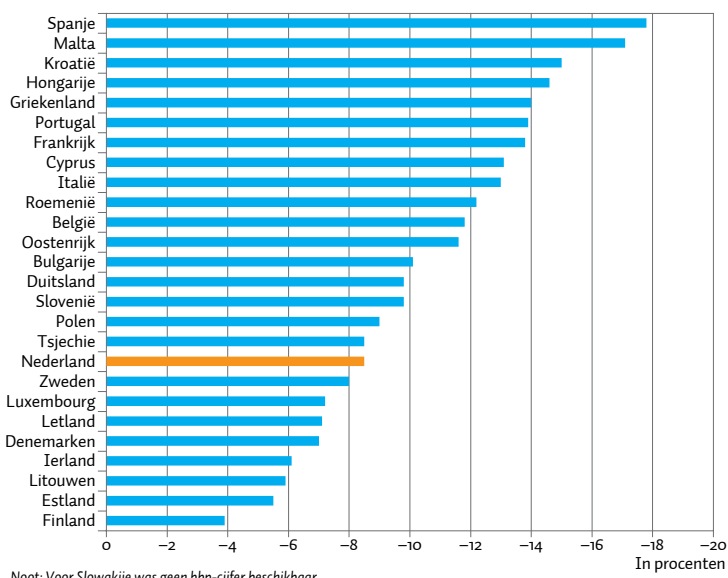
Wel is het duidelijk dat zwaardere lockdownmaatregelen in EU-landen in het tweede kwartaal samengaan met meer economische schade (figuur 3). Zweden voerde het minst restrictieve beleid, en Ierland en Cyprus hadden in dit kwartaal juist de meest restrictieve maatregelen.

Een gemiddeld punt hoger op de stringency-index (0 tot 100, waarbij 100 de zwaarste lockdown aangeeft) van de Oxford Policy Tracker, wordt in het basismodel geassocieerd met een circa 0,20 procentpunt extra bbp-verlies.

Het is logisch en bewezen dat lockdownmaatregelen van overheden – preventief of reactief – op korte termijn een zware wissel trekken op de economische activiteit (Atalan, 2020; Farboodi et al., 2020; Gupta et al., 2020; König en Winkler, 2020; Sapir, 2020; Zhou et al., 2020). Sectoren worden stilgezet met nadelige effecten voor consumptie en investeringen, werknemers kunnen vanwege het sluiten van kinderopvang en scholen minder produceren, en verdere mobiliteits- en contactbeperkingen remmen de uitgaven.

Krimp bbp EU-landen in het tweede kwartaal van 2020, ten opzichte van het eerste kwartaal

FIGUUR 1

Noot: Voor Slowakije was geen bbp-cijfer beschikbaar

Data: Eurostat | ESB

Regressieresultaten: effect op bbp-groei in tweede kwartaal 2020

TABEL 1

	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Aantal dagelijkse nieuwe COVID-19- infecties ¹	0,44	-0,38	0,01	-1,06	0,39	-0,46	-0,09
Zwaarte lockdown	-0,20**	-0,13*	-0,19**	-0,11**	-0,19***	-0,13*	-0,12*
Onzekerheidsvermijding		-0,09***					
Aandeel toerisme en reizen ¹			-3,35***				
Aandeel huishoudelijke consumptie				-0,20***			
Openheid economie ¹					3,37**		
Effectiviteit overheid						2,92***	
Computertoegang burgers							0,15***
R ²	0,25	0,50	0,46	0,51	0,41	0,40	0,42
F-statistiek	4,07	6,83	8,34	12,51	6,60	6,11	8,89

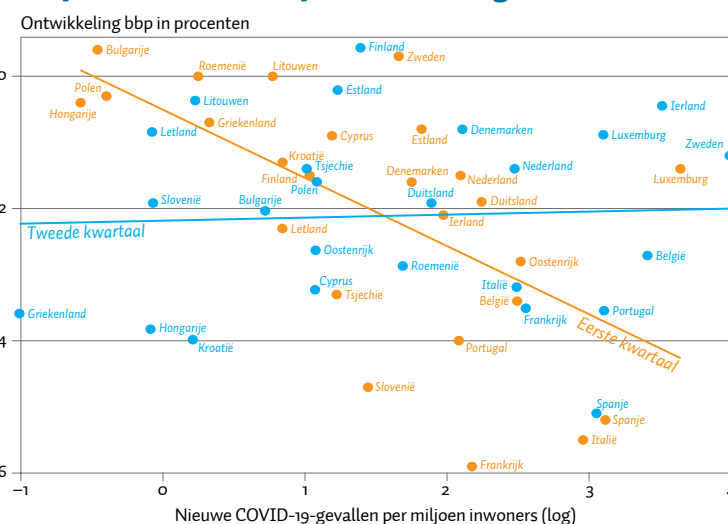
*/**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau

¹ De COVID-19-prevalentie, het aandeel toerisme en de openheid van de economie zijn als logaritme opgenomen in de regressie

ESB

Virusprevalentie en bbp-ontwikkeling

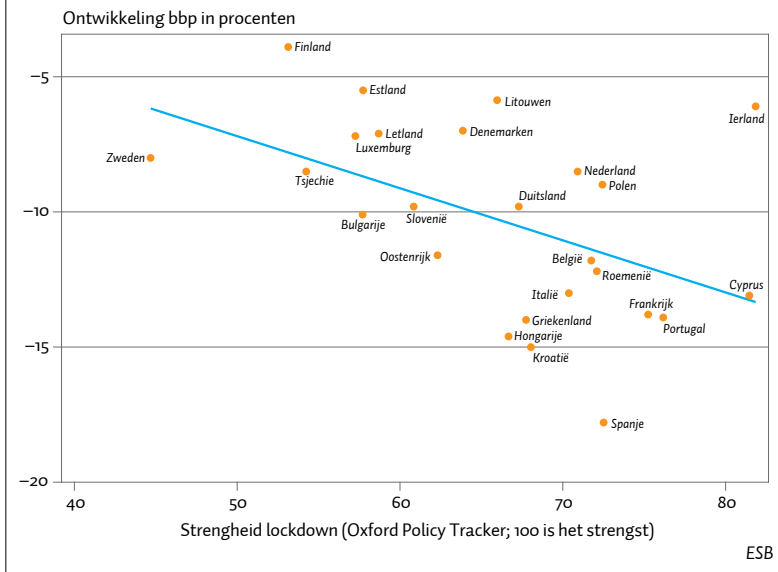
FIGUUR 2

ESB

Strengheid lockdown en bbp-ontwikkeling in het tweede kwartaal van 2020

FIGUUR 3

Tegelijkertijd is het lastig om empirisch uit elkaar te halen in hoeverre lockdownmaatregelen de economie direct schaden, en in hoeverre de aankondiging van een zwaardere lockdown aanvullende restrictieve gedragsreacties bij burgers zal oproepen, waardoor indirect het negatieve economische effect zou toenemen. Aannemelijk is dat de partiële negatieve effecten van lockdownmaatregelen overschat worden (Gautier, 2020; Goolsbee en Syverson, 2021). In ieder geval is het duidelijk dat andere factoren dan lockdownbeleid hun effect hebben gehad, omdat een behoorlijke variatie in de bbp-ontwikkeling onverklaard blijft.

Op langere termijn kan een stringent lockdownbeleid overigens juist een positief effect op de economie hebben, omdat de insluiting van het virus en de radicale terugdringing van de gezondheidsrisico's zullen leiden tot een krachtiger en vollediger herstel (IMF, 2020).

Nationale onzekerheidsvermijding

Aanvullend op het basismodel zijn er zes modellen uitgewerkt, waarin er steeds één extra onafhankelijke variabele wordt meegenomen. In het eerste model heb ik de cultuurindicator van Hofstede (2011) voor de nationale onzekerheidsvermijding toegevoegd – de mate waarin men zich bedreigd of gestrest voelt door onzekere of dubbelzinnige situaties, deze probeert te vermijden, en men behoefte heeft aan voorspelbaarheid, eenduidigheid, regels en conformisme.

Het lijkt immers aannemelijk dat de uitbraak van een onbekende pandemie in de economie van een land, met een bevolking die een grotere mate van onzekerheidsvermijding heeft, meer schade zal toebrengen omdat de bevolking de lockdownmaatregelen daardoor strikter gaat naleven en zichzelf extra restricties zal opleggen.

In de regressie verklaart deze cultuurdimensie inderdaad een deel van het bbp-effect (tabel 1). Een punt hoger op de index van Hofstede (0 tot 120, waarbij 120 de hoogste mate aangeeft van onzekerheidsvermijding) komt significant overeen met 0,09 procentpunt extra bbp-verlies.

Dan stijgt de totale verklarende waarde van model (1) ten opzichte van het basismodel bijna 25 procent.

Opvallend is dat het partiële negatieve effect van de strengheid van de lockdown daalt. Het is bekend dat cultuur het (lockdown)beleid beïnvloedt (Daniell, 2014; Toshkov et al., 2020). Mogelijk hebben landen met een grotere onzekerheidsvermijding dus (eerder) een zwaardere lockdown ingevoerd. Deze verklaring is echter tentatief: de correlatie tussen onzekerheidsvermijding en lockdown is slechts 0,27, en ik vind ook geen directe aanwijzingen voor spill-over-effecten of vertragingseffecten tussen het eerste en tweede kwartaal.

Aandeel toerisme

Door internationale reisbeperkingen, code-rood-waarschuwingen, virusangst en coronamaatregelen bleven toeristen massaal weg uit de EU in de maanden april, mei en juni. Het is dus niet verbazingwekkend dat tabel 1 een negatieve relatie laat zien tussen het aandeel van toerisme in het bbp (data: Wereldbank) en de bbp-groei in een land. Dit is in lijn met ander empirisch onderzoek (König en Winkler, 2020; Sapir, 2020). Eén procent stijging van het aandeel toerisme en reizen als percentage van het bbp, houdt significant verband met een bbp-daling van ruim drie procentpunt. De totale verklarende waarde van het model met toerisme neemt met twintig procent toe ten opzichte van het basismodel.

Consumptie en openheid economie

Ook economieën waarvan het aandeel van de consumptie van huishoudens in de economie (gemeten als percentage van het bbp; cijfers van Eurostat) groter is, zijn harder getroffen in het tweede kwartaal (tabel 1). Dit kan verklaard worden omdat zowel de lockdownmaatregelen als de virusangst een direct negatief effect hebben op de consumptie van gezinnen, terwijl andere binnenlandse onderdelen van het bruto binnenlands product, zoals bedrijfs- en overheidsinvesteringen minder direct geraakt worden (Gupta et al., 2020).

Een procentpunt toename van het aandeel consumptie in een EU-lidstaat is significant gerelateerd aan een bbp-daling van 0,20 procentpunt. Het partiële negatieve effect van de zwaarte van de lockdown daalt door toevoeging van deze consumptiefactor: de coëfficiënt gaat van $-0,20$ naar $-0,11$. De totale verklarende waarde van het model met consumptie ten opzichte van het basismodel stijgt met grofweg 25 procent.

Overigens is het huishoudelijke consumptieaandeel sterk gecorreleerd met het aandeel toerisme ($r = 0,68$) – waarschijnlijk omdat de Zuid-Europese landen zowel sterk toeristisch zijn als relatief meer consumeren en minder sparen, investeren en exporteren dan de Noord-Europese landen. Een deel van het effect van binnenlandse consumptie kan dus gerelateerd zijn aan het hoge aandeel toerisme, en vice versa.

Landen met een opener economie (gemeten als het percentage import en export als aandeel van het bbp; cijfers van Eurostat) lijken iets minder geraakt te worden (tabel 1). Terwijl de binnenlandse consumptie van huishoudens direct geraakt werd door ontstane angst en beleidsreacties

na de uitbraak van de pandemie, is dit minder het geval bij de import en export van goederen en diensten (König en Winkler, 2020). In het eerste kwartaal haperden de internationale handelsketens als gevolg van de lockdown in China, maar in het tweede kwartaal ging dat land juist weer open.

Voor Nederland lijkt het in het tweede kwartaal dus een voordeel te zijn geweest dat de economie de afgelopen decennia steeds afhankelijker werd van het buitenland (Bolhuis, 2020). De verklarende kracht van deze factor is met circa vijftien procent wel relatief klein. Ook is niet volledig aan te geven in hoeverre het effect bepaald wordt door het aandeel van de consumptie van huishoudens en door de openheid – beide zijn namelijk vrij sterk gecorreleerd ($r = -0,49$).

Overheidseffectiviteit en computertoegang

Tot slot lijken EU-landen met beter functionerende, effectievere overheidsapparaten beter in staat te zijn om verstandig, toegesneden coronabeleid te bedenken en uit te voeren (tabel 1). Dit is ook uit eerder onderzoek gebleken (Maor en Howlett, 2020; Sapir, 2020; Toshkov et al., 2020). Noordwestelijke EU-lidstaten komen hier voordelig uit ten opzichte van de zuidoostelijke lidstaten. De effectiviteit van de overheid is gemeten aan de hand van de effectiviteitsindex van de Wereldbank (die loopt van $-2,5$ tot $2,5$, waarbij $2,5$ de hoogste effectiviteit aangeeft), en betreft niet alleen de kwaliteit van alle wetgeving, maar ook de praktische implementatie van het ondersteunende begrotingsbeleid ter behoud van bedrijvigheid en werkgelegenheid. Een punt hoger op de effectiviteitsindex komt overeen met $2,92$ procentpunt meer bbp-groei. Het partiële negatieve effect van de zwaarte van de lockdown daalt van $-0,20$ naar $-0,13$.

De effectiviteit van de overheid is echter sterk gecorreleerd ($r = 0,87$) met de toegang tot computers, zoals gemeten door ITU-D. Ook die factor lijkt van invloed op de bbp-groei in het tweede kwartaal (tabel 1). Dit is logisch in de lockdownmaanden: het digitaal voortzetten van de productie (thuiswerken) en de consumptie (e-commerce) verloopt immers soepeler als burgers toegang hebben tot een computer of een laptop (Bhatti, 2020).

Een procentpunt meer computertoegang is gerelateerd aan een $0,15$ procentpunt hoger bbp), en ook hier daalt het partiële negatieve effect van de zwaarte van de lockdown, van $-0,20$ naar $-0,12$. Door de hoge correlatie met effectiviteit van de overheid is het echter lastig te zeggen welk van deze twee factoren het meest bepalend is. Een aanvullende analyse suggereert overigens dat de individuele toegang van burgers tot een computer of laptop – hardware – meer verklarende kracht heeft dan de toegang tot internet thuis of tot andere mobiele apparaten, of het aandeel van bedrijven met breedband internet, of dat medewerkers de mobiele apparatuur verzorgen (inclusief telefoons). Dit is logisch: voor thuiswerken is deze hardware een eerste technische vereiste.

Conclusie en discussie

De zwaarte van het lockdownbeleid, de nationale cultuur van onzekerheidsvermijding, het aandeel toerisme en reizen, en het aandeel van de consumptie van huishoudens per land lijken een – negatief – versterkend effect op de economische neergang te hebben gehad. De openheid van de

economie, de effectiviteit van de overheid, en de computertoegang van burgers lijken daarentegen juist een positief (dempend) effect te hebben gehad.

Deze bevindingen impliceren dat het niet zozeer de ‘intelligentie’ van de Nederlandse lockdown in het tweede kwartaal was die gezorgd heeft voor de economische schade onder het gemiddelde, als wel nationale factoren zoals de cultuur, de economische structuur, de effectiviteit van de overheid, en het privébezit van computers en laptops.

Overigens geven de resultaten geen uitsluitsel in het debat over de wisselwerking tussen de virusverspreiding, de lockdownzwaarte en de economische ontwikkeling in het verdere jaar of op de langere termijn (IMF, 2020). Zo is niet onderzocht of EU-landen die eerder in lockdown gingen in 2020, of een stevigere lockdown afkondigden, betere groei-cijfers in het derde kwartaal hebben.

Mijn analyse is, tot slot, terecht vatbaar voor kanttekeningen met betrekking tot endogeniteit. De ontwikkeling van het virus (in het eerste kwartaal) heeft de zwaarte van de lockdown beïnvloed en andersom; er zal verband zijn tussen de lockdown en de cultuur van onzekerheidsvermijding, of tussen cultuur en virusverspreiding. Desalniettemin geeft het een eerste beeld van de verklaringen voor verschillen in bbp-groei tussen EU-lidstaten in het ‘Great Lockdown’-kwartaal.

Literatuur

- Atalan, A. (2020) Is the lockdown important to prevent the COVID-19 pandemic? Effects on psychology, environment and economy-perspective. *Annals of Medicine and Surgery*, 56, 38–42.
- Bhatti, A., H. Akram, H.M. Basit et al. (2020) E-commerce trends during COVID-19 pandemic. *International Journal of Future Generation Communication and Networking*, 13(2), 1449–1452.
- Bolhuis, W. (2020) Nederlandse economie afgelopen decennia nog afhankelijker van het buitenland. *ESB*, 105(4786), 264–267.
- Daniell, K.A. (2014) *The role of national culture in shaping public policy: a review of the literature*. HC Coombs Policy Forum, juni. Te vinden op coombs-forum.crawford.anu.edu.au.
- Farboodi, M., G. Jarosch en R. Shimer (2020) *Internal and external effects of social distancing in a pandemic*. NBER Working Paper, 27059.
- Gautier, P. (2020) Verstandig COVID-19 beleid vereist integrale aanpak van economie en epidemiologie. *ESB*, 105(4792), 574–577.
- Goolsbee, A. en C. Syverson (2021) Fear, lockdown, and diversion: comparing drivers of pandemic economic decline. *Journal of Public Economics*, 193, 104311.
- Gupta, S., K.I. Simon en C. Wing (2020) *Mandated and voluntary social distancing during the COVID-19 epidemic: a review*. NBER Working Paper, 28139.
- Hofstede, G. (2011) Dimensionalizing cultures: the Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). Tekst te vinden op scholarworks.gvsu.edu.
- IMF (2020) *World Economic Outlook: a long and difficult ascent*, oktober.
- König, M. en A. Winkler (2020) COVID-19: lockdowns, fatality rates and GDP growth. *Intereconomics*, 56(1), 32–39.
- Maor, M. en M. Howlett (2020) Explaining variations in state COVID-19 responses: psychological, institutional, and strategic factors in governance and public policy-making. *Policy Design and Practice*, 3(3), 228–241.
- Neuteboom, N., P. Golec en S. Phlippen (2020) *De Nederlandse economie tijdens covid-19: economische gevolgen van de tweede golf*. Economisch Bureau ABN Amro, 7 oktober. Te vinden op insights.abnamro.nl.
- Sapir, A. (2020) *Why has COVID-19 hit different European Union economies so differently?* Bruegel Policy Contribution 202/18.
- Toshkov, D., K. Yesilkagit en B. Carroll (2020) *Government capacity, societal trust or party preferences? What accounts for the variety of national policy responses to the COVID-19 pandemic in Europe?* OSF Preprints, 29 april. Te vinden op www.universiteitleiden.nl.
- Zhou, Y., R. Xu, D. Hu et al. (2020) Effects of human mobility restrictions on the spread of COVID-19 in Shenzhen, China: a modelling study using mobile phone data. *The Lancet Digital Health*, 2(8), E417–E424.

Vaccinatiebereidheid stijgt met leeftijd én inkomen

Keer op keer benadrukt het kabinet dat vaccineren de weg uit de COVID-19-crisis is. Maar hoe groot is de vaccinatiebereidheid van de Nederlanders? Een representatieve steekproef geeft antwoord.

IN HET KORT

- Geslacht, deel uitmaken van een risicogroep, en leef- en omgevingsfactoren zijn minder belangrijk dan leeftijd en inkomen.
- Vaccinweigerders zijn sterk vertegenwoordigd in de leeftijdsgroep 25–44 jaar.

ROSELINDE KESSELS

Universitair docent
aan de Universiteit
Maastricht

GUIDO ERREYERS

Hoogleraar aan
de Universiteit
Antwerpen

Het Coronadashboard van de Nederlandse overheid laat duidelijk zien dat de COVID-19-vaccinatiebereidheid met de leeftijd toeneemt. Vermoedelijk beïnvloeden ook sociaal-economische factoren zoals inkomen de vaccinatiebereidheid, maar tot op heden ontbraken betrouwbare cijfers daarover. Op basis van bevraging van een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking, uitgevoerd in april 2021, onderzoeken we de invloed van deze factoren op de bereidheid van individuen om zich te laten inenten.

Data

De leeftijd van de 2.073 ondervraagden lag tussen de achten en tachtig jaar. We peilden hun houding tegenover vaccinatie en hebben informatie verzameld over hun gezins-toestand, inkomen en levensomstandigheden.

Voor vaccinatiebereidheid onderscheiden we vier groepen: (1) reeds gevaccineerden, (2) overtuigden (zij die van plan zijn om zich te laten vaccineren zodra ze aan de beurt zijn), (3) weigeraars en (4) sceptici (zij die aarzelen). Zestien procent van de respondenten bleek al gevaccineerd te zijn. Dit percentage ligt lager dan het landelijk gemiddelde voor midden april (25 procent), maar dat komt omdat de alleroudsten (80+) niet in onze steekproef vertegenwoordigd zijn. Wanneer we de vaccinatiebereidheid definiëren als het aandeel van de reeds gevaccineerden én de overtuigden samen, dan bedraagt dat volgens onze gegevens 73 procent. Dertien procent van de volwassen Nederlandse bevolking zou zich niet laten vaccineren en veertien procent zou aarzelen.

Die gemiddelden verhullen heel wat onderliggende variatie. Figuur 1 toont de vaccinatiebereidheid voor verschillende leeftijdsgroepen en inkomenskwintielen. De samenstelling van de inkomenskwintielen is daarbij gebaseerd op het equivalent inkomen, dat is het gezinsinkomen gecorrigeerd voor de gezinssamenstelling. Wat leeftijd betreft zien we dat de vaccinatiebereidheid in de jongste

leeftijdsgroep 62 procent bedraagt, en in de oudste 92 procent. Die schattingen komen overeen met de cijfers van het Coronadashboard. Op basis van het inkomen zien we dat de vaccinatiebereidheid in het laagste inkomenskwintiel gelijk is aan 61 procent, en in het hoogste gelijk aan 80 procent. Naarmate hun inkomen stijgt, zijn mensen meer bereid om zich te laten inenten, en minder geneigd om vaccinaties te weigeren of om te twijfelen aan het nut ervan.

Methode

Om te kijken of de verbanden tussen vaccinatiebereidheid, leeftijd en inkomen blijven bestaan als we deze tezamen beschouwen met andere factoren, zoals geslacht, hebben we een *binair logit model* geschat. Dit model schat de kans dat iemand behoort tot de groep van degenen die bereid zijn een vaccinatie te krijgen. Als verklarende variabelen nemen we zoveel mogelijk relevante factoren mee. Het gaat om geslacht, leeftijd, inkomen, opleidingsniveau en een aantal bijkomende sociaal-economische en gezondheidsvariabelen, zoals het behoren tot een risicogroep of het alleen wonen of niet.

Tabel 1 geeft de geschatte marginale effecten weer van de verschillende variabelen op de vaccinatiebereidheid. Als deze groter zijn dan nul, is de kans dat iemand zich laat vaccineren groter dan de referentie. De referentie is een jonge alleenwonende vrouw tussen de 18 en 24 jaar met een laag maandelijks inkomen (lager dan of gelijk aan 1.230 euro netto), die geen eigenaar is van de woning waarin ze woont, die niet tot een risicogroep behoort, die niemand kent die met het coronavirus besmet is geweest (en van wie de besmetting via een test is bevestigd), en die niet gehospitaliseerd is geweest met COVID-19.

Resultaten

Zoals verwacht op basis van voorgaande studies in Nederland (Mouter et al., 2020) en daarbuiten, blijkt leeftijd een heel belangrijke factor te zijn voor vaccinatiebereidheid (Kessels et al., 2021; Neumann-Böhme et al., 2020; Schwarzinger et al., 2021). Grosso modo kunnen we drie groepen onderscheiden: zij die jonger zijn dan 45 jaar, zij die tussen 45 en 64 jaar zijn, en zij die 65 jaar of ouder zijn. Terwijl de geschatte vaccinatiebereidheid van onze referentiecategorie 36 procent bedraagt stijgt deze tot 51,5 procent wanneer we haar leeftijdsgroep veranderen van 18–24 jaar naar 45–54 jaar, en zelfs tot 76,9 procent wanneer ze tot de leeftijdsgroep 65–80 jaar behoort. De vaccinatiebereidheid van de oudste leeftijdsgroep is dus flink hoger dan die van de jongste.

De tweede belangrijke factor is inkomen: hoe hoger het inkomen, hoe hoger de vaccinatiebereidheid. Als we de

inkomensklasse van onze referentiepersoon veranderen van het laagste inkomenskwintiel naar het hoogste, dan zou volgens onze schattingen de vaccinatiebereidheid toenemen van 36 naar 53,9 procent. Deze bevinding bevestigt wat recente studies over de COVID-19-vaccinatiebereidheid hebben gevonden voor onder andere Australië (Edwards et al., 2021), Ierland en het Verenigd Koninkrijk (Murphy et al., 2021), en ook de Verenigde Staten (Khubchandani et al., 2021).

De andere factoren in onze studie hebben ook invloed, maar die is over het algemeen veel beperkter dan het effect van leeftijd en inkomen. Mannen zijn iets meer geneigd om zich te laten vaccineren dan vrouwen, een vaststelling die ook al door Mouter et al. (2020) is gedaan. Ook wanneer mensen eigenaar zijn van de woning waarin ze wonen, samenwonen, tot een risicogroep behoren, iemand kennen met een bevestigde besmetting, of gehospitaliseerd was met COVID-19, is de kans op vaccinatiebereidheid groter. Opleidingsniveau bleek niet significant wanneer dit aan het model wordt toegevoegd (p-waarde = 0.2220).

De cijfers in tabel 1 zijn ontoereikend om een onderscheid te maken tussen de karakteristieken van vaccintwijfelaars en die van vaccinweigerers. Uit onze gegevens blijkt wel dat vaccinweigerers sterk vertegenwoordigd zijn in de leeftijdsgroep van 25 tot 34 jaar (in die groep zegt achttien procent vaccins te zullen weigeren), en nog sterker in die van 35 tot 44 jaar (waar het cijfer oploopt tot 24 procent). In vergelijking met vaccintwijfelaars geven vaccinweigerers bovendien dubbel zo vaak aan dat ze mensen kennen die besmet zijn geweest met het coronavirus, maar van wie dit niet via een test bevestigd is. Dit zou kunnen wijzen op een sociale omgeving waarin mensen weinig geneigd zijn om zich te laten testen en gekant zijn tegen vaccinatie.

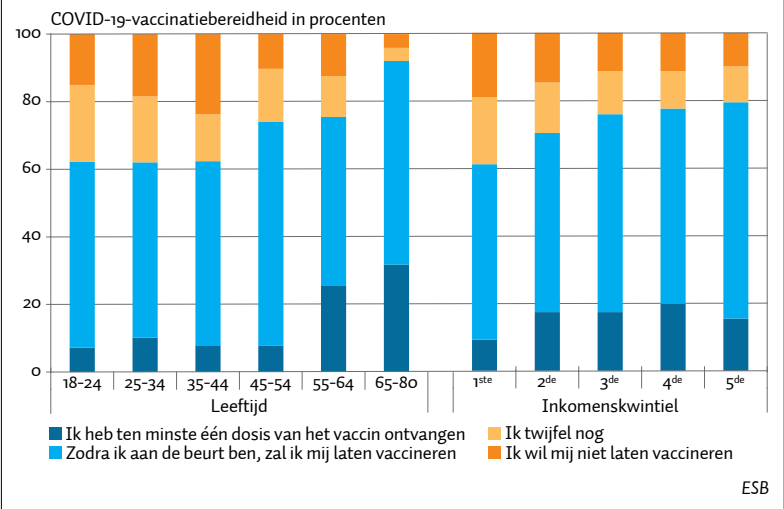
Conclusie

Heel wat empirisch onderzoek toont aan dat mensen uit lage-inkomensgroepen minder overtuigd lijken te zijn van het nut van vaccinatie. Onze studie, specifiek voor Nederland en voor de COVID-19-vaccinatie, laat duidelijk zien dat er een positief verband bestaat tussen vaccinatiebereidheid en inkomen, zelfs als er rekening wordt gehouden met andere factoren zoals leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Wat het exacte mechanisme achter die relatie is, blijft onzeker, en zal door verder onderzoek moeten worden gevonden. Het zou kunnen dat angstgevoelens, misinformatie, beperkte digitale toegang, wantrouwen ten opzichte van de overheid, en sociale segregatie een rol spelen (Neumann-Böhme et al., 2020; Freeman et al., 2021; Murphy et al., 2021), maar onze gegevens gaan niet ver genoeg om daarover betrouwbare uitspraken te doen. Hoe het ook zij, de boodschap voor beleidsmakers is dat het verhogen van de vaccinatiebereidheid in belangrijke mate zal afhangen van het kunnen overtuigen van lage-inkomensgroepen.

Literatuur

- Edwards, B., N. Biddle, M. Gray en K. Sollis (2021) COVID-19 vaccine hesitancy and resistance: correlates in a nationally representative longitudinal survey of the Australian population. *PLoS ONE*, 16(3), e0248892.
- Freeman, D., B.S. Loe, A. Chadwick et al. (2021) COVID-19 vaccine hesitancy in the UK: the Oxford coronavirus explanations, attitudes, and narratives survey (Oceans) II. *Psychological Medicine*, 1-15.
- Kessels, R., L. Luyten en S. Tubeuf (2021) Willingness to get vaccinated

Verdeling van de COVID-19-vaccinatiebereidheid volgens leeftijd en inkomenskwintielen FIGUUR 1

Schattingen voor COVID-19-vaccinatiebereidheid TABEL 1

Kenmerk	Marginaal effect
Leeftijd (referentie: 18-24)	
25-34	-0,007
35-44	0,064
45-54	0,636**
55-64	0,599**
65-80	1,775**
Equivalent inkomen (referentie: 1e kwintiel)	
2e kwintiel	0,293
3e kwintiel	0,427**
4e kwintiel	0,481**
5e kwintiel	0,732**
Overige variabelen	
Is man (referentie: vrouw)	0,313**
Heeft woning (referentie: nee)	0,289**
Woont samen (referentie: nee)	0,309**
Is risicogroep (referentie: nee)	0,293**
Heeft kennis met COVID-19 (referentie: nee)	0,221
Was in ziekenhuis met COVID-19 (referentie: nee)	0,485

** Significant op vijfprocentniveau
Noot: Schattingen met een binair logit-model met constante

againt COVID-19: attitudes towards vaccination. *Vaccine*, te verschijnen.

Khubchandani, J., S. Sharma, J.H. Price et al. (2021) COVID-19 vaccination hesitancy in the United States: a rapid national assessment. *Journal of Community Health*, 46(2), 270-277.

Mouter, N., A. de Ruijter, R. Kessels et al. (2020) *De meeste Nederlanders staan niet vooraan in de rij voor een COVID-19 vaccin*. Beleidsrapport, 18 november. Te vinden op www.tudelft.nl.

Murphy, J., F. Vallières, R.P. Bentall et al. (2021) Psychological characteristics associated with COVID-19 vaccine hesitancy and resistance in Ireland and the United Kingdom. *Nature Communications*, 12, artikel 29.

Neumann-Böhme, S., N.E. Varghese, I. Sabat et al. (2020) Once we have it, will we use it? A European survey on willingness to be vaccinated against COVID-19. *The European Journal of Health Economics*, 21, 977-982.

Schwarzinger, M., V. Watson, P. Arwidson et al. (2021) COVID-19 vaccine hesitancy in a representative working-age population in France: a survey experiment based on vaccine characteristics. *The Lancet Public Health*, 6(4), E210-E221.

Langetermijnbelangen worden bij de aanpak van corona veronachtzaamd

In het coronabeleid prevaleert de acute zorgvraag boven alles, in navolging van de aloude *rule of rescue*. Deze aanpak was aanvankelijk begrijpelijk, maar is in het licht van de langetermijnconsequenties inmiddels onverdedigbaar.

IN HET KORT

- Schoolsluitingen beschadigen de jonge generatie en verhinderen het gebruik van risicoverschillen tussen jong en oud.
- Binnen de zorg wordt teveel prioriteit toegekend aan de urgentie van corona in vergelijking tot de kosten van uitgestelde zorg.
- Door de kortetermijnfocus van beleid komt de gezondheid en het welzijn op langere termijn in de verdrinking.

BARBARA BAARSMA

Hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam

ELINE VAN DEN BROEK-ALTENBURG

Assistant professor aan de University of Vermont Larner College of Medicine

GERARD VAN DEN BERG

Hoogleraar aan de Universiteit en het Universitair Medisch Centrum Groningen

COEN TEULINGS

Universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht

Het debat over de aanpak van de coronapandemie gaat gepaard met veel emotie. Dat is niet verrassend. Het gaat om kwesties van leven of dood. De pandemie beheerst al meer dan een jaar de televisiejournals en dagelijkse talkshows. Die emotie bemoeilijkt een open discussie over het beleid, maar toch is zo'n discussie over besluitvorming van belang – ten eerste vanwege de verstrekkende beslissingen in de komende maanden, en ten tweede vanwege de lessen voor de aanpak van toekomstige pandemieën.

In dit artikel bespreken wij de kosten en baten van de lockdownmaatregelen. De onderwijssluiting is een van de grootste kostenposten. In dat verband gaan wij in op de risicoverschillen tussen leeftijdsgroepen – jongeren lopen namelijk veel minder risico. Wij laten zien hoe deze verschillen kunnen worden benut, zowel voor een kostenbeperking van de onderwijssluiting als voor een eerdere indamming van de pandemie.

Vervolgens bespreken we de schade van uitgestelde zorg. Deze kosten zijn het gevolg van iets wat bekend staat als de *rule of rescue*, waarbij acute dreigingen altijd voorrang hebben. Om een verantwoorde afweging te kunnen maken, moet de waarde van een gewonnen levensjaar *nu* vergeleken worden met die van de gewonnen levensjaren *later*, of – nog precairder – dient de waarde van een levensjaar te worden vergeleken met de kosten die ertegenover staan. We laten zien hoe de wetenschap kan helpen om dit welover-

wogen af te wegen, en waarom het in de praktijk zo moeilijk is gebleken om hier een discussie over te voeren, niet alleen in Nederland, maar ook internationaal.

De kosten van schoolsluiting

De universiteiten zijn momenteel al meer dan een jaar dicht, scholen zijn nu eens open, dan weer dicht. Over de kosten van het gemiste onderwijs worden vaak gebagatelliseerd vanuit de gedachte dat dit makkelijk kan worden ingehaald. Onderzoek vanuit allerlei disciplines laat echter zien dat dit een illusie is.

Onderwijs is, behalve voor je positie op de arbeidsmarkt, ook cruciaal voor gezondheid, levensgeluk, sociale relaties en levensverwachting. Dat begint bij het kinderdagverblijf en gaat door tot op de universiteit. Kinderen die niet naar de kinderopvang gaan, doen het later slechter qua schoolprestaties, gezondheid en sociale ontwikkeling, met name kinderen uit arme gezinnen (Van den Berg en Siflinger, 2020; Cornelissen et al., 2018). Onderwijs kan ook niet ongestraft worden uitgesteld. Een vreemde taal leren is bijvoorbeeld makkelijker op je negende dan op je twaalfde (Van den Berg et al., 2014). Een jaar lockdown kan er dan voor zorgen dat een cohort migrantenkinderen nooit goed Nederlands zal kunnen leren. Onderzoek laat ook zien dat de effectiviteit van online hogeronderwijs beperkt is (Hoxby, 2018).

Het grote belang van onderwijs voor onze welvaart wordt wereldwijd bevestigd door vele onderzoeken die in de afgelopen veertig jaar zijn uitgevoerd. Het geschatte rendement op onderwijs is een handzame maatstaf om die resultaten samen te vatten (Psacharopoulos en Patrinos, 2018). Een jaar extra onderwijs verhoogt het arbeidsinkomen tijdens de rest van het leven met vijf tot tien procent. Een ruwe schatting van de kosten van een schoolsluiting van twee maanden in januari en februari van dit jaar voor kinderen tussen de vijf en vijftien jaar geeft een idee van de orde van grootte van dit effect in Nederland. Als we voorzichtigheidshalve uitgaan van de ondergrens voor het rendement van onderwijs van vijf procent, en als we veronderstellen dat het thuisonderwijs half zo effectief als regulier onderwijs is, dan zijn de kosten van deze schoolsluiting dertig miljard euro (Teulings, 2021).

Daarnaast vormen de psychische en sociale effecten van de lockdowns een belangrijke kostenpost. Jonge vrouwen worden extra zwaar getroffen door een stijging van

huiselijk geweld (Tertilt en Van den Berg, 2012). Daarbij worden jonge moeders ook geconfronteerd met een arbeidsmarkt vol hernieuwde vooroordelen, aangezien zij vaak als eerste thuisblijven als de scholen dichtgaan (Alon et al., 2020). Tot slot zorgen stress en armoede ervoor dat de in dit jaar geboren kinderen naar verwachting een half jaar korter zullen leven (Almond et al., 2018).

De risicoverschillen

Het beeld dat alle leeftijdsgroepen ernstig gevaar lopen bij een corona-infectie is hardnekkig. De cijfers in tabel 1 laten echter anders zien. Het aantal slachtoffers onder jongeren (< 40 jaar) is op de vingers van twee handen te tellen. Hoewel het aantal verkeersslachtoffers in deze groep vier keer zo groot is, stelt niemand voor om het verkeer daarvoor stil te leggen. Jongeren komen ook nagenoeg niet in het ziekenhuis terecht. 95 procent van de dodelijke slachtoffers zijn ouderen (> 65 jaar). Bij de middelbare leeftijden (40–65 jaar) is het aantal slachtoffers weliswaar beperkt, maar deze houden relatief veel IC-bedden bezet (data: NICE). Een IC-behandeling is voor deze groep zeer effectief, maar een tekort aan IC-capaciteit leidt binnen deze groep tot meer dodelijke slachtoffers. Door deze verschillen in risico is een *one-size-fits-all* beleid onverstandig.

Risicogestuurd beleid

Deze risicoverschillen tussen leeftijdsgroepen kunnen worden benut om de groei van de pandemie zo snel mogelijk tot staan te brengen. Dit vergt een nadere analyse van de dynamiek van de onderlinge besmettingen van leeftijdsgroepen, met behulp van een standaard SIR-model (*susceptible-infected-recovered*) met meerdere leeftijdsgroepen (Acemoglu et al., 2020; Teulings, 2021).

In een model met één leeftijdsgroep wordt de toename van het aantal infecties I_t weergegeven door de volgende vergelijking (Gautier, 2020):

$$\Delta I_t = \beta I_t S_t - \gamma I_t$$

De variabele S_t is het aantal vatbare personen. De parameters β en γ representeren respectievelijk het aantal contacten en de duur van de besmettelijkheid. De eerste term meet de instroom van nieuwe infecties, de tweede term de uitstroom. Om de pandemie te stoppen zal het aantal infecties moeten dalen. Dit is het geval als:

$$\Delta I_t < 0 \quad \text{ofwel:} \quad S_t < \gamma/\beta$$

Dit kan ofwel door minder contacten via een lockdown (een lagere β), ofwel door minder vatbaren S_t . Zonder vaccin neemt het aantal vatbaren alleen maar af via eerdere infecties. Maar omdat infecties levensbedreigend zijn, is dat niet aantrekkelijk – zie hier het dilemma.

Als er twee leeftijdsgroepen zijn, jong (j) en oud (o), dan zal het aantal infecties in het simpelste geval gaan dalen wanneer de som van het aantal vatbaren onder jong en oud beneden een kritische grens komt:

$$S_{jt} + S_{ot} < \gamma/\beta$$

IC-opnamen en geregistreerde dodelijke slachtoffers sinds het begin van de coronapandemie

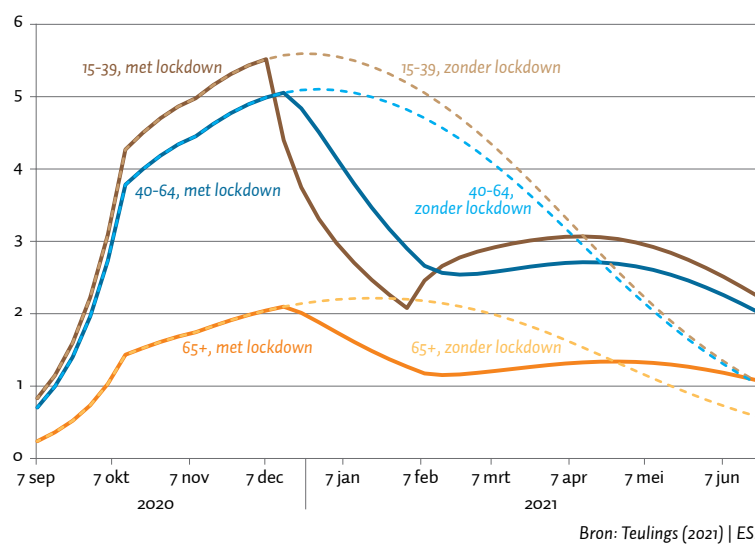
TABEL 1

Leeftijdsgroep	Percentage van de IC-opnamen	Percentage van de sterfgevallen
15-39 jaar	4	0,25
40-64 jaar	48	5
65 jaar en ouder	48	95

Bron: NICE, RIVM | ESB

Modelsimulatie dagelijkse infecties per leeftijdsgroep van 1 september 2020 tot 1 juni 2021 (×1000)

FIGUUR 1

Dit biedt een uitweg uit het eerder besproken dilemma, want het overlijdensrisico van jongeren is nagenoeg nul (tabel 1). Anders dan bij ouderen heeft een besmetting bij jongeren dus een laag risico. Het aantal vatbaren kan dus op de veilige manier worden teruggebracht *via de besmetting van jongeren*, terwijl de besmetting van ouderen juist gevaarlijk is. Op de korte termijn (bijvoorbeeld een paar weken) zijn besmettingen onder jongeren een gevaar voor ouderen, omdat jongeren de besmetting op ouderen over kunnen dragen. Op de middellange termijn (een paar maanden) zijn besmettingen onder jongeren echter juist een voordeel voor ouderen, omdat het aantal vatbare jongeren op die termijn daalt (wie eenmaal corona heeft gehad, is nauwelijks meer vatbaar voor het virus). Zij kunnen niet meer geïnfecteerd worden en zijn niet langer een gevaar voor ouderen.

Figuur 1 laat dit zien aan de hand van een modelsimulatie van de tweede golf in Nederland. De startdatum is 1 september 2020. Op 24 oktober worden de eerste lockdownmaatregelen genomen (sluiting winkels en horeca). We laten twee scenario's zien: met en zonder de schoolsluiting van 16 december 2020 tot half februari 2021. De schoolsluiting leidt initieel tot minder infecties vergeleken met het scenario zonder schoolsluiting, vooral onder jongeren. Maar vanaf 1 mei ligt het aantal infecties onder jongeren hoger dan zonder schoolsluiting, en twee weken later geldt dat ook voor ouderen. Omdat het aantal dodelijke slachtoffers proportioneel is aan de besmettingen onder

ouderen, zou de schoolsluiting vanaf dat moment dus *tot meer, niet tot minder* doden hebben geleid. De schoolsluiting is dan voor niets geweest.

Bij de afwezigheid van een vaccin is het dus beter om het aantal besmettingen onder vooral de middelbare leeftijden en ouderen terug te dringen dan om dit met het totaal aantal besmettingen te doen, zoals het kabinet nastreeft. Op middellange termijn, een paar maanden, kunnen de besmettingen van jongeren daarvoor juist behulpzaam zijn. Schoolsluiting is vanuit dit perspectief dus contraproductief. Jongeren blijven hierdoor van besmetting gevrijwaard, terwijl hun besmettingen juist het einde van de pandemie hadden bespoedigd. Het beleid zou beter met gerichte maatregelen oudere docenten kunnen beschermen door hen wel op afstand les te laten geven. Anders dan leerlingen, lopen oudere docenten immers wel risico. Hetzelfde geldt voor andere kwetsbare ouderen: totdat er groepsimmunititeit ontstaat, dienen zij gefaciliteerd te worden bij hun zelfquarantaine, met bijvoorbeeld boodschappenservices en taxivervoer.

In theorie zou je dus infecties onder jongeren wel willen toestaan om ouderen op de termijn van een paar maanden beter te beschermen zonder dat in de tussentijd de IC-capaciteit overbelast raakt. In feite is dit de strategie die premier Rutte in zijn eerste persconferentie op 16 maart 2020 heeft uiteengezet. Dat die strategie toen binnen een paar dagen als onrealistisch terzijde is geschoven, is achteraf gezien ten onrechte gebleken. De onderwijssluiting is immers een onlogische keuze geweest. De cijfers van het RIVM laten zien dat deze lockdownmaatregel vooral het aantal besmettingen onder jongeren heeft teruggebracht, wat de beheersing van de pandemie niet heeft geholpen, terwijl de kosten van de onderwijssluiting bleven doortikken.

Deze overwegingen blijven relevant, aangezien de daadwerkelijke vaccinatiecampagne tergend langzaam verloopt. En hoewel de vaccins goed beschermen tegen sterfte door besmetting met de recente mutaties, garandeert niets dat dit ook zo zal zijn bij toekomstige mutaties. Nieuwe vaccins zullen dus blijvend moeten worden ontwikkeld. De uitrol van deze nieuwe vaccins zal vermoedelijk opnieuw tijdrovend zijn, zodat immuniteit onder jongeren van belang blijft voor de beheersing van de pandemie. Kortom: schoolsluiting blijft ineffectief, *linksom* vanwege de hoge kosten van schoolsluiting, of *rechtsom* vanwege de gemiste bijdrage aan immuniteit onder jongeren.

Verliezen door uitgestelde zorg

De coronapandemie heeft ertoe geleid dat er veel zorg voor andere aandoeningen is vermeden, uitgesteld of gecancelled. Dit leidt tot grote gezondheidsschade. Het uitstel en afstel kan preventief van aard zijn, aangezet door een verwachte overbelasting van de zorg, of het kan een gevolg zijn van reisbeperkingen en verplichtingen thuis vanwege de lockdown. Het RIVM schat dat ongeveer 23 procent van de uitgestelde zorg tijdens de eerste coronagolf overeenkomt met een verlies van circa 87.000 gezonde levensjaren (Giesen et al., 2020). Door gebrek aan data was de overige 77 procent niet in gezonde levensjaren te vertalen. De geestelijke gezondheidszorg en de zorg voor patiënten met kanker, hart- en vaatziekten, diabetes, maag- en leverkwalen, en

longziekten, bleef daardoor buiten beschouwing. Vooral bij kanker zal uitstel van diagnose en behandeling nog jarenlang tot extra sterfte leiden (Burnet et al., 2005). Voor de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk zijn er vergelijkbare studies gedaan, zie Lai et al. (2020) en Maringe en Spicer (2021). Een voorzichtige vertaling laat zien dat uitstel en afstel van reguliere zorg doordat coronazorg voorrang krijgt in Nederland zou leiden tot 750.000 verloren levensjaren onder kankerpatiënten in de komende vijf jaar, een veelvoud van het aantal levensjaren dat in 2020 en 2021 door corona verloren is gegaan.

Capaciteitsafwegingen

De coronapatiëntenzorg moet ook worden afgewogen tegen de zorg voor patiënten met andere aandoeningen. Capaciteit die voor coronapatiënten wordt ingezet kan andere zorg verdringen. Bij de toedeling van die schaarse capaciteit speelt de urgentie bij coronapatiënten veelal een doorslaggevende rol. Dit staat in de gezondheidseconomie en de medische ethiek bekend als de *rule of rescue*: het morele antwoord op de dreiging van de dood vereist dat we degenen redden voor wie die dreiging acuut is (Jonsen, 1998). Voor een dokter die geconfronteerd wordt met een patiënt in doodsnood is dat een prima reactie. Sterker nog: dit wordt door de samenleving verwacht. Maar voor de aanpak van een pandemie valt de afweging tussen 'slachtoffers nu' versus 'slachtoffers later' niet te vermijden. Deze discussie is eerder door intensivisten aangezwengeld (Girbes, 2021).

Bij de aanwending van de schaarse IC-capaciteit is er een dubbele alternatieve claim. Enerzijds leidt de openstelling van het onderwijs op de korte termijn van enkele weken tot meer druk op de zorg. Anderzijds vragen andere aandoeningen dan corona om meer aandacht dan ze in het afgelopen jaar kregen. De vraag is of de afweging van de kosten en baten in beleidsopties het afgelopen jaar adequaat is gemaakt. Het hier gepresenteerde materiaal suggereert dat aan de marges de *rule of rescue* ten onrechte heeft geprevalenceerd.

Een breder kader

Dit raakt aan de bredere medisch-ethische vraag wat een gewonnen levensjaar mag kosten. De begrijpelijke eerste emotie is die van weerszin tegen deze vraag: de waarde van een mensenleven is niet in geld uit te drukken. Maar alleen al het voorbeeld van het verkeer dat wij – ondanks de honderden verkeersdoden – toch niet stilleggen, laat zien dat die positie niet houdbaar is.

Geleidelijk zijn er normen ontwikkeld voor een redelijke afweging in dergelijke kwesties. Bij de discussie over de ziekte van Pompe is er bijvoorbeeld een norm van 80.000 euro voor een extra levensjaar gebruikt. Bij preventie wordt er meestal een lager bedrag gehanteerd. In andere gevallen is de lat wat hoger gelegd, zo rond 150.000 euro. Ook bij deze verschillen speelt de *rule of rescue* een rol: een acute dreiging rechtvaardigt een grotere inspanning dan een dreiging in de toekomst. Bij de schoolsluiting van januari/februari (Teulings, 2021) en bij het uitstellen van reguliere zorg (Van den Broek en Atherly, 2021) liggen de kosten per extra levensjaar snel een factor tien hoger. Voor het redden van één levensjaar is soms meer dan één

toekomstig levensjaar opgeofferd. Dat roept medisch-ethische vragen op over de gemaakte keuzes.

Deze verschuiving in het afwegingskader is ongetwijfeld deels het gevolg van de samenstelling van het Outbreak Management Team (OMT), dat immers louter uit epidemiologen en medici gericht op coronazorg bestaat. Bij medische behandelingen worden, naast de baten, ook de kosten meegewogen. Bij de lockdownmaatregelen vallen die kosten buiten het medische blikveld van het OMT. Dat is overigens een internationaal verschijnsel. De directeur van de World Health Organisation (WHO), Ghebreyesus, heeft de strategie waarbij groepsimmunitet wordt bereikt door eerdere infectie als onethisch gekwalificeerd (Ghebreyesus, 2020). Vanuit economisch gezichtspunt is dat een onhoudbaar standpunt.

Winst en verlies en de sluier van onwetendheid

De coronapandemie is in de publieke beeldvorming uitgegroeid tot een monster. Zoals gezegd, dat is begrijpelijk want het is een kwestie van leven of dood. Toch blijft het van belang om de pandemie in perspectief te zien. Veelal wordt er gedacht dat het effect van corona op de levensverwachting van de meest getroffen generaties (degenen die tussen 1935 en 1945 geboren werden; nu 75 tot 85 jaar oud) vele maanden bedraagt. In feite is het niet veel meer dan twee weken (Baarsma et al., 2020). Dit verlies kan worden afgezet tegen een trendmatige stijging in de levensverwachting door betere gezondheid, meer welvaart en nieuwe medicijnen: ongeveer vijf weken per jaar. Bij wijze van spreken: of u in 1950 of in 1951 geboren bent, heeft een grotere invloed op uw levensverwachting dan of u wel of niet de coronapandemie meemaakt.

Het afgelopen jaar is er veel gesproken over het belang van solidariteit, tussen besmet en gezond, tussen meer en minder kwetsbaar, en tussen jong en oud. Vanzelfsprekend, want de pandemie treft ons allen. Solidariteit is echter een mes dat aan twee kanten snijdt: je kan een beroep doen op de solidariteit van anderen, maar anderen kunnen ook een beroep doen op jouw solidariteit. Wetenschappers hebben op het eerste gezicht weinig bij te dragen aan deze afweging tussen uiteenlopende belangen – dit lijkt vooral een politieke vraag. Op het grensvlak van filosofie en economie bestaat er echter wel degelijk een hulpmiddel voor een weloverwogen keuze: Rawls' 'sluier van onwetendheid'. Het waren twee emeritus hoogleraren ethiek, Heleen Dupuis en Marli Huijter, die zich langs deze lijnen afvroegen of de offers die we van jongeren vragen wel in verhouding staan tot de baten voor ouderen, zie Dupuis (2020) en Huijter (2021).

Stel dat u bij uw geboorte voor een keuze gesteld wordt. Ergens gedurende uw leven wordt Nederland getroffen door een pandemie, maar wanneer, dat blijft verborgen achter de sluier van onwetendheid. Zonder lockdown loopt u als oudere het risico te overlijden, met een lockdown niet. Echter, een lockdown brengt ook kosten met zich mee: het land ligt een half jaar stil. Zonder te weten of u tegen die tijd tot de groep ouderen behoort of in de kracht van uw leven bent, moet u bij geboorte al beslissen over de wenselijkheid van een lockdown. Wat zou u, in het licht van de voorafgaande analyse, dan kiezen?

Literatuur

- Acemoglu, D., V. Chernozhukov, I. Werning en M.D. Whinston (2020) *Optimal targeted lockdowns in a multi-group SIR model*. NBER Working Paper, 27102.
- Almond, D., J. Currie en V. Duque (2018) Childhood circumstances and adult outcomes: act II. *Journal of Economic Literature*, 56(4), 1360–1446.
- Alon, T., M. Doepke, J. Olmstead-Rumsey en M. Tertilt (2020) *The impact of COVID-19 on gender equality*. NBER Working Paper, 26947.
- Baarsma, B., E. van den Broek-Altburg, R. Fransman et al. (2020) *Is the current COVID-19 strategy effective?* Artikel op voxue.org, 4 december.
- Berg, G.J. van den, en B.M. Siflinger (2020) *The effects of day care on health during childhood: evidence by age*. CEPR Discussion Paper, DP15036.
- Berg, G.J. van den, P. Lundborg, P. Nystedt en D.-O. Rooth (2014) Critical periods during childhood and adolescence. *Journal of the European Economic Association*, 12(6), 1521–1557.
- Broek-Altburg, E.M. van den, en Atherly, A.J. (2021) *The effect of medical innovation on the cost-effectiveness of COVID-19-related policy policies in the United States using a SIR model*. Te vinden op SSRN.com.
- Burnet, N.G., S.J. Jefferies, R.J. Benson et al. (2005) Years of life lost (YLL) from cancer is an important measure of population burden – and should be considered when allocating research funds. *British Journal of Cancer*, 92(2), 241–245.
- Cornelissen, T., C. Dustmann, A. Raute en U. Schönberg (2018) Who benefits from universal child care? Estimating marginal returns to early child care attendance. *Journal of Political Economy*, 126(6), 2356–2409.
- Dupuis, H. (2020) Solidariteit moet je niet eindeloos oprekken. Interview. NRC, 4 december.
- Gautier, P.A. (2020) Verstandig COVID-19-beleid vereist integrale aanpak van economie en epidemiologie. *ESB*, 105(4792), 574–577.
- Ghebreyesus, T.A. (2020) *WHO says herd immunity strategy is 'simply unethical'*. Interview op NBC News.
- Giesen, A. van, A. de Wit, C. van den Brink et al. (2020) *Impact van de eerste COVID-19 golf op de reguliere zorg en gezondheid: inventarisatie van de omvang van het probleem en eerste schatting van gezondheidseffecten*. RIVM Onderzoeksrapport, 2020-0183.
- Girbes, A. (2021) 'Niemand durft het te zeggen: we moeten minder coronapatiënten toelaten op de ic.' *Algemeen Dagblad*, 4 februari.
- Hoxby, C.M. (2018) Online postsecondary education and labor productivity. In: C.R. Hulten en V.A. Ramey (red.), *Education, skills, and technical change: implications for future US GDP growth*. Chicago: University of Chicago Press.
- Huijter, M. (2021) Niemand heeft récht op een zo lang mogelijk leven. Interview. NRC, 15 januari.
- Jonsen, A.R. (1998) *The birth of bioethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Kanne, P. en M. Driessen (2020) *Corona: draagvlak, welzijn & gedrag*. I&O Research Rapport, 2020/197. Te vinden op www.ioresearch.nl.
- Lai, A.G., L. Pasea, A. Banerjee et al. (2020) *Estimating excess mortality in people with cancer and multimorbidity in the COVID-19 emergency*. MedRxiv Paper, 28 april. Te vinden op medrxiv.org.
- Lee, I.M., E.J. Shiroma, F. Lobelo et al. (2012) Effect of physical inactivity on major non-communicable diseases worldwide: an analysis of burden of disease and life expectancy. *The Lancet*, 380(9838), 219–229.
- Maringe, C., J. Spicer et al. (2020) The impact of the COVID-19 pandemic on cancer deaths due to delays in diagnosis in England, UK: a national, population-based, modelling study. *The Lancet Oncology*, 21(8), 1023–1034.
- Psacharopoulos, G. en H.A. Patrinos (2018) Returns to investment in education: a decennial review of the global literature. *Education Economics*, 26(5), 445–458.
- Tertilt, M. en G.J. van den Berg (2012) *Family violence over the business cycle*. Working Paper, 1171. Te vinden op econpapers.repec.org.
- Teulings, C.N. (2021) School-closure is couterproductive and self-defeating. *Covid Economics*, 69, 166–175. Te vinden op cepr.org.
- Touw, H., A. van Veenendaal, H. van der Hoeven en N. Postma (2021) Intensivisten: de maatregelen eisen een te grote tol. NRC, 31 januari.

De gemeentefinanciën zijn onhoudbaar

Van gemeenten wordt veel verwacht op belangrijke beleids-terreinen als de jeugdzorg, de energietransitie en de woningbouw. Maar gemeenten zijn financieel afhankelijk van de rijksoverheid, en die stelt onvoldoende middelen ter beschikking.

IN HET KORT

- Gemeenten ontvangen structureel te weinig geld en teren in op hun bezit.
- Een integrale afweging van de voor gemeenten beschikbare middelen ontbreekt.
- Geldgebrek bij gemeenten bedreigt nationale prioriteiten als woningbouw en energietransitie

MAARTEN ALLERS

Directeur van COELO en hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen

Veel gemeenten hebben het financieel moeilijk. In de periode 2015–2019 zag meer dan de helft van de gemeenten de reserves dalen. In 2018 bedroeg het tekort van de gezamenlijke gemeenten 200 miljoen euro. Een jaar later was dit al opgelopen tot 765 miljoen, en had 63 procent van de gemeenten een financieel tekort (figuur 1). Desondanks is het aantal gemeenten dat artikel 12-steun aanvraagt nog altijd klein (Hoeben et al., 2021). Betekent dit dat het wel meevalt? Of is er reden tot zorg?

Te weinig geld

Gemeenten zijn voor hun inkomsten sterk afhankelijk van uitkeringen van de rijksoverheid, vooral uit het Gemeentefonds, maar om verschillende redenen zijn die uitkeringen echter te laag. Sinds de jaren negentig is de groei van het Gemeentefonds gekoppeld aan de ontwikkeling van de rijksuitgaven. Er is echter geen reden waarom de middelenbehoefte van gemeenten gelijk zou opgaan met de rijksuitgaven.

Van rijkszijde wordt nu erkend dat de groei van het Gemeentefonds al tien jaar achterblijft bij de ontwikkeling van de inflatie en bij het volume van de taken die gemeenten met die uitkering uitvoeren (BZK, 2021a). Dit is nog verergerd door de zogeheten ‘opschalingskorting’ op het Gemeentefonds, die vanaf 2015 oploopt tot één miljard euro structureel. Dit bedrag zouden gemeenten moeten kunnen besparen door te fuseren tot megagemeenten. Dat is echter nooit gebeurd, en zou ook geen geld hebben opgeleverd (Allers en Geertsema, 2016).

Een ander probleem speelt bij taakoverdrachten. Volgens de Gemeentewet moet het Rijk daarbij voldoende middelen meegeven. In de praktijk wordt er echter zelden

een goede raming gemaakt van de benodigde middelen, en worden bovendien ongefundeerde efficiëncykortingen toegepast.

Zo werden in 2015 omvangrijke taken in het sociale domein aan gemeenten overgedragen. De rijksuitkering voor de nieuwe gemeentelijke taken, circa tien miljard euro vanaf 2015, lag ongeveer een kwart lager dan het bedrag dat hieraan voor de decentralisaties werd uitgegeven (Van Nijendaal, 2014). En dat terwijl er van gemeenten een geheel nieuwe aanpak werd verwacht: een integrale benadering, vraaggericht in plaats van aanbodgericht, gebaseerd op de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van mensen. De Raad van State (2013a; 2013b) waarschuwde dat dit met zo weinig middelen moeilijk zou worden.

In 2015 en 2016 leken de uitgaven aan het sociale domein mee te vallen, maar sindsdien stijgen de uitgaven aan maatschappelijke ondersteuning en jeugdzorg echter sterk (BDO, 2021; BZK, 2021a). Meer mensen vragen zorg, en de zwaarte van de zorg neemt dus toe. Alleen al aan jeugdzorg geven gemeenten 1,7 miljard euro per jaar meer uit dan ze van het Rijk ontvangen (AEF, 2020).

Gemeenten vinden het moeilijk om grip te krijgen op het sociale domein. Een groot deel van de uitvoering ligt bij samenwerkingsverbanden, die taken uitbesteden aan bedrijven waarvan het winstoogmerk niet altijd prikkelt tot optimale dienstverlening. Bovendien heeft het Rijk de gemeentelijke beleidsvrijheid beperkt. Een goed voorbeeld daarvan is het zogeheten abonnementstarief, waardoor ook mensen die dat prima zelf kunnen betalen, op kosten van de gemeente gesubsidieerde hulp in de huishouding moeten kunnen krijgen.

Reacties gemeenten

Gemeenten die financieel niet meer kunnen rondkomen, kunnen een aanvullende uitkering ontvangen via artikel 12 – zelfs na wanbeleid. Dat lijkt een perverse prikkel: waarom zuinig zijn als je gratis geld kunt krijgen? De economische literatuur raadt het verstrekken van bail-outs dan ook sterk af (Allers en De Natris, 2021).

Maar er zijn aan artikel 12 afschrikwekkende voorwaarden verbonden (kader 1). Daarnaast maken bestuurders van artikel 12-gemeenten zich niet populair omdat artikel 12-steun betaald wordt uit het Gemeentefonds, en daarmee ten laste komt van andere gemeenten.

Gemeenten doen daarom alles om artikel 12 te vermijden. Wanneer zij het krap krijgen, passen ze hun exploitatie vaak in drie stappen aan (Bruins et al., 2021; Van Gemeren et al., 2015). Ze beginnen met interne efficiëncymaatregelen en uitstel van onderhoud en vervangingsinvesteringen.

Inwoners merken hier weinig van. Wanneer dit niet genoeg is wordt er merkbaar gesneden in het lokale voorzieningenniveau, en worden er ook landelijke beleidsdoelen getroffen. Zo wordt de woningbouw nu geremd door gebrek aan plancapaciteit bij gemeenten (FD, 2021), en wordt er voor nieuw beleid nauwelijks geld uitgetrokken.

Belastingverhogingen zijn vaak het laatste redmiddel, maar omdat die naar verhouding weinig opbrengen, moet het tarief van de ozb gemiddeld vijftien procent omhoog om één procent extra uitgaven te bekostigen (Hoeben et al., 2021). Dat is erg onaantrekkelijk.

Tijdens hun pogingen om om te buigen teren gemeenten doorgaans in op hun reserves. Gemeenten die in 2009 hun aandelen Essent of Nuon verkochten, hebben een tijdje op hun reserves kunnen interen door de opbrengst hiervan uit te geven, maar die is nu vrijwel op (Benda et al., 2021). In 2020 verkochten 44 gemeenten hun aandelen Eneco, zodat het aandelenbezit dat gemeenten kunnen verkopen vrijwel uitgeput is. Verder interen op de reserves kan door geld te lenen (zie kader).

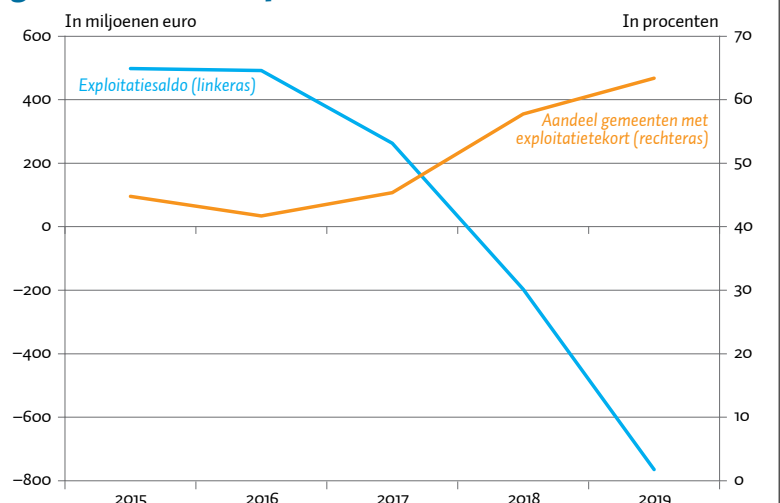
Dat de rek er financieel uit is, blijkt uit het feit dat veel gemeenten fors hebben ingeteerd op hun reserves, hun belastingen hebben verhoogd, en nu hun begroting optisch sluitend maken door de afschrijvingsduur van bezittingen te verlengen, en door de kosten van het vervangen van bestaande voorzieningen slechts gedeeltelijk te begroten (Bruins et al., 2021). Zo wordt er roofofbouw gepleegd op de eigen organisatie, en hebben gemeenten nauwelijks nog het vermogen om tegenvallers op te vangen. Sommige gemeenten (bijvoorbeeld Zwijndrecht en Stadskanaal) begroten zelfs tekorten, tegen de regels in.

Vangnet houdt niet

De precieze omvang van de financiële problemen van gemeenten is lastig te meten. Het aantal artikel 12-gemeenten is duidelijk geen goede indicator, omdat gemeenten er alles aan doen om dit te vermijden. Ook het aantal gemeenten onder preventief toezicht van de provincie zegt weinig. Provincies lijken dit middel alleen in te zetten wanneer een gemeente door eigen beleid in gevaar komt. Bij onvol-

Exploitatiesaldo van gemeenten en aandeel gemeenten met exploitatietekort

FIGUUR 1

Rekeningcijfers; het exploitatiesaldo is het resultaat zonder toevoegingen of onttrekkingen aan reserves, en geeft de verandering in de reservepositie weer

Bron: BZK (2021a) | ESB

doende rijksmiddelen accepteren provincies dat gemeenten hun begroting met kunstgrepen sluitend maken. Zo staan zij momenteel toe dat meer dan zeventig procent van de gemeenten de nog niet toegezegde rijks gelden voor de jeugdzorg als inkomsten boekt (BZK, 2021b). Ook provincies die geen enkele gemeente onder preventief toezicht hebben gesteld, spreken in toezichtverslagen hun zorgen uit over de financiële positie van hun gemeenten.

Als het misgaat, kunnen we niet vertrouwen op het artikel 12-vangnet. Dit werkt weliswaar uitstekend bij incidenten, maar doordat deze steun ten koste gaat van andere gemeenten, kan er een sneeuwbaaleffect ontstaan wanneer de gevraagde steun omvangrijk wordt. Gemeenten die het nog net redden, komen dan in de problemen doordat hun Gemeentefondsuitkering daalt. Net als elke verzekering kan artikel 12 weliswaar losstaande incidenten verwerken, maar geen systeemfouten.

Financiën van gemeenten

KADER 1

Meer dan zestig procent van de inkomsten van gemeenten bestaat uit niet-geormerkte rijksuitkeringen, vooral uit het Gemeentefonds (BZK, 2020). De groei van het Gemeentefonds is gekoppeld aan de ontwikkeling van de rijksuitgaven ('trap op, trap af'). Verder ontvangen gemeenten geormerkte specifieke uitkeringen, bijvoorbeeld voor de bijstand. Eigen belastingen (vooral onroerendezaakbelastingen, ozb) leveren gemiddeld slechts tien procent van de inkomsten en bestemmingsheffingen zeven procent. Naast bouwgrondexploitatie (elf procent) en overige inkomsten, begrootten gemeenten voor 2020 vijftien procent aan inkomsten uit onttrekkingen aan reserves (BZK, 2020). Vaak zijn dat leningen.

Anders dan de rijksoverheid, begroten gemeenten binnen een baten-lastenstelsel. Investerings kunnen worden geactiveerd, zodat er jaarlijks alleen afschrijving en rente op de begroting komen. Gemeenten moeten een sluitende begroting opstellen. Binnen een baten-lastenstelsel kan een begroting echter met krediet sluitend worden gemaakt, zolang daar op de balans genoeg activa tegenover staan. Er wordt dan een onttrekking aan de reserves als inkomst geboekt.

Gemeenten kunnen lenen zolang ze voldoende reserves op de balans hebben staan. Reserves zijn in gemeenteland niet hetzelfde als bezittingen, maar vormen een restpost die de linker- en de rechter-

zijde van de balans gelijkmaakt. Door te lenen komen er meer passiva op de balans en krimpen de reserves.

Provincies houden toezicht op de gemeentelijke financiën, normaal gesproken door de begrotingen achteraf te beoordelen. Wanneer een begroting structureel niet in evenwicht is, kan de provincie de gemeente onder preventief (verscherpt) toezicht stellen. Een provincie kan een gemeente echter geen sanering opleggen.

Wanneer een gemeente structureel geld tekort komt om noodzakelijke voorzieningen te bekostigen, dan kan deze financiële noodsteun aanvragen op basis van artikel 12 van de Financiële-verhoudingswet. Zo nodig moeten eerst de eigen belastingen en heffingen worden verhoogd. Artikel 12-steun gaat gepaard met een meerjarig saneringstraject, waarbij het gemeentebestuur vrijwel elke financiële handelingsvrijheid verliest.

In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw ontvingen jaarlijks tientallen of zelfs meer dan honderd gemeenten artikel 12-steun (Allers, 2015). Hieraan was toen nog geen stigma verbonden, omdat het duidelijk was dat veel gemeenten het zonder zo'n uitkering niet zouden redden. Vanaf 1997 wordt het Gemeentefonds veel eerlijker over de gemeenten verdeeld en sindsdien ontvangen jaarlijks maar enkele gemeenten artikel 12-steun maar worden ze daar wel op aangekeken omdat de steun ten koste gaat van andere gemeenten.

Natuurlijk zou de rijksoverheid de kosten van artikel 12 in geval van nood kunnen overnemen, maar zover moeten we het niet laten komen. Wanneer bail-outs weer 'normaal' worden, zoals in de jaren zeventig en tachtig, ondermijnt dit de budgetdiscipline. Immers, wanneer een bail-out toch niet te vermijden lijkt, kun je als wethouder de geldkraan net zo goed helemaal opendraaien.

Conclusie en discussie

Het bestaande 'systeem' van koppeling van het Gemeentefonds aan de ontwikkeling van de rijksuitgaven, gecombineerd met onvoldoende compensatie bij taakoverheveling en af en toe een ongefundeerde korting, heeft gemeenten financieel onverantwoord krap gezet. Veel gemeenten zijn nu door hun reserves heen, en proberen hun begrotingen met kunstgrepen sluitend te maken. Verdere bezuinigingen bij gemeenten verschrallen het voorzieningenniveau en maken het moeilijk om landelijke beleidsdoelen bij bijvoorbeeld woningbouw en energietransitie te halen.

Bij de formatie moet er meer geld worden uitgetrokken voor gemeenten. Het kabinet wil de financiële positie van gemeenten beter monitoren (BZK, 2021c). Dat is welkom, maar niet genoeg. De beleidspraktijk is dat gemeenten een krap budget krijgen, en dat daar mondjesmaat geld aan wordt toegevoegd wanneer ze in financiële problemen komen. Een transparante inhoudelijke afweging van kosten tegen baten ontbreekt. Dat geldt ook voor de middelen die

gemeenten ontvangen om hun autonome taken uit te voeren. Een koppeling van het Gemeentefonds aan de rijksuitkering werkt alleen op de korte termijn.

Periodiek moet er expliciet een inhoudelijke, politieke afweging worden gemaakt. Een fundamenteel probleem is dat er een mechanisme ontbreekt om af te wegen hoeveel geld we over hebben voor taken die gemeenten in opdracht van het Rijk uitvoeren. Dit geldt voor het sociale domein, maar ook daarbuiten. We vinden jeugdzorg belangrijk, en de media komen regelmatig met schrijnende gevallen die door geldgebrek veroorzaakt lijken. Hebben we daar extra geld voor over, en zo ja hoeveel?

De acute financiële problemen van gemeenten zijn een symptoom van een bredere disbalans tussen taken, middelen en bevoegdheden (ROB, 2021). Gemeenten zouden meer eigen belastinginkomsten moeten hebben, zodat ze minder afhankelijk zijn van rijksgeld. Ze hebben meer beleidsvrijheid nodig, zodat ze hun uitgaven beter in de hand kunnen houden. Bij decentralisaties moet het Rijk de teugels dus echt uit handen geven – wil men dat niet, decentraliseer dan niet. Worden er toch taken aan gemeenten opgelegd, dan hoort daar voldoende budget bij. Wat er nu gebeurt, is door de Raad voor het Openbaar Bestuur treffend "winkelen met andermans portemonnee" genoemd (ROB, 2021). Zolang dat doorgaat, zullen de gemeentefinanciën niet in balans zijn.

Literatuur

- AEF (2020) *Stelsel in groei*. Andersson Elffers Felix Rapport, 15 december. Te vinden op www.aef.nl.
- Allers, M.A. (2015) The Dutch local government bailout puzzle. *Public Administration*, 93(2), 451–470.
- Allers, M.A. en J.B. Geertsema (2016) The effects of local government amalgamation on public spending, taxation, and service levels: evidence from 15 years of municipal consolidation. *Journal of Regional Science*, 56(4), 659–682.
- Allers, M. en J. de Natris (2021) Preventing local government defaults: no-bailout policy and its alternatives. In: R. Geissler, G. Hammerschmid en C. Raffer (red.), *Local public finance: an international comparative regulatory perspective*. Cham, CH: Springer, p. 187–207.
- BDO (2021) *De groeiende druk van het sociaal domein*. BDO Rapport, 04/2021. Te vinden op vng.nl.
- Benda, L., G. Roelofs en M. Allers (2021) *Geld moet stromen? De verkoop van energiebedrijven door gemeenten*. CPB Notitie, maart.
- Bruins, R., C. van Rij, J. van Leerdam et al. (2021) *Gemeenten in de knel*. Amsterdam: Cebeon Eindrapport, 6 april. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- BZK (2020) *Vaststelling van de begrotingsstaat van het gemeentefonds (B) voor het jaar 2021*, Memorie van Toelichting. Kamerstuk, 35570 B, nr. 2.
- BZK (2021a) *Staat van het Bestuur 2020*. Ministerie van BZK Rapport, januari. Te vinden op kennisopenbaarbestuur.nl.
- BZK (2021b) *Financieel toezichtsverslag 2021*. Kamerstuk, 35570 B, nr. 19.
- BZK (2021c) *Financiële positie gemeenten*. Kamerstuk, 35570 B, nr. 19.
- FD (2021) *Wel plannen voor woningbouw, maar niet de ambtenaren om ze uit te voeren*. *Het Financieele Dagblad*, 13 april.
- Gemerén, van, et al. (2015) *Hoe gemeenten in de praktijk met hun geld omgaan: inzichten uit een reeks interviews*. CPB notitie, augustus.
- Hoeben, C., L. Toolsema, J. de Natris en M. Allers (2021) *Atlas van de lokale lasten 2021*, 15 maart. Te vinden op www.coelo.nl.
- Nijendaal, G.A. van (2014) Drie decentralisaties in het sociale domein. In: *Jaarboek Overheidsfinanciën 2014*. Hoofdstuk 4 te vinden op www.raadopenbaarbestuur.nl.
- Raad van State (2013a) *Jeugdwet*. Kamerstuk, 33684, nr. 4.
- Raad van State (2013b) *Invoeringswet Wet werken naar vermogen*. Kamerstuk, 33161, nr. 108.
- ROB (2021) *Rust–reinheid–regelmaat: evenwicht in de bestuurlijk-financiële verhoudingen*. Raad voor het Openbaar Bestuur Adviesrapport, 11 maart. Te vinden op www.raadopenbaarbestuur.nl.

Schaf het laag-hoog-pensioen af

TSJALLE VAN DER BURG

Universitair docent
Economie aan de
Universiteit Twente

Tegenwoordig is het mogelijk om in de eerste jaren na het bereiken van de AOW-leeftijd een aanvullende pensioenuitkering via een pensioenfonds te ontvangen die slechts 75 procent bedraagt van de uitkering in latere jaren. Ook mag men later, tot vijf jaar na de AOW-leeftijd, aan het aanvullend pensioen beginnen met in dat geval een hogere maandelijkse uitkering. Beide constructies zijn vormen van een zogeheten 'laag-hoogpensioen'.

Het laag-hoogpensioen lijkt te zijn ingevoerd zonder dat hier een serieuze discussie over is geweest. Dat is verbaazingwekkend, omdat een vergelijking met het veel bekendere en wel nuttige 'hoog-laagpensioen' duidelijk maakt dat het laag-hoog-pensioen onwenselijk is. Het hoog-laag-pensioen bestaat al sinds 2006 en maakt het mogelijk om in de eerste jaren na pensionering een hoger pensioen te ontvangen. In het nieuwe stelsel komt daar de mogelijkheid voor een eenmalige lumpsum-uitkering wanneer de pensionering aanvangt bij (SER, 2019).

Geen duidelijke voordeel

Veel mensen zijn tijdens hun eerste pensioenjaren zeer actief. Ze maken bijvoorbeeld lange reizen, of kopen een vakantiehuis. Een hoog-laagpensioen kan hen in dat geval van de benodigde middelen voorzien. Dit zal de welvaart in belangrijke mate verhogen (Van Ewijk et al., 2017; Folmer et al., 2018). Kortom, de hoog-laagregeling heeft een duidelijk doel, en dat wordt bereikt.

Het laag-hoogpensioen daarentegen heeft geen duidelijk doel. Men zou misschien kunnen denken dat het gepensioneerden het voordeel biedt dat ze juist aan het einde van hun leven meer kunnen uitgeven aan zorg. Maar mocht deze behoefte al bestaan, zou deze dan niet in die levensfase via de vaak lagere consumptie van andere zaken betaald kunnen worden, of zou hier niet voor gespaard kunnen worden vanuit een regulier vlakpensioen?

Wel nadelen

Ten eerste leidt zowel een hoog-laag- als een laag-hoogpensioen tot hogere transactiekosten. Het gaat hier onder meer om de kosten van pensioenadviseurs en ICT-systemen.

Ten tweede maakt zowel het hoog-laag- als een laag-hoogpensioen het totale keuzevraagstuk voor pensioengerechtigden ingewikkelder. Onderzoek toont aan dat dit bij een hoog-laagpensioen tot nogal wat verkeerde keuzes leidt. Zo krijgen veel deelnemers door kortzichtigheid op latere leeftijd te weinig pensioen. Folmer et al. (2018) schatten het resulterende welvaartsverlies in het geval van de lumpsum-uitkering, en concluderen dat dit aanzienlijk is, maar ook dat de genoemde welvaartswinst voor mensen die hun

consumptie wel goed over de jaren hebben verdeeld groter is dan het verlies

Ten derde kan strategisch gedrag vooral bij een laag-hoogpensioen veel schade veroorzaken. Zo hebben hoogopgeleide vrouwen, als ze de AOW-leeftijd bereiken, nog een gemiddelde levensverwachting tot 90 jaar. Dat is 4,4 jaar boven de gemiddelde Nederlandse verwachting. Als zij de eerste paar jaar van hun pensionering een lager pensioen accepteren, investeren zij als het ware in hun pensioenfonds. Het (gemiddelde) jaarlijkse rendement dat deze vrouwen, tot aan hun overlijden, op hun investering in het pensioenfonds mogen verwachten ligt mogelijk zo'n 2,4 procent hoger dan het rendement van de beleggingsportefeuille van het pensioenfonds. Omdat pensioenfonds marktconform beleggen, is dit rendement ook hoger dan dat van de markt. De berekening in de online bijlage wijst erop dat de winst uit deze investering aanzienlijk kan zijn. Uiteraard gaat dit strategische gedrag ten koste van deelnemers met een lagere levensverwachting.

In theorie kan strategisch gedrag ook bij het hoog-laagpensioen optreden. Als mensen met een lage levensverwachting structureel voor een hoog-laagpensioen kiezen omdat dit hun waarschijnlijk winst oplevert, gaat dit in feite ten koste van andere pensioengerechtigden. Maar volgens Van Ewijk et al. (2017) komt dergelijk strategisch gedrag in de praktijk niet veel voor, en zijn de gevolgen ervan beperkt omdat de resulterende winst meestal niet opweegt tegen een minder goede langlevensrisicoverzekering.

Ten slotte kan niet iedereen met een hoge levensverwachting van een laag-hoogpensioen profiteren. Men moet immers wel de financiële ruimte hebben om de eerste paar jaar een lager pensioen te kunnen krijgen. Het zullen vooral wat rijkere mensen met een hoge levensverwachting zijn, onder wie veel hoogopgeleiden, die van het laag-hoogpensioen kunnen profiteren, ten koste van de andere pensioengerechtigden. Dit zou uiteindelijk de solidariteit van het stelsel kunnen aantasten.

Conclusie

Het laag-hoogpensioen heeft geen duidelijk voordeel maar wel nadelen, en kan dus beter worden afgeschaft.

Literatuur

Ewijk, C. van, R. Mehlkopf, S. van den Bleeken en C. Hoet (2017) *Welke keuzemogelijkheden zijn wenselijk vanuit het perspectief van de deelnemer?* Netspar Design Paper, 71.

Folmer, K., M. Lever, E. Ponds et al. (2018) *Effecten van meer keuzevrijheid bij pensioenuitkering*. CPB Achtergronddocument, 17 september.

SER (2019) *Naar een nieuw pensioenstelsel*. SER Advies, 19/05.

De bijlage bij dit artikel is te vinden op esb.nu/laaghoog

Netto rente-inkomsten Nederlands bankwezen namen af in 2020

De gezamenlijke netto rente-inkomsten van het geconsolideerde Nederlandse bankwezen zijn in het coronajaar 2020 voor het eerst sinds 2012 gedaald. Met een afname van 1,5 miljard euro komt de hoogte van de netto rente-inkomsten in 2020 uit op 33 miljard euro (figuur). Het niveau was daarmee hetzelfde als eind 2016. Deze afname wordt veroorzaakt doordat de rentebaten voor de banken een sterkere daling lieten zien dan de rentelasten (14,4 miljard euro versus 12,9 miljard).

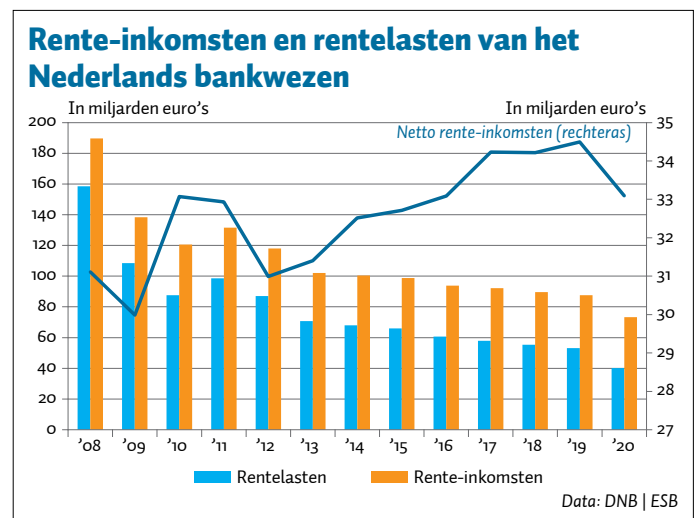
Traditioneel zijn de netto rente-inkomsten, en in mindere mate de netto provisie-inkomsten, de grootste componenten van het operationele resultaat van het Nederlandse bankwezen. Het operationele resultaat werd eind 2020 voor bijna driekwart bepaald door de netto rente-inkomsten. Ten opzichte van het voorgaande jaar zijn de netto provisie-inkomsten – het verschil tussen de ontvangen en betaalde vergoedingen voor bancaire diensten – in 2020 wel gestegen, met 0,5 miljard naar 8,8 miljard euro. Samen waren de netto rente- en provisie-inkomsten goed voor 94 procent van het operationele resultaat, zo'n zeven procentpunt meer dan vijf jaar geleden. Het aandeel van de overige componenten van het operationele resultaat, zoals de winsten en verliezen uit financiële activa, is in dezelfde periode gedaald van dertien naar zes procent.

Mede vanwege de lagere netto rente-inkomsten, zijn de winsten van banken in 2020 gedaald. Het operationele resultaat kwam in 2020 uit op 44,5 miljard euro, vijf procent lager dan het voorgaande jaar. De bijzondere waardeverminderingen (*impairments*) die ten laste komen van het operationele resultaat zijn in 2020 bovendien, mede in samenhang met corona,

ten opzichte van het jaar daarvoor ruim verdubbeld (negen miljard versus vier miljard euro). De nettowinst kwam in 2020 uit op 5,1 miljard euro, een ruime halvering ten opzichte van vorig jaar.

De combinatie van de gedaalde nettowinst en een gestegen balansomvang van het geconsolideerde Nederlandse bankwezen resulteert in een afgenomen rendement op activa (RoA) van bijna 0,5 procent eind 2019 naar 0,2 procent eind 2020.

▪ Roald Buurmeijer en Pieter Stam (DNB)

Arbeidsparticipatie eurozone voor het eerst hoger dan in de VS

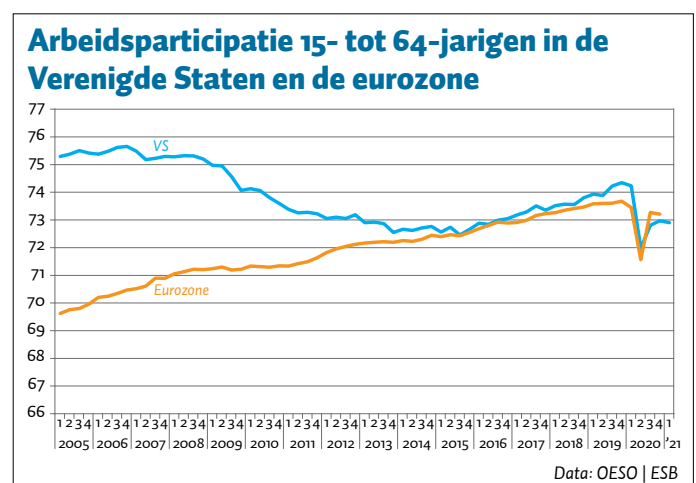
Het uitbreken van de pandemie in het eerste kwartaal van 2020 ging aanvankelijk in ontwikkelde economieën gepaard met een aanzienlijke daling van de arbeidsparticipatie.

De daling van de participatie in de eurozone was echter van kortere duur dan die in de Verenigde Staten. Zo lag de arbeidsparticipatie in de eurozone eind 2020 slechts 0,4 procentpunt onder het niveau van vóór de corona, terwijl deze in de VS nog 1,4 procentpunt lager lag. De arbeidsparticipatie van 15- tot 65-jarigen in de eurozone lag hiermee eind 2020 voor het eerst boven het niveau in de VS.

De arbeidsmarktparticipatie van mensen in de actieve leeftijdsgroep (25-55 jaar) in de eurozone herstelt zich sneller dan in de Verenigde Staten. Verschillen in de beleidsrespons vormen mogelijk een verklaring voor het snellere herstel van de arbeidsparticipatie in de eurozone. In de eurozone is er meer gebruikgemaakt van baanbehoudsregelingen, terwijl de VS meer generieke inkomensondersteuning toepaste waardoor de werkloosheid sterker toenam. Door de hogere werkloosheid in de VS zijn er mogelijk meer mensen voorlopig of voorgoed uit de beroepsbevolking gestapt – de zogenaamd 'ontmoedigde werkers'. Ook hanteerden sommige regio's in de VS langdurigere schoolsluitingen dan in de eurozone, waardoor volwassenen zich mogelijk genooddakt zagen om al dan niet tijdelijk de arbeidsmarkt te verlaten.

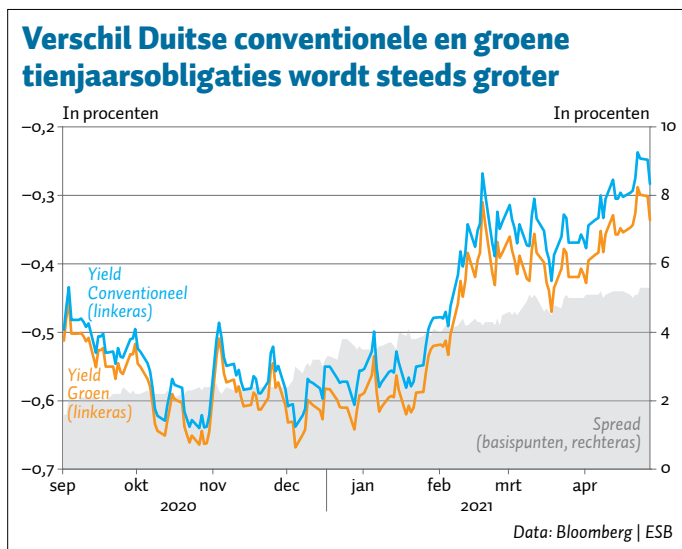
De participatieachterstand van de eurozone op de VS is al langere tijd aan het afnemen vanwege structurele ontwikkelingen. In de eurozone is de arbeidsparticipatie sinds 2005 geleidelijk gestegen, met name bij vrouwen en ouderen. Zo nam de arbeidsparticipatie van 55- tot 65-jarigen

met twintig procentpunt toe, mede als gevolg van pensioenhervormingen. Daarnaast hebben ook arbeidsmarkt- en belastinghervormingen bijgedragen aan een stijging van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Daarentegen is sinds de financiële crisis de arbeidsparticipatie in de VS juist afgenomen, met name onder 'prime-aged workers' (25- tot 55-jarigen), en is er vanaf 2016 wel een ommekeer zichtbaar geworden. Overigens zegt het verschil in participatie tussen de VS en de eurozone niet noodzakelijkerwijs iets over de gewerkte uren, aangezien men in de eurozone vaker parttime werkt. ▪ Ivo Specker (Ministerie van Financiën)

Beleggers betalen extra premie voor groene Duitse obligaties

Beleggers in de groene Duitse tienjaarsobligatie nemen momenteel genoegen met ongeveer vijf basispunten minder rendement (*yield*) dan beleggers in de conventionele evenknie (figuur). Het lagere rendement hangt samen met de extra premie die beleggers bereid zijn te betalen voor de groene obligatie – ook wel *greenium* genoemd – en suggereert dat beleggers rendement willen inleveren voor duurzaamheid.

De beide Duitse obligaties zijn vrijwel identiek, ook wat betreft het kredietrisico, met het verschil dat de opbrengsten van de groene obligatie uitsluitend voor duurzame projecten worden gebruikt. Daarbij valt het op dat er al sprake is van een *greenium* sinds de uitgifte van de betreffende Duitse staatsobligaties in september 2020. Zo lag het rendement op de groene obligatie na uitgifte direct circa twee basispunten lager dan op de conventionele obligatie, wat vooral samenhangt met de grote interesse van beleggers. Het ‘groene’ orderboek was bijvoorbeeld maar liefst vijf keer overschreven, aanzienlijk meer dan de twee keer bij het conventionele tweelingbroertje. Sindsdien houdt de populariteit van de groene obligatie aan.

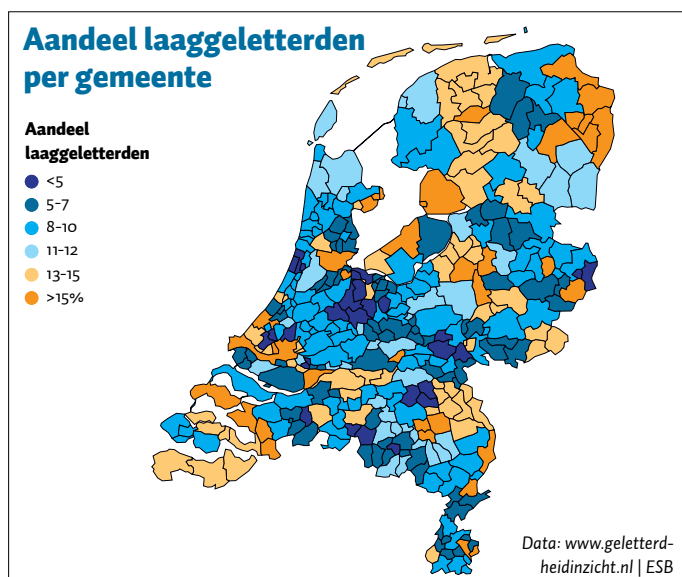
Bijkomend effect van de grote aantrekkingskracht van de groene obligatie is dat de Duitse overheid op basis van het uitgiftevolume van 6,5 miljard euro momenteel circa 3,2 miljoen aan rentekosten per jaar bespaart. Daarmee kan de *greenium*, naast het stimuleren van duurzame financiering voor groene projecten, een extra motivatie zijn voor overheden en bedrijven om groene obligaties uit te geven.

Een dergelijke *greenium* is niet beperkt tot de Duitse staatsobligatiemarkt, maar wordt ook in andere obligatiemarkten waargenomen. Ook in Nederland is het aandeel van groene obligaties de afgelopen jaren toegenomen. Momenteel bestaat ongeveer drie procent van de Nederlandse staatschuld uit groene obligaties, het hoogste percentage van alle EU-lidstaten. Marktpartijen verwachten dat de uitgifte van groene obligaties wereldwijd zal gaan toenemen.

▪ **Bernd Schouten en Isabelle Tiems** (DNB)

Groot verschil in laaggeletterdheid per gemeente

In Nederland zijn ongeveer 2,5 miljoen mensen laaggeletterd. Dit betekent dat ze moeite hebben met lezen en schrijven, en met het verwerken van schriftelijke informatie. Het gevolg hiervan is dat ze vaker dan niet-laaggeletterden obstakels ondervinden op de arbeidsmarkt en in het dagelijks leven. In welke Nederlandse gemeenten is laaggeletterdheid met name een probleem? Deze vraag is extra relevant omdat

gemeenten sinds 2020 een grotere rol spelen bij het monitoren en terugdringen van laaggeletterdheid.

In de gemiddelde gemeente is naar schatting twaalf procent van de bevolking laaggeletterd, zo blijkt uit onderzoek van het ROA, CINOP en Etil, in opdracht van de ministeries van OCW en SZW. De figuur toont hoe het aandeel laaggeletterden in Nederlandse gemeenten zich verhoudt tot het gemiddelde aandeel laaggeletterden. We zien dat een relatief hoog aandeel laaggeletterden vooral in de grootste steden van de Randstad te vinden is. En verder ook in Zeeland, in het oosten van Groningen, Friesland en Limburg, en het noordoosten van Gelderland. Het laagste aandeel laaggeletterden zien we bij gemeenten in onder meer het Gooi en Kennemerland. Al met al varieert het percentage laaggeletterden van ongeveer 1 procent in de Gooise gemeenten Wijdmeren en Weesp tot aan een geschatte 32 procent in de gemeente Schiedam.

Grotendeels kunnen de verschillen tussen gemeenten verklaard worden door de bevolkingssamenstelling ervan. Oudere mensen en mensen met een lagere opleiding zijn relatief vaker laaggeletterd, en gemeenten waarin de gemiddelde leeftijd wat hoger ligt en het gemiddelde opleidingsniveau wat lager hebben dan ook een hoger aandeel laaggeletterden. Kortom, gemeenten verschillen sterk in de mate waarin laaggeletterdheid voorkomt, en bij het bepalen van strategieën om laaggeletterdheid te monitoren en terug te dringen is het belangrijk dat gemeenten de samenstelling van de groep laaggeletterden in hun gebied goed in ogenschouw nemen.

▪ **Tim Huijts** (ROA)

‘De grens tussen centrale bank en overheid is vervaagd’

De Europese Centrale Bank (ECB) rond eind dit jaar de herziening van haar strategie af. Om burgers een stem te geven in het proces, startte Positieve Money een burgerforum, genaamd European Citizens Bank. Over het project spraken we met projectleider Vicky van Eyck.

Hoe ben je bij de European Citizens Bank betrokken geraakt?

“Ik merkte dat een belangrijke barrière voor duurzaam investeren en sociaal ondernemerschap simpelweg gebrek aan kennis is. Bij Positieve Money kan deze kennis in de samenleving worden vergroot. Het doel van het European Citizens Bank-project is om burgers te leren hoe de ECB werkt, zodat ze betrokken kunnen worden bij hoe de ECB haar beleid zou moeten voeren.”

Waarom zouden burgers bij het centrale bankbeleid betrokken moeten zijn?

“Prijstabiliteit is de hoofdtaak van de ECB, maar sinds de financiële crisis heeft ze een aantal onconventionele maatregelen genomen waardoor ze veel machtiger is geworden. De grens tussen ECB en overheid is vervaagd. Het ECB-beleid heeft nu invloed op huizenprijzen, werkgelegenheid, ongelijkheid, en ons vermogen om de klimaatverandering te bestrijden. Is het wel aan technocratische bankiers om hierover te beslissen?

Een van de grootste zorgen van de burgers is dat bankiers corrupt en onbetrouwbaar zouden zijn. Als zij nu dus ook belangrijke beslissingen gaan nemen dan ligt dat bij de bevolking gevoelig. Dat is een probleem waarvan de ECB zich ook zelf bewust is. Ze zit momenteel in een echte legitimiteitscrisis. Om dat op

VICKY VAN EYCK

Projectleider European Citizens Bank

te lossen wil de ECB nu ook de mening horen van burgers.”

Moet de ECB geen democratisch mandaat hebben, nu ze zo veel meer invloed heeft?

“Ja, dat is een belangrijke vraag in het debat. Er is echter wel een goede reden voor de onafhankelijkheid van de ECB. Prijsstabiliteit blijft de voornaamste doelstelling. Zouden overheden daar iets over kunnen zeggen dan zou het een politieke kwestie worden. De ECB zou dan bijvoorbeeld ook geld kunnen drukken om projecten te financieren die voor bepaalde landen voordelig zijn. Of onder politieke druk de rente kunnen verlagen om de economie te stimuleren. Die onafhankelijkheid heeft dus haar waarde: een echt democratisch orgaan moet het niet worden. Maar het toezicht kan wel beter. In plaats van beslissingen onafhankelijk van de mensen te nemen, zou het beter zijn als de ECB eerst naar de mensen luistert.”

Wat vind je zelf dat er anders zou moeten aan het ECB-beleid?

“Ik vind bijvoorbeeld dat de ECB niet met haar opkoopprogramma moet stoppen, maar dat er hier wel duurzaamheidsfactoren in moeten gaan meewegen. Nu koopt ze marktneutraal in, waardoor de vervuilende industrie een voordeel heeft, simpelweg omdat deze groter is.”

Hoe betreft de European Citizens Bank burgers bij het centrale bankbeleid?

“Op het platform van de European Citizens Bank hebben we een beginnershandboek over de ECB en een begrippenlijst samengesteld. Op het platform staan bovendien de zorgen van burgers, en ook de voorstellen aan de ECB om deze zorgen aan te pakken. Mensen kunnen op deze voorstellen reageren en erop stemmen. Ook belangrijk zijn de webinars die we organiseren. Hierbij kunnen mensen zichzelf ook laten informeren en hun mening geven. In september is er een eindoverleg, waarbij we tot een definitief voorstel komen aan de ECB. Die voorstellen worden uiteindelijk in oktober door de burgers zelf voorgedragen, net voor het afronden van de strategieherziening van de ECB.”

Zijn jullie dan niet te laat?

“Nee, dat denk ik niet. Als de ECB ziet wat mensen belangrijk vinden, dan kan ze daar rekening mee houden bij de implementatie van het plan. Ik denk wel dat we daarop invloed zullen gaan hebben.”

THIJS BUSSCHOTS

Redactied medewerker

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel.

Redactie

Jasper Lukkezen (hoofdredacteur), Robert Kleinknecht, Yrla van de Ven, Daan de Leeuw, Bjorn Lous en Elisa de Weerd
Redactied medewerkers:
Thijs Busschots en Erik van de Winkel

Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.
Vormgeving: Jacques van Schie
Uitgever: Mariska van der Westen

Commissie van redactie

H.G. van Dissel (voorzitter), P.H.B.F. Franses, E. de Jong, H.J. de Jong, A. van Witteloostuijn, A.C. Meijdam, H.P. Møllgaard en J. Plantenga

Rechten

ESB is een uitgave van FD Mediagroep
De Koninklijke Vereniging voor de Staaathuishoudkunde is houder van de merknaam ESB
Afbeeldingen: Roger Klaassen;
iStock / Lekkyjustdoit, Redlinevector, Nuthawat

Somsuk, Jaapz, kentoh, Biserka Stojanovic, akindo, laflor, Moostocker, efks, monkeybusinessimages.

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij vindt u op www.esb.nu/service/publiceren

Abonneren

U kunt een abonnement online afsluiten op www.esb.nu/service/abonneren

Adverteren

Neem contact op met Thomas Timmermans, thomas.timmermans@fdmediagroep.nl of 020 592 8636

Contact

Telefoon redactie: 020 592 87 77
Email redactie: redactie@esb.nu
Telefoon klantenservice: 0800 333 33 34
Email klantenservice: klantenservice@esb.nu
Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoekadres: Prins Bernhardplein 173, 1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata ESB:
15 jul, 12 aug, 16 sept., 14 okt.,
18 nov., 23 dec.

Key facts, compelling stories, fresh insights

A new weekly newsletter to help you navigate the fast developing world of impact investing. In English. On a weekly basis. For free.

*impact*Investor

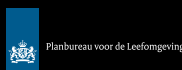
Interested? Scan the QR code and sign up

SAVE THE DATE

DE NEDERLANDSE ECONOMENDAG

5 NOVEMBER 2021
DEN HAAG

Meer dan 11.000 economen
ontvangen onze wekelijkse nieuwsbrief
www.esb.nu/aanmelden